

DEPARTAMENT D'ANTROPOLOGIA SOCIAL
I HISTÒRIA D'AMÈRICA I ÀFRICA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

**ES ARANESI.
ADAPTACIÓ A L'ENTORN I ORGANITZACIÓ SOCIAL
AL PIRINEU CENTRAL**

Oriol Beltran Costa

Tesi presentada per optar al títol de Doctor en Antropologia Social
Directors: Dr. Jesús Contreras Hernández i Dr. Xavier Roigé i Ventura
Barcelona, febrer de 1994

Juntament amb l'elevada edat al matrimoni, el fenomen de les segones noces és també un element característic del sistema demogràfic que es coneix com a *European pattern* (Ariès, 1981:39)²⁸. L'alta mortalitat del passat donava lloc a un nombre significatiu de vidus encara joves com per tornar-se a casar, o inclús amb la necessitat de casar-se de nou per garantir la continuïtat de la casa o fer front al treball domèstic i l'atenció dels fills. En aquest context, la reproducció biològica esdevé un element imprescindible per aconseguir la reproducció social de cada unitat domèstica i assegura, en última instància, la pròpia subsistència.

En termes estrictament demogràfics, doncs, l'evolució de la viudetat està en funció de la mortalitat i de la durada de la vida dels individus. Al llarg del segle passat, la proporció de matrimonis en els quals un o tots dos cònjuges són vidus oscil·la entre l'11 i el 18%. Ja dins d'aquest segle, paral·lelament amb la reducció de la mortalitat, aquesta proporció disminueix progressivament, fent-se cada cop més excepcionals els matrimonis de vidus. En els últims quinze anys només en tres de cada cent matrimonis hi ha intervingut algun vidu i, als pobles estudiats, només se n'ha celebrat un després del 1980²⁹.

Quadre 1.

Estat civil dels cònjuges al matrimoni (1801-1989)

	S=S	S=V	V=S	V=V	Vidus	Vidues	Algun vidu
1801-25	88,8	2,2	7,2	2,0	9,2	4,2	11,4
1826-50	82,1	3,2	13,3	1,3	14,7	4,6	17,9
1851-75	82,6	3,2	11,5	2,7	14,2	5,9	17,4
1876-00	84,9	3,7	7,9	3,4	11,4	7,1	15,1
1901-25	88,2	1,5	6,8	3,3	10,1	4,8	11,6
1926-50	89,4	3,0	3,8	3,2	7,0	6,2	10,0
1951-75	95,4	2,8	1,1	2,3	5,1	2,3	4,4
1976-89	96,7	1,1	0,5	1,1	1,6	2,2	2,7

Font: Llibres sacramentals i registre civil dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

La viudetat, per la seva freqüència, és present en les previsions de l'herència i la mentalitat popular crea discursos reguladors d'una conducta diferenciada per als homes i

28. L'estudi de la viudetat és difícil d'abordar pels treballs locals perquè el nombre de casos que poden observar-se en una sola població és massa petit com per extreure'n conclusions fiables. A més, el coneixement d'aspectes tan importants com el nombre de vidus que tornen a casar-se, les diferents possibilitats de casar-se dels vidus i els solters, o la incidència dels matrimonis de vidus en la fecunditat, esdevé difícil si no es disposa d'un gran instrumental. No és estrany, doncs, que Henry (1981:191) consideri l'estudi de la viudetat i les segones noces com el tema més difícil d'estudiar per la demografia històrica.

29. Igualment com la resta de fenòmens tractats al llarg d'aquest capítol, es evident que aquesta forta reducció es deu només en part a condicionants demogràfics, i requereix d'una explicació més contextual que tingui en compte les valoracions respecte a les segones noces.

les dones. Els vidus no només es casen molt més que les vídues (encara que, per contra, hi ha un major nombre de vídues a causa de la mortalitat diferencial) i ho fan més aviat, sinó que hi ha una major acceptació social davant del segon matrimoni d'un vidu que del d'una vídua. Com afirma Corsini (1981:385), les segones noces són un afer quasi exclusivament masculí: entre el total de cònjuges casats en els dos últims segles a l'Aran hi ha el doble de vidus que de vídues (aquesta desproporció era molt més marcada al XIX: per cada vídua que es casava hi havia tres vidus davant de l'altar).

Les combinacions possibles segons l'estat civil al matrimoni mostren una descompensació encara més grau. Així, enfront d'un nombre significatiu de matrimonis entre vidus i solteres (un de cada deu casaments), se'n fan molt pocs entre vídues i solters. Els homes que enviuden aviat (sobretot els menors de 30 anys), cerquen preferentment un cònjuge solter que permeti la substitució de l'anterior en les tasques domèstiques, l'atenció dels fills petits i que no en tingui de propis ja que aquests podrien afectar les condicions de subsistència. Per contra, a partir dels 50 anys, es tria preferentment una vídua tant perquè n'hi ha en major nombre com, sovint, per millorar les relacions d'aliança³⁰. En aquest darrer cas, que la dona tingui fills no importa tant, perquè aquests solen ser ja grans (sovint casats) o, en tot cas, poden ser útils com a força de treball o per participar igualment en el joc de les aliances matrimonials.

A partir dels anys cinquanta, aquesta situació canvia significativament. Junt amb la reducció de les segones noces s'observa un major equilibri en la proporció de vidus i de vídues que accedeixen a un segon casament. El matrimoni dels vidus és un fenomen molt més estrany avui que en el passat, alhora que no s'observen diferències significatives en el comportament en funció del sexe. A més de la disminució de la mortalitat, determinant en darrer terme, la pèrdua de rellevància de la casa en la societat aranesa fa que el matrimoni entre vidus sigui més infreqüent.

Els exclosos de la nupcialitat

L'exclusió d'una part de la població del matrimoni ha estat una constant en moltes societats rurals. Generalment, el celibat definitiu s'ha estudiat com a un mecanisme de la reproducció social i analitzat des de la lògica del grup domèstic³¹. En aquest sentit, la solteria contribuiria a la continuïtat del patrimoni familiar, evitant la seva fragmentació amb la successió i assegurant un excedent de força de treball favorable a l'explotació

30. El casament entre un vidu i una vídua ja grans estava antigament molt mal considerat a tota la Gasconha i constituïa, fins la primera meitat del XIX, una opció molt infreqüent (Bonnain, 1986c:99).

31. Encara que el celibat pugui semblar l'antítesi de la reproducció social i biològica en societats que depenen de la continuïtat domèstica, la solteria configura una estratègia orientada a la reproducció de les explotacions camperoles (Bourdieu, 1962; Iturra, 1990). D'aquesta forma, com assenyala Contreas (1989), pot evitar-se la fragmentació dels patrimonis domèstics mitjançant procediments diversos com l'evitació o la prohibició del matrimoni gràcies a la proscripció de determinats comportaments sexuals o per mitjà de diverses consideracions relatives a la salut i la malaltia, a sentiments d'amor filial o l'estímul de les vocacions religioses.

domèstica. En l'univers de l'herència indivisa, els afectats eren els fills no herets que, a canvi del seu manteniment en la llar natal, havien de contribuir en l'esforç col·lectiu del treball de la casa.

Una dimensió menys apreciada del celibat, però, són les seves conseqüències demogràfiques i a nivell local. Donada l'estreta relació del matrimoni amb la fecunditat, el solters són també, en principi, no reproductors biològics, pel que la seva presència contribuiria a limitar la natalitat i a reduir el creixement demogràfic. Però, d'una manera més important, la solteria és un regulador homeostàtic en impedir un augment del nombre de grups domèstics al temps que permet un creixement de la seva grandària³². De la mateixa manera que cada grup domèstic nomena un sol hereu per evitar la divisió del seu patrimoni (deixant als cabalers l'alternativa de romandre solters o haver d'establir-se per compte pròpia), l'accés als béns comunals es restringeix a un nombre limitat de cases i s'impedeix expressament el seu increment. Des d'aquesta perspectiva, i tenint en compte la importància dels recursos col·lectius a l'Aran, el celibat hauria acomplert a nivell local les mateixes funcions reproductives que té a escala domèstica.

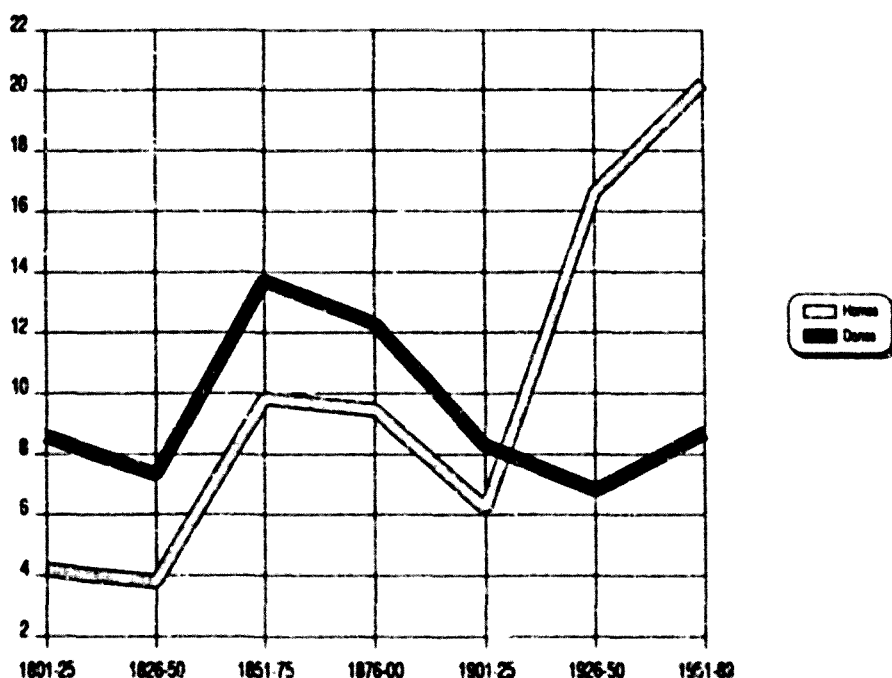
La solteria, no obstant això, sembla no haver jugat un paper determinant en la societat aranesa del passat, tot i que històricament ha estat una constant. Calculades a partir de l'estat civil dels majors de 50 anys i les actes de defunció³³, les proporcions del celibat permanent a la primera meitat del segle XIX (que corresponen als nascuts a la segona del XVIII), són relativament baixes: 4% per als homes i 7,5% per a les dones. Posteriorment la solteria s'incrementa, sobretot entre les dones, de manera que un de cada deu aranesos morts a la segona meitat del XIX no va arribar mai a casar-se. Després d'una certa reducció a principis d'aquest segle, el celibat permanent afectarà ambdós sexes d'una manera molt diferent. A diferència de les dones solteres que mantenen una proporció similar des d'aleshores (entorn del 7%), la de solters augmenta notablement a partir del 1926: des d'aleshores, hi ha tres homes solters per cada soltera.

En una població regulada en bona mesura a través de l'emigració temporal, la solteria podia acomplir nombrosos avantatges a un preu baix. Excloent alguns individus

32. El manteniment d'un equilibri entre la població i els recursos a l'Aran s'establia sobretot en relació amb el nombre de grups domèstics. En situacions de creixement econòmic, les cases podien aplegar un major nombre d'individus amb els que facilitar un increment de producció, però sense amenaçar l'ordre social. Com diu Dupàquier, "els joves fadrins constituïen un autèntic estoc matrimonial, amb la funció de permetre a la societat de mantenir més o menys constant el nombre de parcel·les, e sigui de les unitats econòmiques de base" (citat per Nadal, 1983:51). A través del control del matrimoni, doncs, el grup domèstic assumeix una part important dels mecanismes de la reproducció social local (cf. Etchelecou, 1991:47).

33. Aquest procediment és el que els demògrafs consideren com a l'únic fiable per conèixer el comportament d'una població respecte al celibat. Els càlculs basats en els censos de població o en el total de difunts donen lloc, pel contrari, a dades falses (els censos només fan referència a l'estat civil per un any determinat, però res no impedeix als que consten com a solters de casar-se més endavant). La manca d'una aplicació sistemàtica d'aquest criteri ha fet proliferar dades que no permeten comparar la major o menor intensitat del celibat en diferents societats i extreure conclusions sobre el seu paper en les estratègies reproductives.

Gràfica O.
Celibat definitiu (1801-1989)
 (percentatge de solters sobre els difunts de més de 50 anys)

Font: Llibres sacramentals i registre civil dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

del matrimoni s'evitava la fragmentació dels béns i s'assegurava la seva força de treball, sense que això comportés necessàriament un increment del nombre de depenents del grup domèstic. Els solters eren els primers en sortir de casa passat l'estiu per anar a guanyar-se el jornal, i tornaven en rependre's les feines fortes del camp a la primavera. La major demanda de força de treball masculina podria haver incidit en la major proporció de solteres, donat que a moltes cases les dones eren les úniques que romanien a la vall durant l'hivern. L'augment del celibat a la primera meitat del segle passat (que registren les actes de defunció de la segona meitat) hauria contribuït a l'increment demogràfic sense necessitat d'un augment paral·lel del nombre de cases. Pel contrari, el descens de la primera part d'aquesta centúria reflecteix l'efecte de l'emigració definitiva que s'inicia a partir del 1860. En aquest sentit, encara que molts grups domèstics van emigrar en bloc tancant les seves cases, els solters haurien estat els primers en marxar a la vegada que el celibat deixava de ser una alternativa vàlida pels no hereus i les seves famílies.

L'increment sobtat de la solteria masculina a partir dels anys vint posa en evidència la major emigració femenina i la crisi de l'economia agro-ramadera. Una part important dels homes preferiran o hauran de quedar-se solters, mentre que per moltes dones la migració va tendir cada cop més a fer-se definitiva. Aquest fet s'ha aguditzat en

els últims anys i ha estat comú arreu dels Pirineus. La solteria ha deixat de ser un fenomen propi dels cabaiers i de funcionar com a una estratègia de la reproducció social, per passar a afectar als hereus de les explotacions domèstiques (que explica l'elevada proporció d'homes sobre el conjunt) i a convertir-se en un problema que la posa en perill, esdevenint un clar símptoma de l'actual crisi rural (Comas d'Argemir, 1987).

Malgrat l'estreta relació entre nupcialitat i fecunditat, no tots els individus exclosos del matrimoni romanen sense descendència. A les actes parroquials i civils apareixen nens dels quals no se'n coneix un o cap dels seus progenitors. La dissuació més o menys explícita de la celebració d'un matrimoni podia ser infringida, expressament o accidentalment, donant lloc al naixement de nens que es consideren com a il·legítims per haver estat concebuts fora de les relacions que s'estableixen amb el matrimoni. L'estudi de la il·legitimitat ha estat considerat per la demografia històrica com a un corrector dels indicadors de la natalitat i la nupcialitat³⁴, alhora que informa del grau de permissivitat i de consens d'una societat en relació amb les relacions extraconjugals. La il·legitimitat, però, és un concepte difícil de precisar. Si bé habitualment s'admet que la majoria de nens abandonats eren il·legítims, ambdues categories no poden considerar-se com a equivalents (cf. Gieysztor, 1981:432-435; Roldan, 1983:66). De fet, els mòbils que podien dur a l'abandonament d'un fill podien ser ben diferents: la procreació no desitjada per motius morals i de condemna social (fills de solteres i vídues, de parelles no casades, etc.), però també els naixements no volguts a causa d'unes condicions econòmiques precàries.

La hipòtesi segons la qual en contextos on hi predomina la família troncal la proporció de naixements il·legítims és baixa, es confirma en el cas de l'Aran. Les taxes d'il·legitimitat no superen en cap moment el 25 per mil. Les oscil·lacions, d'altra banda, tampoc no són notables, a excepció d'un relatiu increment al període 1851-1875 (coincidint amb una forta emigració definitiva i un descens de la nupcialitat) i de la forta davallada a partir de la segona meitat d'aquest segle fins a la seva pràctica desaparició. En canvi, la distribució geogràfica del fenomen és més difícil d'explicar. La il·legitimitat és força més elevada a les poblacions del Baix Aran (oscil·lant entre el 20 i el 35 per mil fins a mitjan aquest segle) que a la resta de la vall. Precisament, els pobles amb un major predomini de la troncalitat i de la consanguinitat matrimonial són les que mantenen uns índex majors d'il·legitimitat. En algunes poblacions petites i pitjor comunicades, com Bausen (amb una taxa mitjana del 35 per mil des de principis del XIX i el doble d'il·legítims que a Vielha, tot i el seu menor volum demogràfic), el major control social

34. Referint-se als Alps, Viazzo i Albera (s.d.a:10) assenyalen que la confusió habitual entre la fecunditat marital i la fecunditat general dificulta la comprensió dels patrons matrimonials a Europa i ha generat contradiccions aparents entre els models generals i els estudis regionals.

del matrimoni sembla traduir-se en una major il·legitimitat dels naixements. Cal tenir en compte, també, que l'elevada emigració femenina havia de comportar una presència diferent a cada poble de l'abandonament i la il·legitimitat³⁵.

Quadre 2.
Taxes d'il·legitimitat (1801-1975)
(per mil)

	Baish	Miei	Naut	Aran
1801-25	24,7	8,7	15,8	16,9
1826-50	20,6	2,8	13,4	12,5
1851-75	35,3	15,8	11,8	23,8
1876-00	20,4	3,8	7,4	12,2
1901-25	26,1	12,7	27,0	22,4
1926-50	32,7	21,7	19,9	25,7
1951-75	5,8	5,8	12,2	7,2

Font: Llibres sacramentals i registre civil dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

2.3. POBLACIÓ OBERTA, EQUILIBRI HOMEOSTÀTIC I MOVIMENTS MIGRATORIS

Si bé els estudis demogràfics tendeixen a considerar sovint, encara que només sigui conceptualment, les poblacions humanes com a tancades i a prendre els factors naturals com als més determinants del seu creixement, aquest supòsit funcional no resisteix l'anàlisi històrica. Totes les societats humanes han estat, en una o altra mesura, formades per poblacions obertes i sotmeses a fluxes d'expulsió i d'integració d'efectius amb les societats del seu entorn. La dinàmica demogràfica aranesa en el cas dels últims segles, igualment com passa en d'altres societats de muntanya (cf. Viazzo, 1989), solament pot explicar-se per la importància que hi han tingut els moviments migratoris, com evidencien l'evolució de la població i els canvis produïts en la seva estructura³⁶. Malgrat

35. L'estudi de les concepcions il·legítimes i pre-nupcials al Lavedan (Bigorra) mostra una estacionalitat inversa a la de les concepcions dins del matrimoni (Guy i Guy, 1988:439). La incidència del moviment migratori en la distribució mensual dels naixements fa pensar en un increment de la fecunditat il·legítima en els moments d'una major absència de població masculina.

36. Malgrat que el moviment migratori, com la resta de fenòmens tractats en aquest capítol, s'analiza només en la seva dimensió demogràfica, cal tenir presents les seves implicacions socio-culturals. El caràcter obert de la població aranesa, amb això, ha comportat transformacions que van molt més enllà del seu referent quantitatiu. Reig, per exemple, referint-se a l'emigració de noies joves de finals del XIX diu que "redunda en grave detrimento de las buenas costumbres que tanto enaltecen a los pueblos araneses, pues lejos del calor de sus madres, se enfrían sus creencias religiosas, principal adorno y salvaguarda de la mujer, y adquieren el lenguaje libre y las costumbres licenciosas que, á pasos agigantados, van corroyendo al pueblo francés" (1896:111). Douglass (1978) assenyalava que l'experiència de l'emigració estacional va ser determinant en la crisi dels sistemes de valors de les poblacions rurals basques a mitjan aquest segle.

els problemes metodològics que comporta l'estudi de les migracions, sobretot pel què fa a la seva avaluació quantitativa³⁷, aquest és d'una gran importància en la perspectiva ecològica perquè trenca amb el mite del tancament i l'autorregulació i obliga a analitzar de manera complexa els mecanismes de control del creixement demogràfic.

Migracions estructurals i conjunturals, temporals i definitives

L'evolució contemporània de l'Aran evidencia la confluència de dos tipus principals de moviments migratoris: una emigració estructural i uns moviments migratoris conjunturals que suposen, en moments diferents, l'entrada o la sortida d'efectius demogràfics. Tot i que en el saldo migratori de cada moment hi predomini un o altre tipus de moviment, cal analitzar-los per separat per explorar-ne les seves motivacions i conseqüències demogràfiques³⁸.

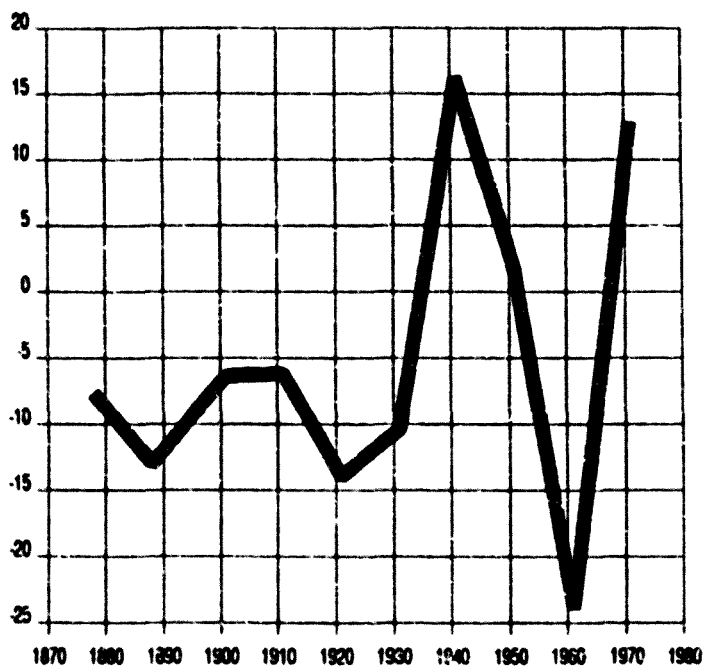
El primer tipus d'emigració es relaciona amb les estructures que es deriven de l'organització social i econòmica de l'activitat agro-ramadera. Malgrat que calgui relativitzar-ne els termes, el tancament físic de la vall i la limitació dels seus recursos exigien en el passat una regulació constant del creixement de la població que garantís la reproducció social i la pròpia subsistència dels individus. El creixement natural havia de compensar-se amb una expulsió constant d'efectius per tal de no amenaçar la relació entre la població i els recursos que sustentava la societat aranesa³⁹. Idealment, cada nova generació havia de tenir les mateixes dimensions que la precedent i el sistema d'herència indivisa, tant a nivell domèstic (pel què fa als béns de propietat particular) com local (en

37. Segons Tapinos (1988:39), la migració és el fenomen demogràfic més difícil d'observar. D'una banda, la manca de registres fiables dels fluxos bruts obliga a emprar procediments d'estimació indirecta. De l'altra, les migracions constitueixen un fenomen que no presenta la mateixa claredat conceptual que tenen d'altres esdeveniments demogràfics, com el naixement o la defunció, i han de considerar-se tipus diferents en funció sobretot de la distància recorreguda pels migrants i la durada de la seva absència o presència.

38. La dificultat de l'estudi del moviment migratori ha intentat resoldre's complementant les fonts orals, documentals i estadístiques. La memòria oral permet aproximar-nos a les motivacions i al context vivencial de la migració, però té una marcada limitació temporal a l'abast de la memòria dels informants. Juntament amb aquesta, els qüestionaris de Zamora estudiats per Sanllehy (1981) (que, malgrat referir-se a finals del segle XVIII, informen d'esdeveniments amb vigència encara en tot el XIX), el diccionari de Madoz (1985) i d'altra documentació municipal i privada aporten la base qualitativa de l'estudi. L'anàlisi de la informació estadística permet una major quantificació, però solament com a una aproximació al fenomen. S'han emprat fonts diferents per l'estudi de les migracions estacionals i definitives. Els moviments temporals s'han analitzat amb les informacions dels censos que classifiquen els habitants en presents, absents i transeünts (diferenciant la població de fet i de dret). Les migracions definitives s'han avaluat a partir de la diferència entre el creixement natural i els totals de població, amb el què pot extreure's taxes en referir-se a períodes d'observació (intercensals) i no a talls perpendiculars al curs de l'evolució.

39. El concepte d'*equilibri homeostàtic* ha de prendre's en un sentit crític, a diferència del què s'ha fet convencionalment. Cada sistema social i cada forma d'adaptació humana defineixen d'una manera específica la relació òptima entre els seus efectius poblacionals i els recursos disponibles. Amb això, cal tenir en compte que aquest equilibri és una construcció social (no implica que hi hagi una distribució igualitària dels recursos) i està sotmès a variacions constants al llarg del temps.

Gràfica P.
Evolució de la taxa de migració (1878-1981)
(per mil, períodes intercensals)

Font: Llibres sacramentals, registre civil, padrons i censos de població dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

relació amb els comunals), constituïa el principal mecanisme social que ho garantia⁴⁰. Assegurant l'accés als recursos necessaris per la subsistència a només dos fills per cada parella casada (quedant un com a hereu en la mateixa casa i obligant l'altre a obtenir-lo a través del matrimoni amb l'hereu d'un altre grup domèstic), la resta de germans veien reduïdes les seves alternatives a romandre com a solters o abandonar la casa i el poble on havien nascut.

El celibat i l'emigració definitiva constitueixen, doncs, les conseqüències demogràfiques d'aquest sistema de reproducció. Enfront d'una presència comparativament baixa de la solteria definitiva, les dimensions de l'emigració a l'Aran mostren la seva importància com a regulador del creixement natural. L'emigració definitiva no és, doncs, desestructuradora sinó que, pel contrari, és consubstancial al sistema agro-ramader tradicional i s'ha mantingut mentre que aquest ha estat predominant. Aquesta emigració, tanmateix, no implica necessàriament un desavantatge per part dels membres sobers i gradualment va sent substituïda una emigració de la

40. La regulació de l'accés als recursos per mitjà del sistema d'herència implica l'emigració definitiva dels cabalers no tant per la seva escassetat com per la forma d'apropiació. En aquest sentit, que un no hereu hagi d'emigrar no ve imposat solament per l'organització domèstica sinó, sobretot, pels mecanismes polítics locals: un individu podria adquirir terres i bestiar (o accedir a la seva explotació a través de la parceria, per exemple) amb la finalitat d'establir-se per compte pròpia, però si no obté a la vegada un accés als béns comunals l'explotació no pot arribar a ser viable.

misèria per una que té com a finalitat el millorar⁴¹. Els emigrants aconseguien sovint una posició econòmica millor a la dels seus germans hereus i, en tot cas, partien generalment amb una certa quantitat de diners, com a part de l'herència, variable en funció de les possibilitats de la casa.

En aquest mateix context històric, l'emigració definitiva es complementava amb un moviment temporal que tenia, igualment, conseqüències importants en la regulació demogràfica. La marcada estacionalitat del clima distribuïa de forma discontinua en el calendari els requeriments de mà d'obra. L'arribada del perllongat hivern impedia els treballs a l'exterior i feia disminuir pràcticament les necessitats de força de treball a la manutenció del bestiar establut. L'emigració temporal donava una flexibilitat als grups domèstics (quant a les seves dimensions i composició) major que la que implicava aquell'a que prenia un caràcter definitiu. Durant els mesos d'inactivitat, la reducció eventual d'efectius no impedia atendre els requeriments de treball i permetia, alhora, disminuir la càrrega al rebost familiar i accedir a ingressos complementaris a l'explotació agrària⁴². En reprendre's els treballs a la primavera, el retorn dels emigrants restituïa les dimensions necessàries per atendre l'explotació domèstica⁴³. Així, per exemple, les 1.559 cases habitades que hi havia al 1910 en tota la comarca presentaven una mitjana de 4,2 coresidents durant l'hivern mentre que a la resta de l'any era de 4,8 individus. Les migracions temporals van ser una constant mentre que va mantenir-se el sistema tradicional d'explotació. Els testimonis de finals del segle XVIII i del XIX subratllen la importància i l'extensió d'aquesta pauta que, podent avaluar-se estadísticament des de finals del segle passat, té una continuïtat notable fins al primer terç de l'actual.

En el marc de l'economia domèstica, l'emigració estacional s'inscrivía en la lògica de la complementaritat. Generalment, els treballs permetien obtenir ingressos necessaris per la compra de queviures i productes manufacturats d'importació, tot i que a cops eren remunerats en espècie i donaven un accés directe als productes deficitaris⁴⁴. La manca de demanda i les pitjors condicions laborals en les comarques meridionals feia de les comarques gascones veïnes el principal focus d'atracció⁴⁵. Mentre que alguns

41. El perjudici diferencial dels hereus és una lectura insistent per part dels actuals caps d'explotació: "El què marxava és el què anava endavant i el què es quedava aquí ja no feia res [Va quedar com a hereu per la renúncia del seu germà gran]. Ell se'n va anar a treballar a França i li va anar millor que jo" [AJE].

42. "Tots els joves a l'hivern se n'anaven cap a França perquè aquí no hi podien fer res. Aquí només feien que menjar: no hi havia medis per guanyar-se la vida. I a França sempre en trobaven" [JPB].

43. Segons Violant, aquesta era una pràctica estesa als Pirineus: "El paro forzoso que el invierno impone a todos los valles empuja a la gente a una emigración temporal, en busca de trabajo. Generalmente, los mozos y mozas dejaban el hogar en octubre y no volvían hasta el siguiente abril" (1985:146)

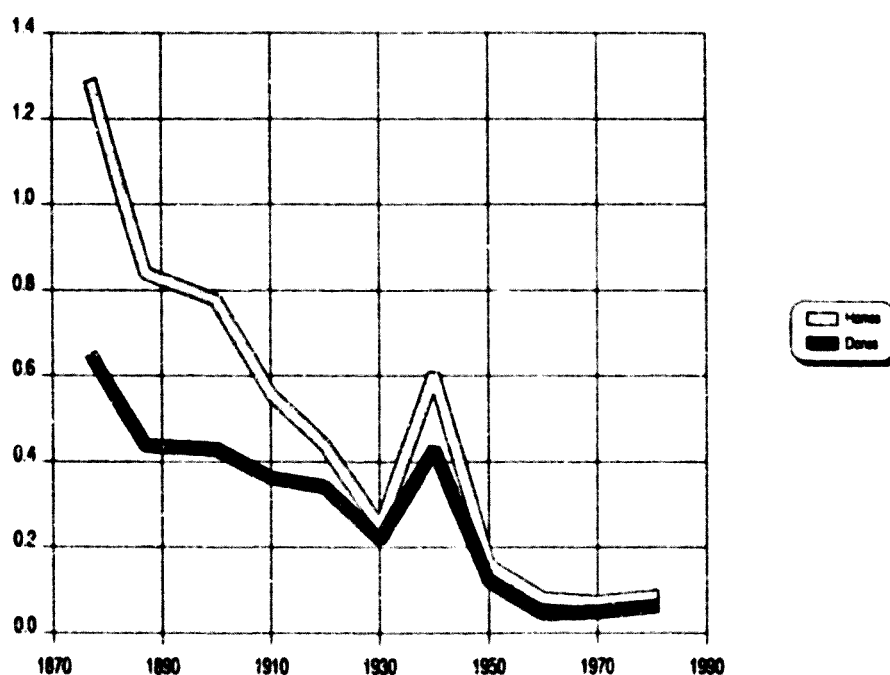
44. Segons escriu Zamora al seu diari de viatges en passar per Les al 1788: "Las mujeres del Valle, y también las de Pallars, van a recoger panizo y cáñamo, y les pagan en estos frutos, que son los que se introducen en el Valle" (1973:199).

45. Tant les respostes al qüestionari de Zamora de finals del XVIII com els articles de Madoz de mitjans del XIX (1985:65) recullen una tendència menor d'emigrar a l'estiu a l'Aragó i, inclús, a l'Alt Urgell per treballar en la recol·lecció, tornant a l'Aran a l'agost per la sega ja que hi arribava més retardada.

emigraven només a la tardor per treballar en la collita de diferents productes agrícoles, la majoria de migrants no retornava fins a l'abril o el juny, en reprendre's l'activitat agrària a la vall, després d'haver treballat en la roturació de nous conreus, la construcció de regadius o la repoblació forestal⁴⁶, o en tallers, comerços, establiments hotelers i al servei domèstic a ciutats com Bordèu, Tolosa, Lyon o, inclús, París.

Encara que aquesta emigració era sobretot masculina, quedant eventualment les explotacions domèstiques a càrrec de la població femenina⁴⁷, un bon nombre de dones emigrava també per anar a servir o per treballar amb la seva família. La quantitat d'homes que marxaven era tan important que molts pobles es quedaven sense mà d'obra entre sis i vuit mesos l'any, dificultant trobar jornalers i criats⁴⁸. L'estructura de la població de fet a la segona meitat del XIX, finalment, dóna compte de la composició

Gràfica Q.
Evolució dels absents als censos de població (1877-1981)
(en milers)

Font: Censos de població. Elaboració pròpia.

46. Pels treballs agrícoles es formaven colles, contractades per francesos als mateixos pobles, que es desplaçaven conjuntament (Solé i Sabarís, 1964:49-50)

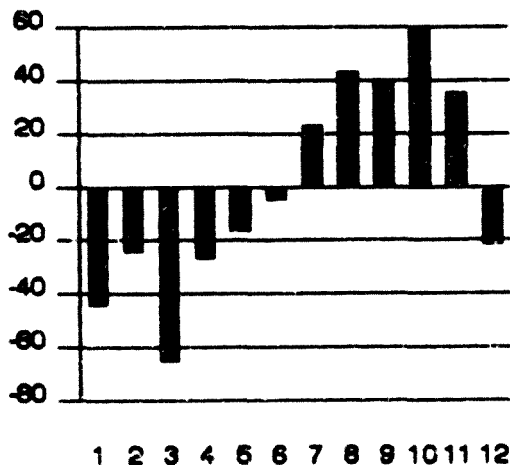
47. "De vegades deixaven la dona aquí, amb els fills, si no tessen més de 3, 4 vaques, la dona es cuidava de cuidar el bestiar i cuidar-se dels fills i el marit anar a treballar a França. I quan arribava el mes d'abril i arreglar les finques, llavors pujaven" [JBV].

48. Això queda recollit a la resposta de Betlan a Zamora: "Esta salida es provechosa para ello respecto que ganan algunos dineros en tiempo perdido, y pernicioso para los que necesitan criados y jornaleros, porque no encuentran los que necesitan y si los hallan los pagan más caros, por falta de los que se van a Francia" (citad per Sanllehy, 1981:51).

generacional dels migrants. Tot i que comprenien un ampli espectre d'edats (entre els 16 i els 50 anys s'hi observa una relació de masculinitat molt baixa), l'emigració estacional afectava sobretot als joves de fins a 30 anys, molts d'ells solters⁴⁹.

Des d'un punt de vista demogràfic, no obstant, l'emigració estacional no suposa només una reducció eventual del volum de població sinó que constitueix també un fre al creixement natural⁵⁰. La separació dels individus d'ambdós sexes durant molts mesos l'any disminuïa les possibilitats de noves concepcions (reduïnt, sobretot, la fecunditat marital) i obligava a retardar els casaments. L'anàlisi de la distribució estacional dels naixements i de la celebració dels matrimonis mostra els efectes d'aquest moviment migratori en el creixement.

Gràfica R.
Distribució mensual dels matrimonis (1851-1900)
(percentatge en relació amb la mitjana)

Font: Llibres sacramentals i registre civil dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

L'elecció del mes del matrimoni no ha estat mai quelcom atzarós i factors com les modes o els gustos personals, de tipus econòmic o les recomanacions religioses s'han combinat històricament i determinat distribucions desiguals dels casaments al llarg de l'any. Durant el segle XIX i a principis d'aquest s'observa una preferència pel casament durant l'estiu i la tardor i una important disminució a la primavera i a l'hivern, que

49. L'estudi de les actes municipals de Bausen confirma la joventut dels migrants. Fins a finals del vuit-cents és comú que, en procedir a l'allistament de la quinta corresponent a l'any al gener, no hi hagi al poble cap dels joves de 20 anys que havien de prendre'n part i que es justifiqui la seva absència amb arguments com aquest: "Se halla en Francia para ganarse su subsistencia y la de sus padres" (LABAU, 4.1.1885).

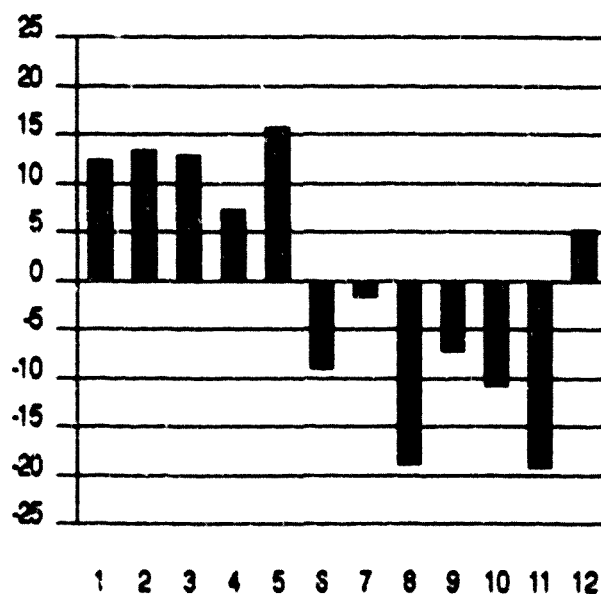
50. Com afirma Viazzo (1989:144), a diferència de l'emigració permanent (que s'ha considerat sovint com a una vàlvula de seguretat per alliberar-se de la població excedentària), l'emigració estacional és una estratègia que s'adapta a condicions socio-econòmiques canviants i permet un control del creixement.

coincideix amb l'estacionalitat del moviment migratori⁵¹. Els calendaris festiu i de treball comportaven una certa intensificació dels matrimonis amb l'arribada d'aquells que s'havien absentat de la vall durant l'hivern.

La distribució dels naixements en el calendari no és tampoc aleatòria. Durant tot el XIX, el cicle es caracteritza per un increment notable dels naixements en la primera meitat de l'any, sobretot entre els mesos de gener i març, i una disminució també significativa a l'estiu. El fenomen reflecteix també la incidència del moviment migratori en les concepcions: aquestes es produïen, en el seu major nombre, amb l'arribada dels emigrants temporals (d'abril a juny) i, pel contrari, molt per sota de la mitjana durant la seva absència. L'estacionalitat dels matrimonis, pel què fa als primers fills, no sembla tenir, pel contrari, un reflex immediat en les concepcions⁵². Finalment, la també irregular distribució dels treballs al camp sembla produir conseqüències més indirectes que no directes en els naixements: la baixa de les concepcions estivals sembla explicable pel desig de cercar el naixement durant la primera meitat de l'any, en els mesos en què el fill podia rebre majors atencions i es produïa una menor mortalitat infantil⁵³.

Gràfica 5.

Distribució mensual dels naixements (1876-1900)
(percentatge en relació amb la mitjana)

Font: Llibres sacramentals i registre civil dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

51. Les recomanacions eclesiàstiques d'evitar els matrimonis a la Quaresma expliquen també el baix nombre de matrimonis que se celebren al març i a l'abril.

52. No obstant això, per poder afirmar que es produïa un retard en la primera concepció caldria haver emprat una metodologia de reconstrucció de famílies (Fleury i Henry, 1976; Henry, 1983).

53. El recurs a un alletament perllongat per regular els intervals intergenèsics constituïa una pràctica contraceptiva molt estesa als Pirineus fins a finals del XIX (Fine-Souriac, 1978; Henry, 1972).

Aquest sistema demogràfic, en definitiva, donava com a resultat volums de població diferents al llarg de l'any (en funció de l'absència o la presència dels emigrants temporals), però perseguia alhora una estabilitat poblacional d'un any a l'altre. No obstant això, la pràctica històrica no reproduïa aquest ideal d'equilibri, per la seva rigidesa i poca adequació als canvis conjunturals i, contràriament, l'evolució de la població mostra variacions notables al llarg del temps. En última instància, allò que el sistema reproductiu perseguia és mantenir un nombre estable de grups domèstics, de cases, a partir de la doble intervenció d'aquestes i de l'organització política local. Eventualment, en funció sobretot de les expectatives comercials de la ramaderia i de les necessitats de força de treball, els grups domèstics podien, sota la seva responsabilitat, incrementar el nombre de coresidents disminuint l'expulsió d'efectius. El poble, però, es reservava la possibilitat d'admetre un augment del nombre de cases (regulant l'accés als recursos comunals) i tolerar que la pressió demogràfica cristal·litzés en un canvi estructural⁵⁴. Cada conjuntura afavoria o desaconsellava les noves admissions de veïns que, malgrat l'amenaça d'una modificació estructural, permetien un repartiment millor de les càrregues comunitàries i, sovint, ingressos monetaris per fer front al dèficit del comú (Sanllehy, 1988:36).

L'evolució del moviment migratori

L'estudi del moviment migratori a partir dels registres censals només permet obtenir dades fiables a partir de l'últim quart del segle passat. No obstant això, la relativa continuïtat dels processos migratoris fins a principis del XX possibilita aproximar-se a les seves característiques i incidència en l'evolució demogràfica anterior.

El creixement que es produeix a l'Aran des de principis del XVIII fins al 1860, infravalorat en les xifres absolutes, va deure's a la confluència de tres factors que, amb les dades disponibles, no poden avaluar-se per separat. D'una banda, l'elevat creixement natural (sobretot per l'alta natalitat). En segon terme, una emigració, tant estacional com definitiva, relativament moderada⁵⁵. I, finalment, la incorporació de nous veïns als pobles que, mercès a la conjuntura favorable que van significar els nous conreus i l'especialització ramadera, va donar lloc a un increment en el nombre de cases. Caldria estudiar, amb un major recolzament documental, les conseqüències demogràfiques que

54. Malauradament, les dades disponibles només permeten avaluar amb fiabilitat la incidència d'aquest doble mecanisme per aquest últim segle i a títol molt indicatiu. Una anàlisi demogràfica rigurosa hauria exigint contemplar el nombre de grups domèstics per cada poble i la seva evolució com a dades tant o més significatives que el moviment de la població.

55. El saldo migratori fins l'any 1842 dona valors negatius per tots els pobles, mentre que, pel contrari, entre aquest any i el 1860 la diferència entre els censos és major al creixement natural de la població. No havent-hi constància de cap moviment immigratori d'importància al llarg de tot aquest període, i en haver de calcular-se els saldos a partir de la població de fet, les dades només poden atribuir-se a un comportament diferent de l'emigració: molt significativa fins el primer any i notablement reduïda als disset anys següents.

va comportar la implantació del règim liberal a l'Aran i, més específicament, la supressió de les antigues institucions locals i l'establiment dels ajuntaments. El nou marc administratiu va suprimir les anteriors limitacions en l'accés al veïnatge, afavorint l'establiment de nous grups domèstics amb drets sobre els recursos comunals. En definitiva, el creixement econòmic de la primera meitat del segle passat hauria permès un augment significatiu tant pel què fa al nombre de grups residencials com, sobretot, al d'habitants, principalment als anys quaranta i cinquanta. L'any 1860 presenta, així, no només el major volum de població de fet dels dos últims segles, sinó també el major nombre de grups residencials (2.049 cases habitades en tota la vall segons el nomenclàtor) i la proporció més elevada de persones per grup residencial de mitjana (5,5)⁵⁶.

La davallada demogràfica que s'inicia a partir d'aleshores ha d'explicar-se com a una crisi estructural, i no pot entendre's només per un increment en l'expulsió dels no afavorits pel sistema d'herència. A mitjans del XIX, el sistema reproductiu no podrà sostenir una pressió tan gran sobre els recursos⁵⁷. Les taxes de migració entre els anys 1877 i 1940 presenten per tots els pobles valors negatius (amb excepcions molt puntuals), arribant a significar en alguns casos descensos de fins al -30 per mil, i oscil·lant, pel conjunt de la vall, entre el -6 i el -14 per mil de mitjana.

L'excedent de població no atenyerà solament les dimensions dels grups domèstics sinó el nombre d'aquests, iniciant-se un procés d'èxode que afectarà ja no a alguns individus sinó a cases senceres. Les migracions individuals, estacionals o definitives, deixen de ser un mecanisme efectiu de regulació del creixement, tot i que tindran una presència encara molt important fins la Guerra Civil. La dada més significativa d'aquesta davallada no l'aporta tant la reducció de la població (d'un 40% entre el 1877 i el 1940) sinó la dràstica disminució que s'esdevé en el nombre de cases. En els cinquanta anys que van del 1860 al 1910 van tancar-se cinc-cents cases en tota la vall, reduïnt-se pel què fa al seu nombre en una quarta part, en un procés que durarà ben bé trenta anys més. Aquesta modificació va afectar molt menys als pobles del Baix Aran que a la resta i, mentre que la majoria dels nuclis d'aquesta subcomarca mantenien amb poques variacions el mateix nombre de cases obertes, al Naut i al Miei Aran n'hi ha que arriben a perdre la meitat dels seus grups residencials. La mitjana de residents per casa va sofrir

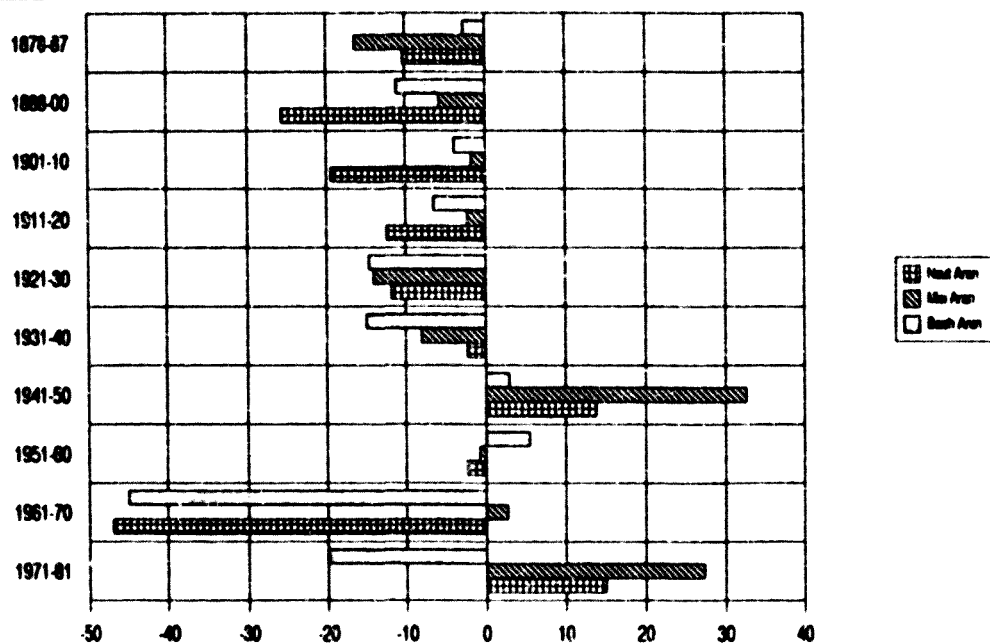
56. Cal insistir en que aquestes dades són relatives a la població de fet, i que no consideren els migrants temporals que estaven probablement absents en elaborar-se el cens. Així, la mitjana de persones per grup residencial devia estar, ben segur, per damunt de les 5,5 referides.

57. Cal tenir en compte que als anys 1860 es tanca la frontera amb França, afectant la mobilitat estacional de la població aranesa i fent més notòria aquesta sobrepoblació (cf. Etchelecou, 1991:32).

un procés paral·lel i continuat de davallada: al 1910 hi havia una mitjana de 4,8 habitants per grup residencial i en trenta anys s'havia reduït fins a 3,9⁵⁸.

Pel que fa a l'emigració temporal, les dades disponibles pel segle XIX indiquen que més d'un de cada sis aranesos abandonaven les seves cases a l'hivern per treballar fora de la comarca⁵⁹. L'emigració estacional afectava especialment als pobles més enlairats i, sobretot, als del Naut Aran, per la interrupció major que suposava l'arribada de l'hivern pel treball agrari. Pobles com Arres, Bagergue o Tredòs arribaven inclús a perdre temporalment més d'una tercera part dels seus efectius. L'emigració era un afer sobretot masculí però no d'una forma exclusiva. Els homes representen, en general, el doble nombre de dones entre els migrants, provocant una forta descompensació en la població que romania als pobles, amb una presència de dones notablement majoritària. Als pobles de menor altitud del Baish Aran, a diferència de la resta, la proporció d'homes entre els absents era molt més acusada, traduïnt de nou el condicionament climàtic del treball al camp.

Gràfica T.
Evolució de la taxa de migració per subcomarques (1878-1981)
(per mil, períodes intercensals)

Font: Llibres sacramentals, registre civil, padrons i censos de població dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

58. Les dades que es disposa per aquest càlcul són molt irregulars (i, en alguns casos, deficientes) i ha de prendre's només com a indicatiu. La proporció pel 1860 està calculada en base a la població de fet, mentre que a partir del 1900 les dades fan referència a la de dret. D'altra banda, excepte per l'any 1910, la informació procedeix d'una elaboració qualitativa dels censos relatius a la mostra estudiada i s'han corregit els errors de recompte.

59. Tot i considerar-les per separat, l'emigració estacional i permanent estaven relacionades quant al lloc de destí dels migrants. Així, igualment com fins als anys 1930 l'emigració temporal es dirigia preferentment a França, la definitiva també ho farà i el canvi d'orientació envers el litoral català no es donarà fins entrat aquest segle. Gontier (1986) constata l'elevada proporció d'aranesos que hi havia a finals del XIX entre els immigrants de l'anomenat *quartier espagnol* de Bordèu.

Amb el canvi de segle, paral·lelament a la reducció gradual de l'emigració temporal, la modificació més important refereix a la composició dels migrants. Cada cop més sortiran de la vall tantes dones ... homes (en alguns pobles, inclús, més), igualment com passa de forma general arreu dels Pirineus, com a conseqüència de la major demanda en ocupacions com el treball domèstic⁶⁰. En trenta anys la proporció d'absents sobre el total de població passa del 16 al 7,5%. En aquest període comencen a aparèixer feines fora de l'explotació agrària que permeten una major retenció de la població a la vall així com una certa entrada de treballadors forasters. La importància de l'emigració estacional no té una distribució geogràfica marcada tant per l'altitud com per la proximitat dels treballs. Sovint, no obstant, les ofertes de treball eventual al municipi no impedeixen la sortida d'efectius. Aquest és, per exemple, el cas d'Arres que al 1920, amb una població de dret de 211 persones, registrava alhora l'arribada de 63 immigrants (a causa de l'explotació minera) i la sortida de 46 emigrants temporals. L'any 1930, coincidint amb les obres del túnel, Vielha és el terme que acollirà un major nombre de població forana: més de 230 treballadors transeünts suposaven aquell any un terç de la seva població⁶¹.

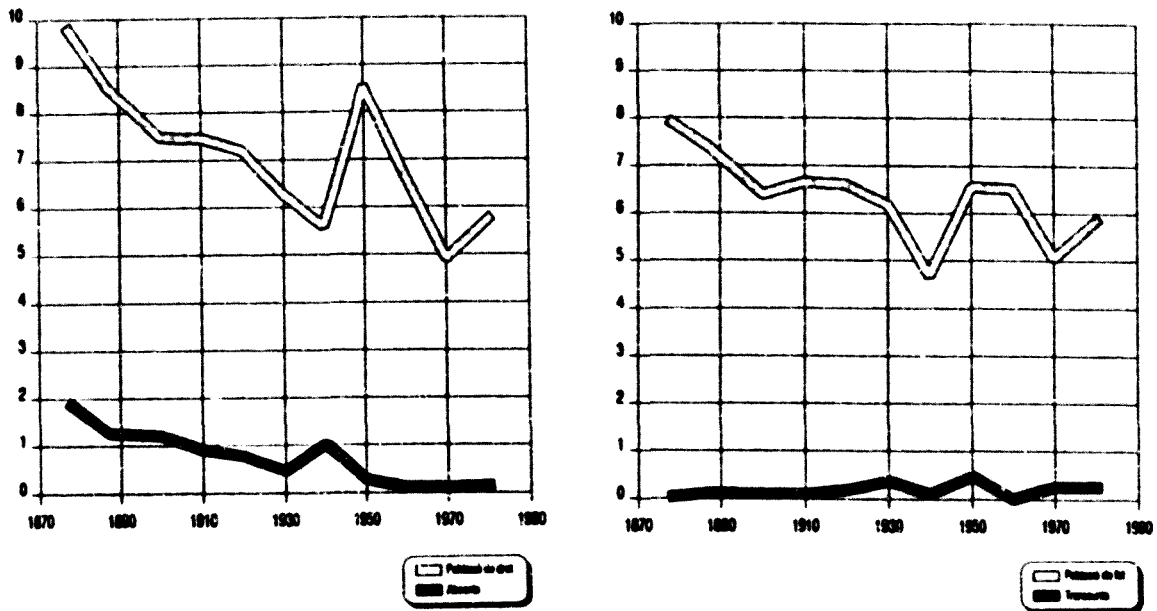
L'últim mig segle d'història demogràfica ha estat marcat per la crisi definitiva del sistema tradicional i una major incidència dels canvis conjunturals que tenen causes exògenes. La població de la vall ha adquirit un caràcter definitivament obert i, molt sensible a les transformacions econòmiques, perd progressivament el control de la seva regulació. En aquest nou context, els moviments migratoris seran tant d'entrada com de sortida i aniran deixant d'estar relacionats amb la producció domèstica per dependre directament dels canvis en el mercat laboral.

A partir de l'any 1940 s'inicia una inversió del flux migratori que s'estendrà al llarg de dues dècades. Les taxes de migració pel conjunt de la comarca passen a ser positives, d'un 16,2 per mil als primers deu anys i del 1,6 al decenni següent, reflectint l'arribada d'un important corrent d'immigració. Els efectes demogràfics de les obres hidroelèctriques i viàries, no obstant, seran molt puntuals pel què fa a la seva distribució geogràfica. Cada poble presenta un comportament diferent en funció de la proximitat i de la durada dels treballs. Els pobles més allunyats de les construccions continuaran tenint un saldo negatiu notable, o el tornaran a registrar després d'un breu lapse en què la població augmenta per damunt del creixement vegetatiu. Així, per exemple, Bausen

60. Reig ja apuntava, a finals del segle passat, aquest canvi de tendència: "*Los hombres aptos para el trabajo emigran a Francia durante el invierno y regresan á su país a principios del verano; y lo mismo empiezan á hacer las muchachas de 18 años para arriba*" (1896:111).

61. La immigració temporal no és un fenomen desconegut a l'Aran abans d'aquest segle, encara que és en aquest moment quan adquireix un volum important. A la resposta de Vielha a Zamora s'esmenta l'arribada de jornaleros francesos que es feien contractar per dallar l'herba, "*por la prisa que ofrece la estación*", i també a es Bòrdes "*para segar la hierba vienen franceses, por ser corto el referido tiempo y hallarse ocupados los hombres de estos lugares en otras labores*" (citat per Sanllehy, 1981:52).

Gràfiques U.

Evolució del moviment migratori temporal (1878-1981)
(en milers)

Font: Censos de població. Elaboració pròpia.

segueix amb una taxa del -15 per mil als anys quaranta (enfrent de pobles com Vielha que rep uns 300 immigrants i presenta una taxa del 37 per mil) mentre que Vilamòs, que guanyava en aquell moment 30 nous habitants, en perd 61 als deu anys següents. El creixement de la població comarcal, d'un 20% en vint anys, vindrà acompanyat d'un increment similar de grups domèstics, amb el què les dimensions d'aquests segueixen sent de 3,9 coresidents de mitjana.

L'emigració estacional perd ja definitivament la seva antiga importància. L'aparició d'una oferta de treball més ben distribuïda al llarg de l'any permet a les explotacions agràries que es mantenen, complementar la baixa dels seus requeriments hivernals a la pròpia comarca. A partir de la Guerra Civil, en què es produeix un increment notable de censats que consten com a absents (sobretot als pobles fronterers), atribuïble a l'exili, a la mobilització militar i als errors censals (al 1940 prop d'una cinquena part de la població comarcal estava fora del seu lloc de residència habitual), l'emigració estacional deixarà de tenir rellevància. El tancament de la frontera, la postguerra europea i les transformacions econòmiques van determinar la fi definitiva d'aquesta estratègia.

Pel contrari, l'arribada d'immigrants cobrarà, a partir d'aleshores, una importància relativa en alguns pobles en funció de la localització de les obres

hidroelèctriques i del turisme. El cens del 1950, en aquest sentit, avalua en prop de 500 els treballadors temporals que hi havia a la comarca, quasi tots homes, concentrats en només quatre dels divuit municipis existents (Arròs, Arties, es Bòrdes i Bossòst).

Acabades les contruccions, el moviment migratori s'inverteix novament. El despoblament dels anys seixanta és especialment important als pobles més petits i allunyats de l'eix de la vall, als dos extrems de la comarca (amb el tancament d'alguns caserius que romanien habitats fins aleshores), mentre que Vielha i els pobles del seu entorn compensen el nombre d'emigrants amb el d'immigrants. Els pobles esmentats abans tornen a constituir els casos més notables: entre el 1960 i el 1970, amb un creixement natural poc significatiu, Bausen perdia 150 dels seus 236 habitants (el -90 per mil) i Vilamòs passava de 182 a 84 (el -76 per mil).

El reflex del turisme en el moviment migratori presenta una distribució altre cop desigual d'uns pobles als altres. El creixement demogràfic dels setanta es deu, en bona mesura, a la nova arribada d'immigrants, que escolliran sobretot la capital comarcal com a lloc de residència: Vielha rep més de 530 nous habitants en deu anys, que contribueixen en gran part a donar una taxa de migració del 23 per mil pel conjunt de la vall. El Baish Aran i els pobles petits segueixen perdent habitants però amb una incidència menor de l'emigració. Igualment, segons els censos del 1970 i del 1981, els treballs derivats del turisme aporten uns 260 immigrants eventuais als pobles del Naut i del Miei Aran⁶². Pel què fa a la mobilitat de la població a l'interior de la comarca, l'any 1975 un 12% d'aranesos residia fora del poble de naixement (enfront del 54,5% de nascuts al municipi de residència), amb Vielha, Les i Bossòst pràcticament com a únics centres receptors (López Palomeque i Majoral, 1982:72).

Els últims vint-i-cinc anys han comportat també una reducció de la grandària dels grups residencials. Al 1986, la mitjana era del 3,3 persones per grup a escala comarcal, amb una proporció encara menor als nuclis de població petits. El despoblament d'aquests darrers ha anat acompanyat sovint per una relativa estabilitat en el nombre de cases, però l'envelliment de la població i la manca de continuïtat domèstica fan preveure una dràstica reducció a curt termini.

Amb els nous treballs a la comarca, el sistema d'herència indivisa deixa de comportar la necessària expulsió dels no hereus i aquests poden establir-se pel seu compte, amb el consegüent creixement urbà. La crisi ramadera, a més, tendeix a beneficiar-los enfront d'aquells germans que romanen al davant de les seves explotacions

62. El fenomen de la població flotant que acompanya al turisme entra en un ordre de consideracions diferent en l'anàlisi demogràfica però no pot obviar-se donada la seva importància. El Projecte de Pla Comarcal de Muntanya avalua, pel 1986, en 26.811 els habitants potencials de la comarca (en relació amb la capacitat dels habitatges i les places hoteleres) i una població real a l'estiu de 17.310, a l'hivern de 20.580 i en temporada baixa de 7.221, sumant a la població de fet els visitants que pernocten a la vall als moments punta del turisme (Prat i Feixa, 1991:242).

familiars. Finalment, i també a diferència d'abans, serà als hereus a qui afecta la solteria, perdent aquesta el seu anterior paper regulador.

L'arribada d'immigrants amb les hidroelèctriques i el turisme suposen, en definitiva, frens momentanis i relatius en la traducció demogràfica d'aquesta transformació social. Així, als anys seixanta, un cop acabada la construcció d'infraestructures, l'èxode envers els nuclis urbans i industrials tornava a prendre un caràcter massiu. Igualment, la conversió de la vall en un espai pel lleure als últims decennis només ha comportat una modificació en l'estructura demogràfica en aquells pobles directament beneficiats pel turisme i els serveis, mentre que la resta segueix mostrant les seqüeles de la crisi, amb una presència massiva de cases abandonades i un índex elevat d'envelliment com a característiques més significatives⁶³.

63. L'estructura de la població (i les seves conseqüències en el creixement natural), no és l'únic element demogràfic que es veu alterat per les transformacions econòmiques contemporànies, sinó que s'observa també un canvi paral·lel en els comportaments en relació amb la natalitat i el matrimoni. La distribució mensual dels naixements perd progressivament, al llarg d'aquest segle i a mesura que la població aranesa va fent-se més sedentària, el marcat caràcter estacional que tenia en el passat. Pel que fa a la celebració dels casaments, és en els darrers decennis quan s'observa una modificació més important respecte a la distribució anterior. El treball turístic és ara el que marca el calendari matrimonial: la meitat dels matrimonis es concentra en els mesos de menor activitat turística (maig-juny, setembre-octubre), mentre que les temporades altes de l'hivern i l'estiu mostren proporcions molt inferiors a la mitjana.

RECURSOS, FORMES D'APROPIACIÓ I DIFERENCIACIÓ SOCIAL

La forma d'apropiació dels mitjans de producció constitueix un element central en l'organització de qualsevol sistema social. En les societats fonamentades en la producció agrària, la propietat de la terra esdevé un factor estructural que cal contemplar, però, en funció de la disposició dels recursos i de la seva importància relativa en el curs del procés productiu. Tot i compartir unes pautes comunes, l'aptitud del territori i l'accés al seu aprofitament esdevenen, en el context de l'Aran, factors diferencials de pobles, grups domèstics i individus, i expliquen una diversitat de comportaments significativa.

El predomini de la propietat comunal és un tret rellevant de l'adaptació de la població aranesa a l'entorn. La titularitat veïnal de bona part del territori ha sostingut en el passat una organització col·lectiva de caràcter corporatiu a nivell local. No obstant això, l'organització comunal conviu a l'Aran amb una diferenciació dels grups domèstics en funció del seu diferent accés als mitjans de producció que, malgrat ser comparativament poc pronunciada, impedeix considerar les comunitats locals com a sistemes socials igualitaris.

3.1. L'APROPIACIÓ DEL TERRITORI: PROPIETAT PARTICULAR I PROPIETAT COMUNAL

El territori aranès està subjecte a formes d'apropiació diferents que han tingut processos d'evolució específics. La convivència de la propietat de les comunitats locals i la que correspon als grups domèstics individualment ha estat una constant en la història aranesa, però no implica dues esferes d'organització totalment independents. Així, mentre que l'organització comunal delimita un conjunt d'individus amb drets específics sobre determinats recursos, la propietat particular no es concep com a individual ni és aliena a algunes servituds col·lectives. La importància de les comunitats locals en

l'aprofitament de l'entorn no deriva solament del procés històric que ha donat lloc a la distribució contemporània dels recursos. Pel contrari, aquestes es fonamenten en el control i la gestió de l'espai com a un mecanisme actiu de l'adaptació a l'entorn i de la reproducció social.

La propietat comunal com a producte històric

L'organització comunal ha constituït un tema d'estudi privilegiat per juristes, historiadors i sociòlegs agraris des de mitjan el segle passat. Inicialment aquest interès estava lligat als problemes socials de l'època i va vincular-se a una lectura evolucionista de la història. La propietat comunal era entesa com a una supervivència de temps remots que, des de posicionaments diferents, es considerava un fre al desenvolupament del capitalisme o posava de manifest la resistència de les poblacions pageses a les pressions exteriors (Giménez, 1990a, 1990b)¹. La revisió d'aquests postulats ha comportat l'adopció d'un enfocament històric. Les comunitats, fonamentades en l'apropiació en comú d'un territori i els seus recursos, no tenen un origen remot ni constitueixen una pervivència de temps immemorials sinó que són un producte històric i tenen un desenvolupament que és destruïble. Al nostre país, però, els historiadors, tot i concidir generalment en considerar un origen comú a la propietat comunal (la reconquesta en les seves diferents fases d'expansió) (Nieto, 1964), solen mostrar una major atenció als processos particulars que en explicar la seva distribució i funcionalitat actuals².

Mentre que hi ha poques notícies de la presència romana a l'Aran³, els estudis medievals han estat molt abundants, encara que s'han centrat sobretot en els esdeveniments polítics i proporcionen un coneixement escàs de la formació social de l'època⁴. Igualment com d'altres valls pirinenques, l'Aran va romandre en una situació d'independència durant els primers temps de la reconquesta. Després d'alguns anys de dominació per part dels ducs de Tolosa, la vall passà als comptes d'Aragó i de Ribagorça i, més tard, a la jurisdicció de la casa de Barcelona (Valls i Taberner, 1987:XI). Al tractat de Corbeil (1258), Jaume I renunciava en favor de Lluís IX de França als dominis

1. Davant de la manca de dades sobre l'origen de les formes de propietat, la història del dret ha emprat sovint conjetures recolzades en una suposada lògica evolutiva (Altamira, 1981; Cuadrado, 1980:43). Així, referint-se a l'Aran, Bertran i Musitu diu: "Es un hecho poco menos que indudable que la propiedad de la tierra en su origen debió ser colectiva, y que sólo después de una serie de transformaciones pudo perder este carácter para pasar a ser individual" (19C:55). Per aquest autor, les particularitats del dret aranès (com la successió troncal, el retracte gentilici o la mitja guanyaderia) s'haurien després de l'evolució de la propietat col·lectiva.

2. Aquesta és una forma molt simplista de referir-se a aquests treballs. La literatura sobre les comunitats pageses als Andes i a Mesoamèrica ofereix un patró a seguir en el qual, malgrat subratllar que són fonamentalment factors històrics els que expliquen la seva formació (la política colonial de *reduccions*), es cerquen processos comuns en la seva formació i funcions més enllà de les particularitats locals (cf. Fuenzalida, 1976; Wolf, 1967).

3. La toponímia i l'arqueologia testimonien un primer poblament de la vall cèltic i basc. Més tard, al 72 aC, Pompeu va organitzar la Civitas Converarum amb capital a Lugdunum Canvenarum (Sent Bertrand de Comenge), a la qual va quedar integrat el territori aranès durant tota l'època romana (Soler i Santaló, 1906:54-55).

4. Cf. Comet (1929), Reglà (1951), Soler i Santaló (1906) i Valls i Taberner (1964, 1987).

conquerits en la seva campanya expansionista amb l'excepció de l'Aran⁵. A finals de segle, la vall va quedar sota el domini del rei de França arran de la seva fracassada política d'expansió a Catalunya. S'inicia aleshores una intensa activitat diplomàtica per recuperar la jurisdicció de l'Aran, quedant definitivament resolta amb el conveni de Poissy (1313) en favor del rei d'Aragó⁶.

A efectes d'una ressenya breu de la història de la propietat, aquests esdeveniments tenen una importància cabdal per la forma peculiar en què la comarca va quedar sota la jurisdicció reial evitant, segons la historiografia tradicional, la implantació d'un règim senyorial⁷. Després de rebre jurament de fidelitat i vassallatge dels síndics i procuradors de la vall, Jaume II va obligar-se al 1313 a respectar els usos i costums dels aranesos compilats per primer cop de forma escrita en la *Querimònia* per tal d'afermar el seu domini⁸. Com recull aquest document, els drets atorgats eren una confirmació de les llibertats i franqueses "*observades pels nostres predecessors des de llarg temps*". Amb això, tot i que l'origen de l'organització que reflecteix és anterior al segle XIV⁹, a partir d'aleshores quedarà fixada clarament i és sobre ella que haurà de conformar-se la jurisdicció reial.

A banda d'alguns capítols dedicats a l'ordre i la justícia (contra el robatori, l'homicidi i la blasfèmia), la majoria de les disposicions fan referència a la propietat i mostren una gran similitud amb la forma contemporània d'aquesta. La primera consagra als aranesos la propietat particular de les terres, vinyes, cases, horts i arbres fruiters "*lliures i francs, sense cap usatge ni servitud reial, questia, subvenció o precària, i que les poden vendre com a pròpies, sense el requeriment o vènia del senyor*". A canvi, el rei es reserva un únic tribut anual per veí, consistent en uns deu litres de forment (mesurat amb el *galin reiau*). A la vegada, la *Querimònia* reconeix a la població de la vall drets

5. Del regnat d'aquest monarca es conserven tres documents que iniciarien un seguit de concessions reials reconeixent a la població de la vall diferents drets coneguts com a *privilegis*. La transcripció íntegra de la *Querimònia*, així com d'altres privilegis concedits entre els segles XIII i XV, va ser editada per Valls i Taberner (1987). Alguns d'aquests documents van ser traduïts al castellà, amb força incorreccions, per Bertran i Musitu (1901). Abizanda (1944) va editar l'índex dels privilegis conservats a la sagristia de l'església de Vielha dins l'anomenat *Armari des Privilegis dera Val d'Aran*.

6. Les pretensions franceses sobre l'Aran van ser contínues des d'aleshores, amb nombroses invasions fins a principis del segle passat (1473, 1524, 1597, 1659, 1711, 1794-95 i 1810-15).

7. Donat el seu interès pels esdeveniments polítics, els estudis medievals aranesos no han exhaurit malauradament la documentació disponible (sobretot a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i a l'Archiu Istoric dera Val d'Aran). Això ha contribuït a magnificar la importància de la diplomàtica i a subratllar les característiques de l'Aran com a "*una vall lliure, una veritable república independent. Recorrent son territoris pot veure's l'absència de qualque castelí o fortificació feudal que denunciu desde remotes èpoques: el domini del senyor o de sa organització feudal*" (Soler i Santaló, 1906:75). Algunes prospeccions fetes en la documentació de finals del XIII indiquen, pel contrari, que els acords que culminen amb la integració de la vall al domini català suposen el triomf d'una de les faccions en disputa pel seu control senyorial i no un acte de plena sobirania dels aranesos com se'ls ha volgut presentar habitualment.

8. La *Querimònia* incloïa el privilegi de l'Aran de restar unit per sempre més al regne d'Aragó, "*i que ni per venda, ni per donació, ni permuta, ni cap altre procediment pugui ésser de cap manera separada, ni alienada d'aquest regne ni de la seva corona*". La integració de la comarca al govern del Principat es produeix al 1389 per ordre de la cort de Monsó i, de manera definitiva, al 1410.

9. El propi document fa diferents al·lusions a l'antiguitat dels usos, costums i maneres recollits, dient que són "*de fa ja tant de temps que la memòria dels homes no en té record*" o que es practiquen "*des del començament i encara ara*".

d'ús il·limitats dels productes de les seves muntanyes "a la seva conveniència" i "sense el requeriment de la nostra potestat": les aigües (per pescar, moure molins i regar els prats), els boscos (per extreure fusta i caçar-hi) i les pastures (per pasturar-hi els animals i tallar herba per l'hivern). Aquest aprofitament era tutel·lat per les comunitats veïnals (les *universitats*). Els membres de cada vila podien accedir als productes de les muntanyes "com qualsevol cap de família fa ús de les seves pròpies coses", però l'aprofitament per part de forasters (dels "homes d'altres contrades veïnes") podia sancionar-se sense mandat reial o judicial (cremant les herbes dallades, matant els animals que entressin a les pastures o prenent la fusta).

A la vegada que s'establia la convivència entre una esfera particular de la propietat (amb un domini directe dels individus) i una altra de col·lectiva (amb un domini útil reservat als membres de la comunitat veïnal)¹⁰, també es reforçaven diferents mecanismes corporatius: el dret de *torneria* donava preferència als parents en la compra de qualsevol bé immoble d'un individu i la pertinença a la comunitat local (formalment a partir de la residència) és el què proporcionava l'accés als aprofitaments. La *Querimònia* confirmaria, finalment, les institucions araneses i les seves atribucions consuetudinàries (limitant, però, l'execució de justícia), i establia les competències de l'administració reial (representada pel *castellà*, governador radicat a Castèth-Leon). La primera instància política era l'assemblea de veïns (*veïns*). Les comunitats estaven regides pels *còsols* que vetllaven pels aprofitaments comunals i podien executar les sancions establertes contra aquells que, "de qualsevol categoria", no tenien drets a les seves muntanyes. Finalment, el consell format per tots els *còsols* amb funcions per "encarregar-se dels afers de la gent de la vall i tractar, si fos necessari, amb el castellà i per si mateixa, i ordenar les càrregues, les exaccions i els afers de l'esmentada vall"¹¹.

De la mateixa manera que la *Querimònia* recollia les llibertats reconegudes pels reis anteriors¹², els privilegis serien també confirmats més tard pels monarques catalano-aragonesos i castellans fins a Isabel II, la qual ordenà l'any 1845 "que no se haga novedad alguna en los disfrutes y usos de los montes del valle". Amb el temps es van anar afegint d'altres disposicions, en referència sobretot al comerç i a l'administració reial¹³, però que no modificarien el caràcter de la propietat¹⁴.

10. Els privilegis atorgats modifiquen una norma consuetudinària segons la qual "si algú edifica una casa, o un molí, o una vinya o conrea la terra i planta arbres al lloc de la comunitat de veïns" aquesta pot "destruir aquestes cases, aquests molins i aquestes vinyes i talar els arbres, pasturar les herbes amb els animals i tallar-les i retornar-les a l'ús dels veïns sense cap requeriment dels jutges", interposant el sancionament del representant reial en la seva execució.

11. La relativa independència política de l'Aran incloïa, a més, la facultat d'establir pactes amb els comptats i regnes veïns per tal de "fer la pau i tenir una treva" amb ells, malgrat que el rei es reservava la potestat de disposar el contrari.

12. De fet, un privilegi atorgat per Jaume de Mallorca al 1298 ja contenia la major part dels capítols de la compilació del 1313.

13. Pel què fa al comerç, i en vista als condicionants geogràfics de la vall, des de mitjan el XVI es facultava als aranesos per exportar a França tota mena de draps de llana i altres productes, així com importar cuirs, blats i queviures del país veí, tant en temps

La reforma moderna més important va constituir-la l'aplicació de les *Ordinaciones, pragmáticas y edictos reales del Valle de Arán*, redactades al 1616 per Juan Francisco de Gracia per encàrrec de Felip III¹⁵ amb la finalitat de completar i desenvolupar l'ordenament jurídic anterior (Boya, 1988:228). Aquest nou cos de lleis, però, no va suprimir els antics privilegis ni va modificar el quadre de la propietat, centrant-se en disposicions de caràcter administratiu, processal i penal (atorgant majors atribucions dels representants reials). Les *Ordinaciones* no van afectar tampoc l'anterior divisió de la vall en *universitats* i *terçons*. De fet, es coneix poc quina era la delimitació de funcions que hi havia entre els terçons i les comunitats locals. A banda de servir com a instàncies intermèdies en la representació al consell de la vall, segons Sanllehy (1984:194) els pobles d'un mateix terçó compartien la propietat de boscos i pastures. No obstant, les competències de què haurien gaudit els terçons en la gestió dels recursos són una hipòtesi que no ha estat suficientment contrastada.

En qualsevol cas, l'adscripció de les diferents muntanyes als pobles estava ja establerta (com a mínim parcialment) a mitjan el segle XV i no va ser fruit del sistema municipal que, anul·lant l'antiga organització, va imposar-se a la primera meitat del XIX, convertint la comarca en un partit judicial dividit en divuit districtes. Els arxius municipals conserven una abundant documentació relativa a concòrdies, signades entre finals del XV i finals del XVIII, amb les què les universitats veïnes fixaven els termes de les seves muntanyes o pactaven el seu aprofitament per separat¹⁶. Les pertinences compartides entre els pobles d'un antic terçó o la referència més excepcional a la divisió dels comuns podrien apuntar, però, a una adscripció inicial de les muntanyes a aquestes entitats supralocals¹⁷.

de pau com de guerra i sense pagament de drets (Vergés, 1984:209). Felip V, que va excloure l'Aran de les disposicions de la Nova Planta i de l'organització en corregiments, va mantenir el dret de lliure comerç transfronterer així com va decretar l'exempció en l'ús del paper sagellat, d'acord amb els seus privilegis tributaris (Danés, 1959).

14. Malgrat que no devia constituir pròpiament un canvi en relació amb la propietat comunal, un privilegi atorgat per Pere III al 1358 especifica que el lliure aprofitament de les muntanyes podia fer-se de forma directa o mitjançant arrendament, en contra de la consideració de què els usos que no fossin propis pertanyen al rei.

15. Les *Ordinaciones*, publicades per primer cop al 1618 (1752), van estar precedides per un llibre en què, a la manera d'un visitador reial, Gracia descriu l'estat de la població aranesa i les seves formes de govern el qual constituïa un document valuós per conèixer l'Aran de principis del XVII (1793).

16. El funcionament de les instàncies polítiques locals requeriria d'una recerca específica només empresa parcialment (cf Roy, Sirat i Uroz, 1988). A tall d'exemple, al *Llibre de las Políticas observa lo Consell de la Vila de Artes* es recullen les concòrdies establertes amb els pobles veïns: Garòs (1622), Gessa (1460, 1588, 1623, 1727), Garòs, Escunhau i Casarilh (per la divisió del terme de Laspan), Saldardú, Tredòs i Pujó (1578) i Vielha (1562). Igualment, Moga-Pont indica que el poble de Gessa ja estava atermenat al 1612, havent-se signat concòrdies abans i després d'aquesta data: amb Artes (1459, 1578, 1588), Unha (1611, 1615, 1795) i Saldardú, Pujó i Tredòs (1595, 1626). Segons aquest autor, les concòrdies estaven assistides per àrbitres (els batlles del terçó i/o protoms d'altres pobles) "per servir i posar les creus entre els dos termes" i, consignant al document la localització de les fines i fixant penyes pels aprofitaments no autoritzats, acabaven "sentenciant a dits pobles a una pau per cent un any" (1936:30-32).

17. Aquest és el cas de Beret Darrèr, condomini dels cinc pobles que integraven el terçó de Pujó. Segons Moga-Pont, al 1618 "amb ordre i voluntat de tot Pujó es repartiren les muntanyes comunes de dit Pujó [...]. En dita ocasió no fou partida la muntanya de Beret sinó que restà comuna per a tot Pujó" (1936:19).

Si bé fins a mitjans del segle passat la distribució de la propietat rústica recollida a la *Querimònia* no va variar qualitativament, sí que ho va fer quant a la seva extensió. La pressió demogràfica, sobretot al segle XVIII, va portar a una reducció progressiva dels boscos en favor dels conreus. Els consells locals van tolerar i inclús promoure la parcel·lació de terrenys comunals, permetent-ne la privatització (Sanllehy, 1988:36)¹⁸. Aquest procés, que recull la toponímia¹⁹ i que es constata encara avui per la localització de finques enclavades enmig dels boscos comunals, va fer recular el límit inferior de la franja arbrada amb un efecte invers al què té l'actual abandonament dels conreus.

Al segle passat, en el marc de la reforma liberal de l'Estat, les muntanyes araneses veuen canviar el seu estatut jurídic. La Llei de Desamortització General (1855) va preservar de la privatització els terrenys d'aprofitament veïnal (Mangas, 1984) i, amb aquests, les muntanyes de la vall²⁰. Derogats els privilegis i suprimides les antigues institucions, les muntanyes passaven a adquirir el doble caràcter de béns de propis i del comú de veïns. Adscrites a les entitats locals, aquestes poden explotar-les en benefici dels seus pressupostos un cop satisfet l'aprofitament veïnal. La política forestal també va afectar el seu estatut al declarar-les com a Muntanyes d'Utilitat Pública, el què suposarà, en la pràctica, la intervenció estatal en el patrimoni de les entitats hereves de les universitats. Inloent-les en el *Catálogo de Montes de Utilidad Pública* (1901)²¹, l'Estat reconeix els antics drets d'aprofitament veïnal (tot i que el veïnatge passa a adquirir-se pel sol fet de la residència, perdent els pobles el seu anterior caràcter corporatiu), però se

18. A Gessa, al 1681 "lo poble no permetre deixar treure a varios particulars en lo monte les sorts i s'obligaven a fer-ne anual pensió per Sant Miquel de setembre de cada any" (Moga-Pont, 1936:63-65), beneficiant-se'n 23 veïns. La documentació d'Artes mostra una major incidència d'aquest procés. Al seu llibre de capítols s'hi especifica: "Que d'aquesta hora en avant tots los qui han tres terres dels comuns hagen de pagar un sou per gali de biat de sembradura per quascun any i cadasci ho hagi de denunciar median: jurament, i lo qui no voldrà pagar d'esta hora en avant no les paga cultivar més, i lo qui se trobarà en contrari serà castigat rigorosamente". L'esmentat llibre incieu un "Memorial dels censals que la Vila d'Artes cobra de diferents particulars [...] que provenen de comuns que han comprat a la dita Vila", amb un relació de 66 veïns (d'Artes, però també de Gessa i Garbà) que paguen al consell un cens anual per unes 126 parcel·les, fonamentalment de prat. La vigilància del consell local és ben explícita a Les, com s'expressa també al seu llibre de capítols: "Que ninguna persona sigui tan atrevuda ni gosada de prendre's ningun comú de vila [...] sens llicència expresa de dita vila, baix la pena de ser castigat per la vila [...] adams de quitar los dets comuns".

19. Les nombroses partides de la vall conegudes com a *artgues* denoten el seu origen com a llocs aptes pel conreu. Les parcel·les particulars anomenades *sorts* (generalment de dimensions reduïdes i situades, muntanya amunt, lluny dels nuclis de població) provenen també de privatitzacions del comú.

20. Com declara l'Ajuntament de Bausen en un inventari patrimonial, les seves muntanyes "son exceptuadas de desamortización por ser de común aprovechamiento o uso propio de los vecinos de este pueblo y sin las cuales no podria este pueblo subsistir, porque el principal elemento con que cuenta es el ganado, del que se alimenta, ya con leche que produce y ya para abomar con el estiercol sus rísticas y reducidas propiedades" [LABAU, 20.1.1882]. Els establiments i serveis comunals van ser els principals béns subhastats a la comarca amb la desamortització, junt amb algunes propietats eclesiàstiques (com Montgarrí i Mijaran, al 1856 i 1873, respectivament) o d'algunes finques urbanes (com l'anomenat *Pats dera Val*, lloc de reunió dels representants dels pobles a Vielha). Les serradores i molins van passar a mans particulars, tot i que en alguns casos els rematants van quedar-se'ls en representació dels pobles.

21. La formació del *Catálogo de Montes* va donar lloc a un càlcul de la superfície de les muntanyes araneses que contenia un gran nombre d'errors (avaluant-les en un conjunt de 81.1% ha, molt per damunt de la superfície geogràfica comarcal), com mostrarien els treballs de delimitació efectuats des de mitjan aquest segle. No obstant consignar la pertinença de les muntanyes als diferents pobles i les seves servituds específiques, la corresponent escriptura al Registre de la Propietat no va començar a fer-se efectiva fins a partir del 1957.

n'atorga el domini directe i, amb l'argument d'aplicar una política conservacionista, n'assumeix l'administració i se'n reserva una part del producte²².

A més dels condominis i les servituds relatives als usos ramaders, les muntanyes tenen atorgades en l'actualitat diverses concessions d'ocupació. Si bé a primers de segle van ser freqüents les concessions per les instal·lacions mineres, les ocupacions recents (per 99 anys les més antigues i 50 les més recents) són sobretot per la producció hidroelèctrica (a partir del 1928) i per les estacions d'esquí i la infraestructura turística (des del 1968)²³. No obstant això, el caràcter de patrimoni inalienable, inembargable i imprescriptible dels pobles que fixa el nou ordenament jurídic ha impedit la privatització contemporània de partides comunals, al marge d'algunes permutes de terrenys acordades per facilitar la realització d'obres públiques²⁴.

Lògica ecològica i diferències entre pobles

Més enllà del procés que dona com a resultat la presència contemporània de la propietat comunal, aquest explica només en part la continuïtat d'un patró d'apropiació dels recursos originat fa tants segles. Com assenyala Martínez Veiga (1991:196), les anàlisis històriques postulen de forma implícita que els fenòmens socials deriven solament de la seva dinàmica interna. Pel contrari, les explicacions de caràcter espacial parteixen d'una concepció activa de l'entorn i permeten integrar factors suposadament externs en el desenvolupament dels sistemes socials. La llarga permanència del patró de la propietat territorial esmentat (així com la seva constatació en contextos etnogràfics molt distants) fa necessària una interpretació en termes de la seva lògica adaptativa a unes condicions ambientals determinades²⁵. En aquest sentit, només cal fixar-se en quins són els espais

22. La pèrdua del domini directe dels comunals es palesa ja a mitjan el XIX. Al 1866, "en Salardi se cremà una infinitat de coberts i cases [...]. Exigiren a D. Pascual Madro [diputat a Corts i antic governador de la vall] lo qual aconseguí de l'Estat certa quantitat i llicència per poder fer fusta [per] tornar a construir dits coberts" (Moga-Pont, 1936:65). A partir del moment en què l'Estat els confereix l'estatut de MUP, els aprofitaments (veïnals o per subhasta) han de sol·licitar-se per mitjà de plans anuals i ser aprovats per l'administració forestal. Aquesta, però, com a no propietària, no té competències per impulsar tales pel seu compte ni amb la finalitat de preservar un creixement equilibrat dels boscos. Així, com afirmava un antic secretari municipal, "l'amo de les muntanyes és el poble [i] el Districte Forestal l'administrador. Però quasi que l'administrador mana a l'amo" [SEB].

23. Aquestes ocupacions no són tan importants quant a la superfície concedida com pels recursos que permeten explotar: a principis dels setanta les ocupacions s'avaluaven en unes 1.225 ha (un 2,1% de la superfície comunal) (González-García, 1971). En el cas de les estacions d'esquí, a més, quasi tota l'ocupació es considera estacional i compatible amb l'aprofitament ramader.

24. A Bansen, per exemple, van fer-se cinc permutes amb particulars entre el 1863 i el 1925 per realitzar millores als camins pastorals, eixamplar carrers i engrandir el cementiri. Els intents d'apropiació, però, no acaben al segle XVIII. Al mateix poble, al 1864, l'Ajuntament nomena una comissió de pèrits integrada per "los más ancianos del pueblo y de timorata conciencia [...] a fin de practicar un legal reconocimiento entre los vecinos de éste que se han apropiado sin título alguno terrenos del común contiguos a sus propiedades [...] y de aquellos que hayan cerrado pasos que desde tiempo immemorial se han considerado como servitudes, descansaderos, abrevaderos" [LABAU, 14.9.1864].

25. Relativitzar la importància dels esdeveniments històrics no suposa assignar un pes determinant a l'entorn. Com afirma Solé i Sabarís en relació amb el conjunt dels Pirineus, "la multiplicidad de formas que revisten los géneros de vida actuales no es [...] hija exclusiva del medio, ni puede explicarse simplemente por una relación causal respecto al relieve, al clima o a la vegetación. Más bien es el

subjectes a una o altra forma d'apropiació (comunal i particular) i relacionar-ho amb els seus recursos i les formes d'explotació que permeten, per entendre que la propietat no té una distribució aleatòria sinó que constitueix un mecanisme social que opera activament en l'adaptació.

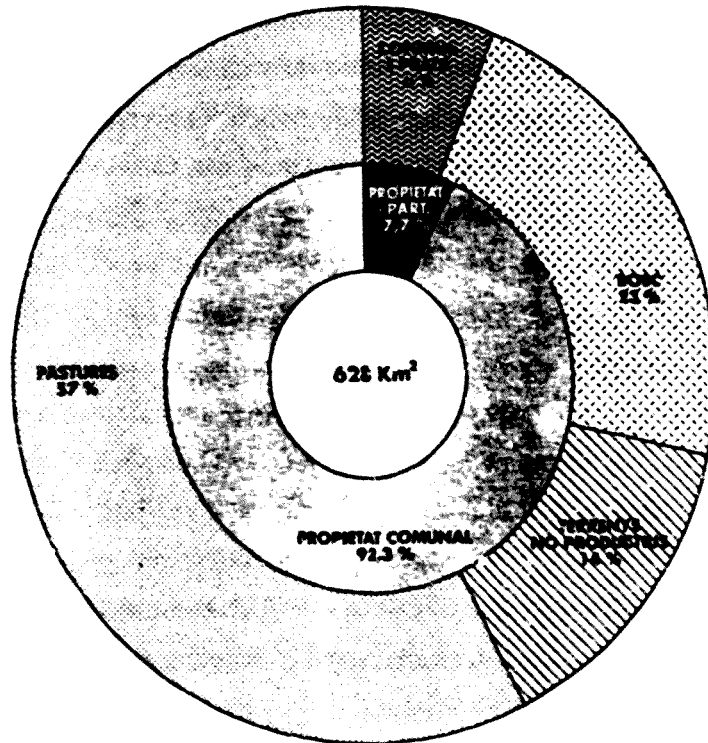
L'extensió territorial del patrimoni comunal és la característica més rellevant de l'estructura de la propietat a l'Aran. Les dades més recents i fiables (Icona, 1978) avaluen la propietat particular en 4.841 ha enfront de les 57.945 ha comunals (representant, respectivament, el 7,7 i el 92,3% de la superfície comarcal)²⁶. L'abast d'una i altra forma no és, però, coincident espacialment i manté una regularitat d'un extrem a l'altre de la vall. Mentre que el domini particular es localitza entorn de la Garona i al fons d'algunes valls laterals, les muntanyes pròpiament dites són les que comprenen la totalitat del sòl comunal. Cal tenir en compte que, pel seu caràcter muntanyós, la comarca presenta una diversitat de paisatges, amb recursos i aptituds diferents, disposats altitudinalment. El clima i el relleu restringeixen la pràctica agrícola a les terres de ribera. Pel contrari, els vessants i els replans superiors estan poblats per boscos, pastures, matolls i erms. Hi ha, doncs, una correspondència entre les formes dominicals i la disposició vertical dels pisos ecològics: els sòls orientats al conreu són aquells que conformen la propietat particular, mentre que els terrenys forestals i pastorals han estat des d'antic objecte d'una apropiació col·lectiva.

Fins les primeres dècades d'aquest segle l'economia aranesa es recolzava en un sistema de producció mixta agrícola i ramadera. Les activitats agrícoles s'orientaven a l'autoconsum que, amb els condicionants de l'entorn físic, imposava una complementaritat de conreus. Els grups domèstics constituïen les principals unitats de producció en l'agricultura, dedicant els seus efectius laborals a l'explotació de les seves finques. Tenir camps de conreu propis esdevenia quasi un requeriment per la subsistència ja que la seva escassetat impedia un mercat de terres i limitava les formes d'accés no dominicals. La ramaderia era l'alternativa principal a la insuficiència agrícola havent-se de disposar també de prats de dall per mantenir el bestiar a l'hivern. Els elevats requeriments del camp, on les tècniques emprades depenien del treball humà, es concentraven a l'estiu, en un lapse relativament curt de temps. L'aprofitament de les pastures alpines, que junt amb la facilitat d'implantació de prats permetia adoptar aquest sistema productiu, coincidia amb els mesos en què calia atendre les tasques agrícoles. Si

reflejo de un largo proceso de conquista de la cordillera y de sus recursos naturales, cuyo ritmo involutivo ha podido ser retardado o acelerado por circunstancias históricas" (1951:202).

26. Les estadístiques territorials presenten a l'Aran una greu deficiència que dificulta el seu tractament. Al no estar totes les muntanyes azermenades, no hi ha acord entre les fonts tant en relació amb l'extensió dels municipis (i, en conseqüència, a la propietat, ocupacions i usos del sòl), com amb la pròpia superfície geogràfica comarcal: 62.361 ha segons el Cadastre de Rústica (Suñol, 1989), 62.786 segons l'Icona (1978) i 62.047 segons González-García (1971), el MAPA (1988) i l'Institut Cartogràfic de Catalunya (1991).

Diagrama A.
Distribució de la propietat i ocupació del sòl

Font: Icona-Mancomunitat Forestal, 1978. Elaboració pròpia.

bé la localització dels assentaments prop dels camps evitava el rigor del clima hivernal i facilitava l'atenció dels conreus, la distància fins les pastures esdevenia un impediment a l'aprofitament individual. D'altra banda, els productes forestals, indispensables pel combustible i la construcció, no requerien tampoc d'un ús intensiu i, pel contrari, la seva explotació a gran escala esdevé més rendible i menys abusiva que organitzada de forma parcel·l·ària. La propietat comunal de les muntanyes, en definitiva, alhora que garanteix l'accés dels veïns als seus productes, recolza una organització col·lectiva per la seva explotació. Agrupant en un sol ramat tot el bestiar local, els grups domèstics podran centrar el seu esforç en el treball agrícola, imprescindible per la pròpia manteniment i la dels seus animals durant els mesos en què el clima imposa l'estabulació.

Aquesta lògica espacial explica el diferent pes relatiu que tenen ambdues formes d'apropiació en cada punt de la vall en funció de la seva aptitud agrícola: la major proporció de propietat particular es registra allí on la superfície conreable és també més gran, mentre que els llocs que dificulten l'agricultura presenten un percentatge més alt de terrenys comunals. Així, a finals del XIX, un 18,5% del Baish Aran era de propietat

particular enfront dels 8,9 i 8,2 del Miei i el Naut Aran (Reig, 1896:102-103)²⁷. L'abast actual de les finques particulars ja no dona compte de la superfície conreada (per l'abandonament general de l'activitat agrària) però sí que mostra el límit històric de l'agricultura, en un context en què la baixa productivitat dels sòls i les tècniques emprades obligava a augmentar la producció estenent els conreus en detriment del bosc. En les últimes dècades han desaparegut molts dels enclavaments consignats a primers de segle al *Catálogo de Montes*²⁸ així com bona part de les parcel·les obertes enmig del bosc que s'aprecien a les fotografies aèries del cadastre dels anys cinquanta²⁹.

La llarga durada de la convivència entre la propietat comunal i la particular s'explica, doncs, pel manteniment d'un mateix sistema adaptatiu que ha sofert pocs canvis des de l'edat mitjana fins a principis d'aquest segle. El predomini dels comunals sembla ser menys explicable a partir del moment en què la intensificació dels treballs forestals i la implantació de les hidroelèctriques i el turisme donen lloc a un desenvolupament mercantil depenent i, en gran part, en mans de capital forà. L'explotació contemporània dels recursos no ha estat acompanyada formalment per un canvi en la seva apropiació dominical. No obstant això, aquests aprofitaments han estat afavorits directament per l'Estat, en modificar l'estatut jurídic del patrimoni comunal i decretar sovint (per la producció elèctrica i la xarxa viària), el caràcter d'obres d'interès general. A més, la concentració de la propietat (titularment en mans d'entitats de dret públic), ha afavorit la implantació de sectors que requereixen unes ocupacions relativament grans com és el cas del turisme³⁰, fent que l'Aran contradigui l'argument que associa el predomini de la propietat comunal amb les comarques deprimides econòmicament (cf. Giménez, 1991:519; Nieto, 1981:25). Aquests aprofitaments suposen, en la pràctica, un ús privatiu de les muntanyes durant varies generacions a canvi d'unes quotes molt reduïdes en favor de les hisendes locals (a banda del guany

27. Tot i que Reig va intervenir en l'avaluació de les capacitats forestals de la comarca, les seves xifres són errònies quan a les extensions totals (atorgant a la vall més de 10.000 ha per sobre de la seva superfície real) i també, probablement, quant a la precisió de l'abast de les formes de propietat. No obstant haver d'emprar-lo només de forma indicativa, és l'únic treball que ofereix informació desagregada a nivell municipal.

28. Les MUP araneses tenen 3.544 ha de sòl no comunal (un 6% de la seva superfície). De fet, no sempre es tracta de finques enclavades enmig de les muntanyes sinó que sovint se situen a la part inferior dels vessants.

29. Això mostra, altre cop, que no es tracta d'un paisatge *natural*, sinó a l'empremta de l'acció humana: el bosc està guanyant terreny progressivament en direcció al fons de la vall (sovint en forma de bosc baix i afavorint els incendis), mentre que les pastures alpines es degraden amb el descens de la càrrega ramadera i de la complementació d'espècies animals diferents (García i Lasanta, 1992).

30. Mentre que Telecables del Valle de Aran, S.A. va aconseguir en poc temps els drets pel muntatge de l'estació de Vaqueira (passant de 119 a 434 ha del 1968 al 1970, mercès a la concessió de l'administració forestal), les iniciatives per construir camps de golf a Les i a Bagergue s'han vist reiteradament frenades per una manca d'acord entre la totalitat dels propietaris afectats.

indirecte que pot reportar aquest model de desenvolupament pel conjunt de la població)³¹.

Tot i que l'existència del mateix patró adaptatiu en tota la vall ha generat històricament una forma específica d'apropiació del sòl, els pobles aranesos no constitueixen entitats homogènies entre si per la diferent extensió dels seus termes i quant als recursos que abasten. La propietat de les diferents muntanyes ha romàs, doncs, a aquest procés de canvis administratius i dona compte, no només del marc de les antigues universitats, sinó també dels béns comunals a què tenen accés els habitants de cada poble (tot i haver perdut capacitat política en la seva gestió). Així, per exemple, un veí de Garòs, malgrat pertànyer avui d'un municipi amb capital a Salardú, pot gaudir dels pastius de la muntanya d'Arenho (enclavada en l'antic terme de Bagergue), però no es beneficiarà d'una subhasta feta a Corilha ja que aquesta pertany a Gessa³².

Les muntanyes solen pertànyer a un sol poble, però en molts casos són objecte d'una propietat compartida entre dos o més i sovint estan sotmeses a algunes servituds. Tot i desconèixer en profunditat com i quan cada muntanya fou assignada als agrupaments poblacionals i la història específica de cada pertinença³³, no és difícil observar una pauta d'apropiació de l'espai orientada a garantir una relativa autosuficiència productiva a nivell local a partir d'un accés simultani a conreus, aigües, prats, boscos i pastures. Així, els comunals no es concentren mai en un sol sector sinó que abasten un territori diversificat quant a l'altitud, l'orientació i el relleu, inclús amb enclavaments allunyats dels nuclis de població (afavorint, entre d'altres coses, l'aprofitament de pastius amb diferents calendaris de creixement i qualitats).

Mentre que els pobles amb una major extensió de comunals i més equilibrats quant als recursos pastorals i forestals solen tenir només muntanyes pròpies (Arties, Bossòst, Canejan, Les o Vielha), els de menys pertinences o més deficitaris en algun dels aprofitaments necessaris les tenen generalment compartides (Aubèr, Bagergue o Betlan). Les muntanyes en règim de condomini donaven dret a un accés per separat als veïns de cada poble per mitjà d'un repartiment establert quant al calendari i només

31. El marc jurídic de les ocupacions estableix que, un cop finalitzat el període de la concessió, totes les instal·lacions passen a mans de les entitats propietàries (per Vaquèira va acordar-se que totes les concessions caducaran al 2032). Mentre que les ocupacions de menys de 30 anys paguen el valor del terreny ocupat en un sol cop, les de més temps han de satisfer un cànon anual.

32. La manca de concordància entre l'estructura administrativa i la propietat comunal té una importància metodològica però també implicacions en la comprensió d'aquest sistema social. La diferent dotació en recursos dels pobles no pot avaluar-se a partir de les entitats municipals sinó que ha de fer-se en relació amb les seves pertinences (cf. Parain, 1979:435). La perspectiva ecològica adoptada (la lògica espacial de les pertinences, la seva relació amb els aprofitaments) no pot basar-se en una divisió que és fruit d'una política recent i no el producte d'un procés de llarga durada.

33. Alguns d'aquests esdeveniments han estat esmentats: l'acord de no dividir Beret Darrèr entre els pobles de Pujòl prè a principis del XVII o el repartiment del terme de Laspan (desaparegut probablement al XIV a conseqüència d'una epidèmia o d'un alleïssament) entre Arties, Garòs, Eacunhau i Casarill. La desaparició d'altres poblacions medievals (Cap d'Aran, Castel, Muntròs, Pujò, Santa Gèmma, Sant Germès, Sant Vicenç i Sentels, segons Reglà, 1951:296), havia de modificar també el mapa de pertinences.

Mapa B.
Pertinences comunals i superfície de propietat particular

251 Arrés	269 Arró	284 Betren	
252 Arrés	270 Aubert	285 Escunhau i Casarih	
253 Arròs e Vila/Aubert	271 Vilac	286 20% Gausac/50% Vilac	
254 Arròs e Vila	272 es Bòrdes	30% Aubert i Betlan	
255 Arròs e Vila	273 Arró	287 Gausac	299 Gessa
256 Garòs	274 Arró	288 Casau	300 Unha
257 Arties	275 es Bòrdes	289 Gausac	301 Son (Paliars)
258 Arties	276 17% Vilac/50% es	290 Gausac/Casau	302 Salardù
259 Garòs	Bòrdes/35% Aubert i	291 Casau	303 Tredòs
260 Garòs	Betlan	292 Gausac	304 Vielha
261 Bagergue	277 33% Vilac/66% Au-	293 Gessa	305 Vielha
262 Bagergue/Unha	bert i Betlan	294 Gessa	306 Vielha
263 Bausen	278 Bossòst	295 Les	307 Vielha
264 Bausen	279 Bossòst	296 Les	308 Vilac/Betlan
265 Montcorbau	280 Bossòst	297 Salardù/Tredòs	309 Vilac
266 Aubert/Betlan	281 Canejas	298 43 Salardù/25 Tredòs	310 Vilac/Gausac
267 Mont	282 Escunhau i Casarih	17 Bagergue/14 Gessa	311 Vilamòs
268 Aubert	283 Betren	13 Unha	312 Vilamòs

excepcionalment en relació amb les diferents partides. Els beneficis de l'explotació no veïnal (mitjançant subhastes de fusta o de pastures) es distribuïen en funció de les parts corresponents a cada comunitat copropietària, sent una d'elles l'encarregada de la seva gestió³⁴. Pel contrari, les servituds fruit de concòrdies solen atànyer a partides concretes en què el poble titular cedeix a l'altre drets d'ús ben específicats. En aquest cas, la cessió d'aprofitaments veïnals de fusta i llenya és força excepcional³⁵ i es tracta més sovint de drets de pas pel bestiar, d'abeuratge o de pastura³⁶.

La socialització de l'espai a partir dels aprofitaments i de les formes d'apropiació ha configurat, en definitiva, les pertinences de cada poble. La independència relativa de cada comunitat local en la gestió dels recursos i els condicionants físics expliquen que els termes comunals no siguin equivalents uns amb els altres. Així, per exemple, enfront de l'extensió pastoral de Vielha (5.560 ha), Arró només té 96 ha de pastures, igualment com s'oposen les 1.682 ha de bosc d'Arties a les 82 de Bagergue. Avaluar la riquesa dels recursos de cada poble considerant solament l'extensió de les ocupacions del seu terme és, però, una forma només aproximativa d'una variabilitat major. La muntanya no constitueix un espai indiferenciat: les espècies forestals predominants, la densitat de l'arbrat, les facilitats d'extracció, qualitat i valor mercantil de la fusta pel què fa als boscos, així com la localització (sobretot l'altitud, el relleu i l'orientació), la qualitat i el calendari de creixement de les pastures condicionen les possibilitats d'explotació de cada muntanya.

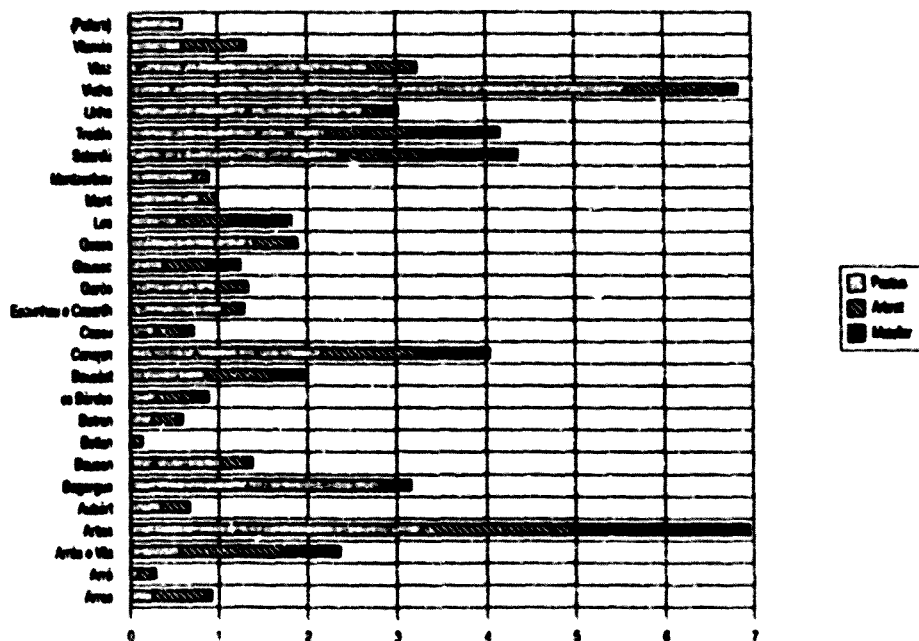
Mentre que la fusta, sent escassa en algunes muntanyes, solia abastar arreu el consum veïnal, els pastius estivals esdevenien un factor més crític. Enfront de pobles amb un volum de pastures per damunt de les necessitats del bestiar que podien mantenir durant l'hivern, d'altres més afavorits agrícolament havien de limitar la seva cabanya per manca d'una quantitat equivalent de pastures pròpies. La capacitat demogràfica i el volum de bestiar de cada poble, però, depenien més dels camps i dels prats de conreu (de

34. Així, per exemple, al 1917 es sollicita una subhasta a la partida mancomunada de Sant Vicenç, acordant-se que el producte, "según concordia que son de las 12 partes que como coparticipes tienen en dicho monte, corresponde 6 partes o sea la mitad a Bossost, 3 partes a Vilamós, 2 partes a Arres i una a Arró" [LAVOS, 11.2.1917]. Els condominis, però, no sempre corresponen als pobles en parts porcentuals. La muntanya de Beret Darrèr, mantenint probablement una relació amb el nombre de veïns de cada comunitat en acordar-se la seva indivisibilitat, està dividida en 112 parts (43 de Salardú, 25 de Tredòs, 17 de Bagergue, 14 de Gessa i 13 d'Unha).

35. Arró, per exemple, pot treure fusta d'es Arraspes, a una muntanya de Vilamós, mentre que a Sant Vicenç, de la muntanya d'Aubàs que és propietat de Bossost, els veïns d'Arró, Arrós i Vilamós poden fer-hi llenya, a banda de dur-hi el bestiar a aprofitar-se de les pastures.

36. L'existència de muntanyes enclavades dins de les pertinences d'altres pobles requeria d'aquesta mena d'acords. Així, els de Garòs només poden dur a pasturar els seus animals a Arenho creuant Corilha (de Gessa) i hi tenen una servitud de pas amb aquesta finalitat. La concòrdia entre Arties i Vielha recollida al llibre de capitols del primer poble il·lustra la finalitat ramadera dels pactes i la reciprocitat que solia guiar-los: "La vila d'Arties deu donar pas franc a la vila de Vielha del bestiar que passarà per los francs i fexa, i Muntanya d'Estany Redó de la vila d'Arties per a peixer la Muntanya de l'Hospital i de la vila de Vielha, pujant i baixant, tirant i peixent, i caminant; i així mateix [que] la dita vila d'Arties pugui passar dos ramats de bestiar per los términos del dit Hospital, sens pagar cosa alguna des de la Pedra Bisbal fins a Rins per lo camí carnalater".

Gràfica C.
Ocupacions de les Muntanyes d'Utilitat Pública
(en milers d'hectàrees)

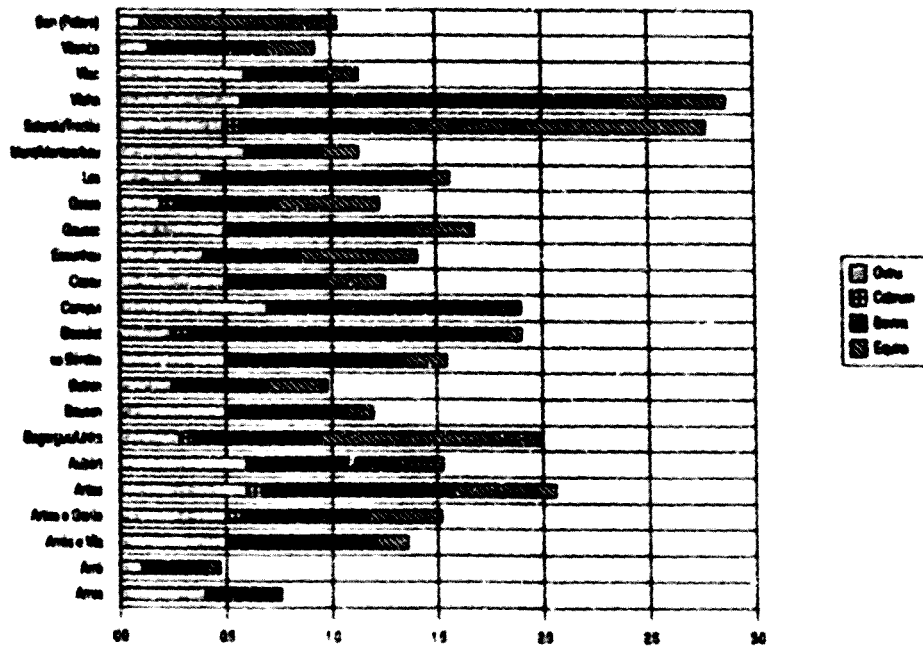

Font: González-García, 1971. Elaboració pròpia.

l'extensió del sòl apropiat de forma individual) que no de les dimensions i els recursos dels seus comunals: l'única limitació dels veïns en l'aprofitament dels pastius era que el bestiar fos propi, pel què el volum i la composició de la cabanya havia d'ajustar-se a la capacitat de produir herba. Es, però, l'explotació comercial de les muntanyes aquella que ha comportat una major diferenciació entre pobles. Els que tenien una quantitat de pastures superior a la capacitat que permetia la seva herba de dall podien arrendar part dels comunals, admetre bestiar foraster al seu ramat, mantenir la cria de bestiar major o subhastar les segones herbes, a canvi d'uns ingressos quantiosos pel seu finançament. L'explotació de la fusta ha estat un recurs encara més lucratiu. Fins als anys setanta, i per manca d'altres fonts d'ingrés, els pobles amb capacitat per subhastar grans partides de bosc podien permetre's disposar d'uns millors serveis locals amb una participació veïnal menor en les despeses col·lectives³⁷.

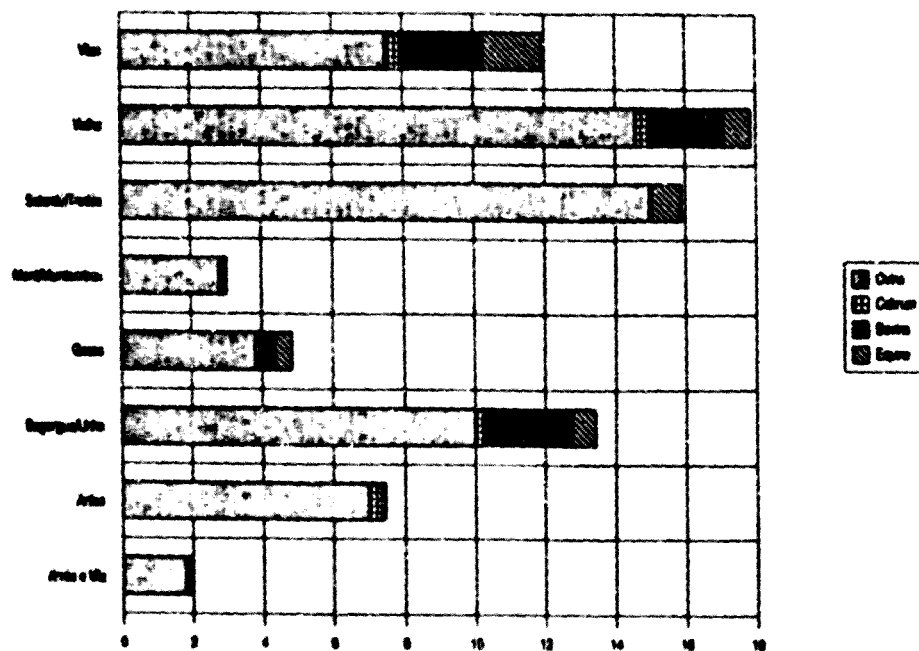
37. L'explotació comercial de pastures i boscos no és un fenomen només contemporani. A finals del XVIII Young ja observa que "les muntanyes són propietat de les parròquies [...]; cada veí té dret a tallar la fusta per al foc i per a obrar que necessiti, en els llocs assignats. Altres parts són cedides per mitjà de subhasta i en benefici de les parròquies". Igualment, el bestiar dels veïns es "guarda a les muntanyes del comú sense limitacions de quantitat [...]. Els pasturatges que els sobren, els llogue i als propietaris de grans ramats de les parts baixes de Catalunya" (1970:49).

Gràfica D.
Aprofitament veïnal de pastures (1960-61)
 (caps reduïts a ovis, en milers)

Font: Majoral i López Palomeque, 1983. Elaboració pròpia.

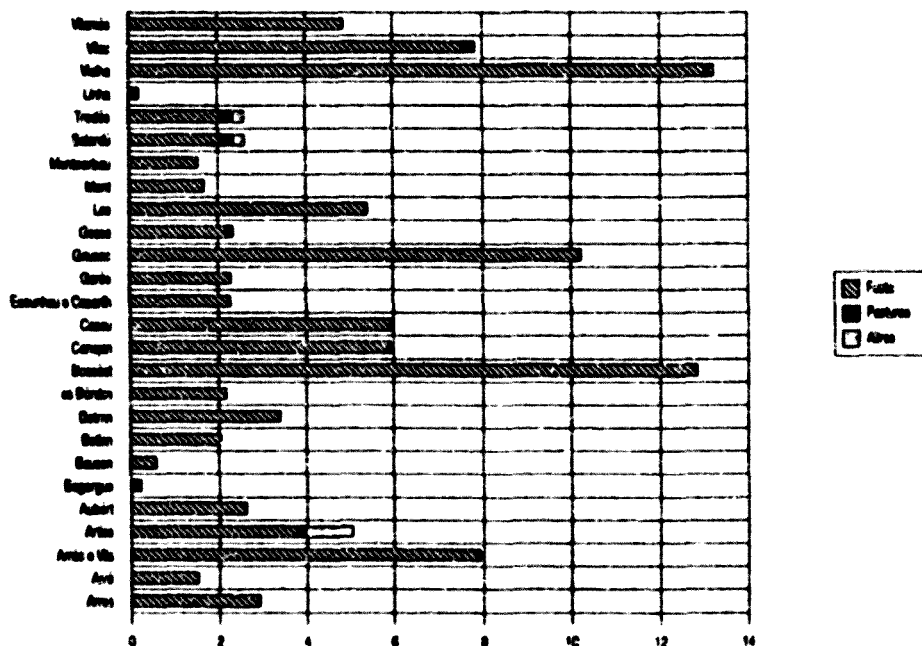
Gràfica E.
Bestiar foraster (1960-61)
 (caps reduïts a ovis, en milers)

Font: Majoral i López Palomeque, 1983. Elaboració pròpia.

Aquesta diferenciació no té una distribució uniforme al llarg de la comarca. Els pobles de la capçalera són, en general, els més beneficiats quant a pastures (alhora que aquestes tenen un major pes relatiu als seus termes). Tot Pujòlo admetia una càrrega ramadera que depassava les necessitats veïnals (amb una presència important del bestiar major) i subhastava les seves muntanyes. L'any 1960-61, entre Bagergue, Unha, Salardú, Tredòs i Gessa, a banda dels seus 985 ovins, 370 bovins i 420 equins, acollien 28.800 ovins, 420 bovins i 290 equins més, quasi la meitat de la cabana forastera que passava l'estiu a l'Aran. La seva capacitat forestal, però, era molt més reduïda i a Bagergue i Unha satisfesia escassament el consum local. Els pobles més baixos, amb una menor quantitat de pastures, "tenen feina a mantenir el bestiar propi" (Solé i Sabarís, 1964:38) i havien de limitar per força el seu bestiar: els 1.850 ovins, 700 bovins i 57 equins que pasturaven a Bausen, Bossòst, Canejan i Les eren exclusivament dels ramaders locals. Les seves muntanyes afavorien més l'explotació de la fusta, obtenint ingressos importants en aquest concepte (una cinquena part del total de la comarca als anys 1965-70). Vielha era, als anys seixanta, el poble més beneficiat quant a recursos. Sent el que tenia la major cabana veïnal (580 ovins, 300 bovins i 70 equins), era també aquell que admetia més bestiar foraster (14.600, 350 i 110 caps, respectivament) i el que subhastava més metres cúbics de fusta i obtenia majors guanys d'aquesta explotació (13 milions de pessetes per prop de 20.000 m³ de fusta al 1965-70).

Gràfica F.
Ingressos per subhastes (1965-70)
(en milions de ptes.)

La forta regulació a què han estat sotmeses les pertinences comunals fins aquest segle (amb la fixació de les partions de les muntanyes, la regulació dels usos pastorals i forestals i l'establiment d'acords transfronterers³⁸, concòrdies, servituds i sancions pels aprofitaments abusius), mostra una competència pels recursos explicable per una explotació intensiva i una forta pressió demogràfica. Enfront d'això, la davallada de la ramaderia i l'aparició d'altres treballs al marge de l'agricultura donen lloc contemporàniament a una absència relativa de conflictes pels termes³⁹. L'extensió dels conreus farratgers en detriment dels orientats al consum humà podria haver afavorit una sobrecàrrega ramadera. Però, inversament, el tancament generalitzat d'explotacions ha fet inclús que deixi de ser rendible l'organització comunal del treball ramader a nivell local, sent una pràctica estesa a les últimes dècades la unió dels propietaris de pobles diferents per formar un únic ramat.

3.2. LA PROPIETAT DE LA TERRA COM A FACTOR DE DIFERENCIACIÓ SOCIAL

El predomini de la propietat comunal a l'Aran no suposa l'existència d'una distribució igualitària dels recursos⁴⁰. Igualment com s'ha assenyalat per d'altres llocs on aquesta té també una importància significativa (Arguedas, 1987; Giménez, 1991), tenir els mateixos drets en l'usdefruit dels béns comunals comporta un profit desigual per part dels individus i grups domèstics quan aquests tenen unes possibilitats d'aprofitament diferents. La societat aranesa s'ha caracteritzat històricament per una diferenciació interna que l'organització comunal ha contribuït a perpetuar i a reproduir. L'autoconsum imposava una dependència directa dels grups domèstics respecte als seus patrimonis particulars. La subsistència només podia garantir-la un accés a terres suficients pel conreu dels productes necessaris pel consum, almenys fins al moment en

38. Les comunitats pirinenques tenien acords de cooperació amb poblacions de valls veïnes per l'ús de les muntanyes (pastoral, comercial, de comunicacions), per tal de garantir una convivència pacífica i l'accés a recursos complementaris. La vigència dels tractats de *lies e passerries* va decaure a partir del XVI per la major presència de les monarquies en delimitar els seus dominis, fins l'aprovació definitiva de les fronteres estatals a la segona meitat del XIX. Les convencions vigents recullen alguns d'aquests costums, subsistint fins avui servituds de pasturatge amb pobles del vessant francès (per exemple, a Còth de Baretges, a la muntanya de Bossòst, alguns veinats de la regió de Luishon poden entrar-hi bestiar fins al primer de juliol) (cf. Arrous, 1986; Brunet, 1987; Casteran, 1897; Cavallès, 1910).

39. Els conflictes pels termes en aquest segle s'han centrat en els boscos (donat l'elevat valor adquirit per aquests) i sobretot en les muntanyes mancomunades per les deficiències en les partions. A Vilamòs, per exemple, les actes municipals recullen conflictes amb Arròs (per la delimitació d'eth Desèrt, al 1926-28 i al 1958-59), Arró (per es Bordasses, al 1929), Begòs (1930) i Bossòst (per la servitud de Sant Vicenç, al 1957).

40. Compartint amb d'altres autors contemporanis una imatge il·lusòria de les societats pirinenques que no resisteix a una anàlisi rigorosa. Soler i Santaló afirma que a l'Aran "el difícil problema de l'igualtat fou resolt allí desde'l temps de sos primitius pobladors" (1906:75).

què la vall s'articula definitivament al mercat. De la mateixa manera, l'estratègia comercial de la ramaderia, aquella que més directament es beneficiava de la propietat comunal de les muntanyes, solament podia ser adoptada pels grups domèstics amb suficients prats propis com per poder mantenir el bestiar durant l'hivern (a banda de tenir, també, el capital necessari per invertir en aquesta activitat). En definitiva, doncs, els béns comunals només permetien una complementaritat d'activitats i produccions a aquelles cases que podien assolir la subsistència per elles mateixes i no comportaven una atenuació de les diferències socials.

Amb això, tot i la reduïda extensió territorial que ocupa en el conjunt de la vall, la distribució de la terra de propietat particular, com al mitjà de producció més important, esdevé el principal indicador de la diferenciació econòmica i social⁴¹. Cal tenir en compte que les formes d'accés no dominical no han tingut mai una importància massa significativa a la vall. El volum de bestiar en propietat, d'altra banda, com a capital circulant més que com a mitjà de producció, es mostra molt subjecte als canvis conjunturals del mercat i dels cursos domèstics i, en qualsevol cas, està en relació amb la capacitat que determina la terra apropiada particularment.

La distribució de la propietat particular

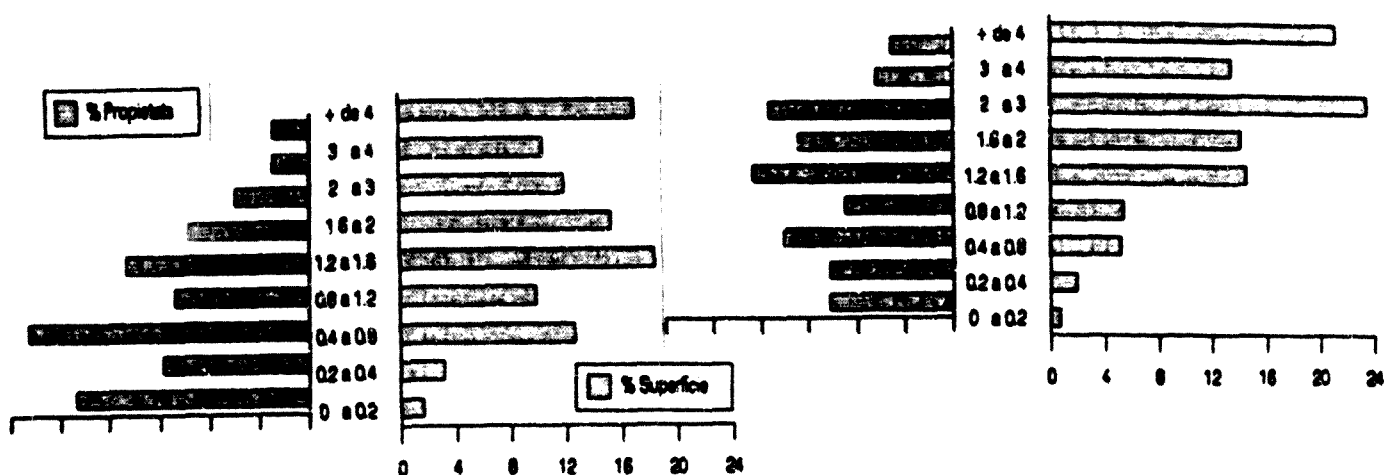
La grandària reduïda de les finques és el tret més rellevant de la propietat agrària aranesa. Els amillaments de Vilamòs dels anys 1881 i 1944 permeten caracteritzar l'estructura i evolució de la propietat particular en els dos darrers segles⁴². Al 1881, les propietats majors de 2 ha són força excepcionals (un 11,7% del total, que suposen el 40% de la superfície particular), i destaquen només tres terratinents amb més de 4 ha. La freqüència de les grandàries és, per això, molt reduïda, encara que les diferències esdevenen significatives en el context d'una agricultura de muntanya i orientada a l'autoconsum. Els petits propietaris hi tenen una important presència: una tercera part del total tenen hisendes de menys de mitja hectàrea (la meitat dels quals no assoleix les dues àrees) i controlen només un 7% de les terres. Amb tot, aquells que poden considerar-se com a mitjans propietaris són els que constitueixen el grup més nombrós, amb un relatiu equilibri quant a l'extensió de terres que tenen com a pròpies: la meitat

41. A partir dels còmputos de Le Play (1870) sobre els Mèlouga de Cauterets i de Morinière (1984) sobre la vall del Louron, Soulet afirma que en la societat pirinenca del XIX les terres constitueixen, en valor de mercat, l'element principal de la riquesa d'un grup domèstic: entre el 63 i el 80% del valor de tots els seus béns mobles i immobles (1987:287).

42. Els arxius locals no conserven els amillaments i cadastres necessaris per fer un seguiment precís de l'evolució de la propietat abans dels anys 1950. Els registres localitzats a Vilamòs, no obstant, poden considerar-se com a representatius tenint en compte les dades qualitatives que proporcionen d'altres fonts. La segona meitat d'aquest segle pot estudiar-se amb major detall mercès al darrer cadastre (format a la província entre els anys 1953-60) i als censos agraris (1962, 1972, 1982, 1989), però constitueix un període molt canviant, caracteritzat pel declivi de l'activitat agrària i l'aparició d'altres sectors econòmics que no depenen tan directament de l'aprofitament del sòl.

de finques tenen entre 0,5 i 2 ha i abasten també la meitat del sòl apropiat particularment⁴³.

Gràfica G.
Propietats segons la grandària a Vilamòs (1881-1944)

Font: Amillaments corresponents. Elaboració pròpia.

El registre del 1944 mostra una disminució important en el nombre d'hisendes. En seixanta anys els propietaris de Vilamòs passen de 102 a 78, provocant una certa concentració de la terra (l'extensió mitjana de les finques passa d'1 a 1,6 ha). El nombre de petites propietats es redueix al mateix temps que les mitjanes i les més grans guanyen un major pes: una quarta part té en aquest moment menys de mitja hectàrea (posseïent un 4,6% de l'extensió amillarada), alhora que es doblen els terratinents de més de 2 ha i passen a tenir el 58% de la superfície. El fort descens demogràfic iniciat a la segona meitat del XIX i la progressiva especialització en la producció ramadera són els factors més plausibles per explicar aquesta baixa en el nombre de les finques petites (viables solament en una orientació productiva al consum domèstic⁴⁴) i la concentració consegüent⁴⁵. Entre els propietaris, doncs, l'emigració hauria afectat fonamentalment als petits, fent possible una distribució menys desigual entre aquells que van poder evitar-la.

Les dades que ofereix el cadastre format als anys cinquanta confirmen pel conjunt de la comarca les característiques de l'estructura social agrària de Vilamòs⁴⁶.

43. Malgrat la seva relativa fiabilitat, les dades del repartiment cadastral de Gessa del 1824 apunten igualment a l'existència d'una diferenciació a l'interior dels pobles: enfront de les menys de 5 ptes. de contribució de la meitat dels 60 propietaris consignats, quatre famílies pagaven entre 20 i 30 ptes. a compte del valor del seu patrimoni (Moga-Pont, 1936:102-104)

44. "Poca gent, amb poca terra, vivien. Perquè tenien hortes, tenien patates, tenien llet, tenien de tot" [DBB].

45. "A La Vall d'Avan un gran propietari no hi pot ser, perquè no hi ha extensió. Imagina't un poble com Bagergue, que hi ha hagut quaranta cases. Quan hi eren les quaranta cases, la distribució era petitíssima. El que passa és que després van emigrar [...]. Llavors cadascú ha anat comprant varies propietats fins que ha tingut una propietat bastant decenta" [FAB].

46. Els cadastres presenten nombrosos problemes metodològics, a banda dels que sovint s'han assenyalats per discutir-ne la seva fiabilitat (per la finalitat fiscal dels recomptes i els procediments emprats en la seva confecció). A nivell local, l'existència de

Així, els propietaris de menys de mitja hectàrea representen prop d'un terç del total, enfront del 13% que tenen més de 5 ha i que disposen del 45% de la superfície particular (amb 49 finques més grans de 10 ha). La grandària mitjana de les hisendes a nivell comarcal no difereix tampoc del poble analitzat (1,6 ha per propietat), tot i que presenta localment una variació major. Les mitjanes de Salardú i Bagargue (2,9 i 2,6 ha, respectivament) són les que més es distancien de la resta de municipis, mentre que el valor més baix el dona Gausac (0,9 ha).

Quadre 1.
Estructura de la propietat (1953)

	Prop.	%	Has.	%
0-0,5	608	29,8	>	
0,5-1	259	12,7	>	355 6,8
1-5	902	44,2		2554 48,7
5-10	222	10,9		1624 30,9
10-20	49	2,4		715 13,9
Total	2040			5248

Nota: Les dades corresponen al cadastre de la propietat rústica, que a l'Aran va elaborar-se entre els anys 1953 i 1960.

Font: Suñol, 1989. Elaboració pròpia.

La polarització en l'estructura agrària i la tendència a la desaparició de les finques més reduïdes es constata igualment al 1976, darrer any pel qual es disposa de dades publicades tot i que només per alguns pobles del Baish Aran. Com diuen Majoral i López Palomeque (1983:87), l'abundància de propietats molt petites en els pobles que tenen un nombre major de població (Les i Bossòst) s'explica pel seu ús com a horts pel consum familiar, els quals suposen una dedicació marginal en el marc de les activitats econòmiques actuals (es tracta de centres dedicats fonamentalment al comerç). Les millors condicions agrícoles dels pobles de ribera i la tendència a la concentració fan que les finques de major extensió tinguin més pes en els pobles de menor altitud que a Vilamòs: un terç de les propietats té més de 3 ha i n'hi ha 24 per damunt de les 10 ha⁴⁷.

propietats a cavall entre dos districtes o enclavades en un municipi diferent al de residència del titular pot donar valoracions confusives: allò que pot semblar una propietat petita pot ser part d'una hisenda de grans dimensions (Ferrer, 1987:211). A escala comarcal, les estadístiques publicades només proporcionen resums municipals i empenen criteris diferents. Així, segons Suñol (1989) el cadastre dels anys cinquanta consigna un total de 5.248 ha repartides en 2.040 propietats (amb una mitjana de 2,6 ha per finca), mentre que López Palomeque i Majoral (1982), que empenen una revisió d'aquest registre feta al 1965, tot i afirmar que repeteix exactament les dades de l'anterior, indiquen una extensió total de 3.857 ha apropiades entre 2.411 terratinents (amb una mitjana de 1,6 ha). Possiblement, aquests darrers autors no prenen en consideració les terres incultes (que, segons el cadastre, ocuparien 1.511 ha).

47. Aquestes xifres provenen d'una *Relación de contribuyentes de Rústica y Agraria* del 1976, relativa a Bausen, es Bòrdes, Bossòst, Canejan i Les i estudiada per Majoral i López Palomeque (1983:86-87). Les dades cal emprar-les amb precaució perquè no concorden, pel que fa a la grandària de la superfície particular, amb les que ofereix el darrer cadastre.

Igualment com la grandària reduïda de les propietats, l'elevat grau de parcel·lació de les finques constitueix un altre tret estructural de l'agricultura aranesa. Els recomptes fiscals ofereixen també una aproximació a aquest factor, però no sempre el reflecteixen fidelment⁴⁸. La redistribució de terres registrada a Vilamòs entre els anys 1881 i 1944 comporta un augment en la mitjana de parcel·les per propietat, que passa de 7,7 a 10,2. Les finques, doncs, a més de ser petites estan molt dividides⁴⁹. El cadastre dels anys cinquanta confirma aquesta característica per tots els pobles de la vall. Amb una mitjana de 6,7 parcel·les per propietat en el conjunt de la comarca, la freqüència per municipis gira entre les 10,8 parcel·les de Bausen i les 4,4 de Bossòst. El major nombre de trossos dedicats a horts als pobles de la ribera i la grandària més gran dels prats, predominants als municipis de major altitud, fan que la parcel·lació no tingui una distribució geogràfica regular en tota la comarca.

A Vilamòs, tant en un amillament com en l'altre, la meitat de les propietats tenien entre 6 i 15 parcel·les. De fet, el descens en el nombre de propietaris comportarà un augment considerable de les parcel·les que tenen aquells que surten consignats al 1944: un 11,5% tenen més de 21 parcel·les (un d'ells arriba a tenir-ne un total de 33). La divisió de la propietat no era solament un problema dels propietaris petits sinó també dels més grans. Les finques d'aquests darrers, doncs, no es nodrien de grans parcel·les sinó que estaven composades per una quantitat elevada de trossos petits. Les parcel·les més grans d'una hectàrea són molt excepcionals: les de conreu tenen 0,1 ha de mitjana i les de prat 0,3.

El condicionament del relleu no és la única causa de l'elevada fragmentació del sòl. La incorporació de superfícies al conreu a través d'artigues i rompudes en moments de forta pressió demogràfica (sobretot al XVIII i a la primera meitat del XIX, feta en detriment de la productivitat del treball agrícola⁵⁰), els efectes del sistema d'herència i la compra-venda afavorida per l'emigració hi han contribuït igualment. La parcel·lació no només constitueix un constrenyiment amb la mecanització dels treballs agrícoles sinó que també ho era quan aquests depenien fonamentalment de l'energia humana⁵¹. A més, la dispersió de les parcel·les, fora de la seva diferent aptitud pel conreu (dedicant les més pendents i distants dels nuclis de població com a prats), no oferia tampoc unes possibilitats massa grans de complementació de produccions i del treball ni una reducció

48. Els amillaments i cadastres consignen com a diferents tant les parcel·les allunyades com aquelles que, sent contigües, estan solament separades per algun accident geogràfic o per un camí.

49. Com indica un informant, les finques "són petites, però a força de trossos..." [MSU].

50. Com assenyala Madoz a mitjan segle passat (referint-se a Garòs), "el terreno, àspero y pedregoso, es de mediana calidad y sus rendimientos satisfacen con usura las faenas de los trabajadores, en términos de necesitar los habitantes de las producciones de su suelo, que son las más indispensables a la subsistencia del hombre" (1985:542).

51. "El problema era la parcel·lació (...). La finca més gran que tenim té una hectàrea. I les altres quatre estan en vint-i-vuit o trenta parcel·les (...). És absolutament inoperativa. Et passaves el temps anant d'un troç a l'altre" (ABV).

Quadre 2.
Propietat i parcel·lació a Vilamòs (1881-1944)

1881	Total			Cereals de secà			Prats			Horts			Altres		
	Has	Parc	Prop	Has	Parc	Prop	Has	Parc	Prop	Has	Parc	Prop	Has	Parc	Prop
0 a 0.2	1,70	33	19	1,56	25	16	0,08	1	1	0,04	6	6	0,02	1	1
0.2 a 0.4	3,42	48	12	3,18	37	12	0,15	1	1	0,09	10	9	0,00	0	0
0.4 a 0.8	13,94	148	23	9,07	106	20	4,64	19	14	0,23	23	20	0,00	0	0
0.8 a 1.2	10,86	98	11	6,80	73	11	3,97	16	10	0,09	9	8	0,00	0	0
1.2 a 1.6	20,29	154	15	12,33	110	15	7,80	28	14	0,16	16	14	0,00	0	0
1.6 a 2	16,83	125	10	9,29	86	10	7,33	25	10	0,16	13	10	0,05	1	1
2 a 3	13,12	84	6	5,10	53	6	7,80	23	6	0,22	8	5	0,00	0	0
3 a 4	11,46	55	3	4,64	36	3	6,75	15	3	0,07	4	3	0,00	0	0
+ de 4	18,77	48	3	5,92	23	3	10,00	15	3	0,07	5	3	2,78	5	2
Total	110,38	793	102	57,89	549	96	48,52	143	62	1,12	94	78	2,85	7	4

1944	Total			Cereals de secà			Arbrat, prats i horts		
	Has	Parc	Prop	Has	Parc	Prop	Has	Parc	Prop
0 a 0.2	0,95	13	8	0,32	4	4	0,63	9	6
0.2 a 0.4	2,39	22	8	1,30	10	7	1,09	12	6
0.4 a 0.8	6,49	49	11	1,54	17	6	4,95	32	11
0.8 a 1.2	6,73	68	7	4,04	44	7	2,69	24	7
1.2 a 1.6	17,90	147	13	9,23	75	12	8,68	72	13
1.6 a 2	17,39	158	10	9,15	68	10	8,24	90	10
2 a 3	28,99	149	12	13,87	76	12	15,12	71	12
3 a 4	16,68	122	5	5,40	49	5	11,29	73	5
+ de 4	26,17	70	4	9,52	34	3	16,66	36	4
Total	123,71	798	78	54,36	379	66	69,35	419	74

Font: Amillaraments corresponents. Elaboració pròpia.

dels riscos que podien afectar a les collites⁵². L'elevada parcel·lació constitueix, doncs, un producte de factors socials (adequant-se, òbviament, als condicionants de l'entorn) i no sembla ser el fruit d'una estratègia adoptada expressament.

Tenir en compte solament la distribució de la terra en propietat ofereix, no obstant, un indicador groller de l'organització social de l'agricultura. Com a base funcional de l'activitat agro-pecuària, les explotacions són unitats d'anàlisi molt més significatives. Els censos agraris són els únics registres que permeten establir un còmput

52. La diferent localització de les parcel·les podia afavorir en alguns indrets una certa complementaritat de cicles d'activitat en funció de les diferències climàtiques. A Vielha, "a la ribera del Garona, els cultius o l'herba venen molt abans que a les riberes altes, del riu Nere per exemple [...]. Això ve donat per l'altura. I lògicament tothom tenia prats a la ribera del Garona i prats a la ribera del riu Nere" [ABV]. Pel contrari, a Unha, on els prats estaven repartits entre el propi terme i el de Bagargue, "l'herba venia tota junta, tota alhora [...]. Quan s'havia acabat un [prat] es dallava l'altre" [MSU].

en aquests termes, amb el què no pot fer-se un seguiment aprofundit en el temps⁵³. El cens format al 1962 és l'únic que informa de la grandària de les explotacions i ofereix un element de contrast amb el darrer cadastre⁵⁴. Deixant de banda les més grans de 50 ha (sota titularitat comunal), el nombre d'explotacions és sensiblement inferior al de propietaris (759 explotacions enfront de 2.411 terratinents), pel què la seva grandària corregeix la grandària reduïda de les finques (4,25 ha de mitjana per explotació). Més que per l'arrendament de terres, la diferència de grandàries és deguda sobretot a la gestió comuna dels patrimonis familiars (malgrat que aquests es relacionin als registres fiscals com a pertanyents a titulars diferents)⁵⁵. L'abandonament generalitzat de l'activitat agrària havia de provocar, sobretot des de mitjans de segle, una progressiva concentració de terres en favor de les explotacions que van mantenir-se. Alhora que ha estat una pràctica comuna que els emigrants deixin explotar les seves terres a aquells que romanen a la vall com a pagesos, la menor pressió sobre la terra i les noves tècniques del treball agrari han comportat un abandonament dels terrenys més distants i menys aptes pel conreu.

Si bé la grandària de les explotacions corregeix relativament el problema de les petites dimensions de la propietat, l'elevat índex de parcel·lació és, pel contrari, encara més pronunciat. Les explotacions agràries estaven dividides al 1962 en una mitjana de 10,9 parcel·les, presentant els pobles més enlairats un grau molt superior a la mitjana comarcal. Aquest mateix any, nou de cada deu parcel·les tenien unes dimensions inferiors a una hectàrea i només 153 en tota la vall eren més grans de 5 ha (d'entre les quals cal restar les muntanyes comunals).

Els censos agraris mostren, a més, l'evolució recent de les explotacions agràries araneses. Estructuralment, la dada més rellevant és la forta reducció que es produeix a partir dels anys seixanta, en un procés d'abandonament que afecta sobretot a les

53. L'creuament de les dades dels censos de població amb els registres de finques i de bestiar podria possibilitar igualment un estudi quantitatiu de les explotacions, tot i que només de forma aproximativa. La manca de concordància temporal entre la documentació conservada i en les relacions de propietaris i habitants, però, comporta un problema metodològic només superable amb la reconstrucció de famílies i un buidat exhaustiu dels arxius municipals, notariais i del registre de la propietat.

54. Els censos agraris posteriors, malgrat ser més complets, no permeten conèixer la grandària de les explotacions. Al marge dels problemes que sovint s'han apuntat per l'anàlisi d'aquesta informació estadística (sobretot, pel fet que cada cens hagi adoptat criteris d'elaboració diferents), en el cas de l'Aran s'hi afegeixen d'altres inconvenients. Les propietats comunals es consignen al cens com a explotacions pertanyents a entitats públiques, fent variar amb la seva grandària l'estructura agrària. D'altra banda, les fusions municipals dels anys seixanta van fer adoptar unitats censals poc operatives i comparables. En relació amb els usos del sòl, a més, es confonen les pastures de muntanya i amb els prats de dall.

55. Pel què fa a la distribució geogràfica, els pobles més alts del Nou Aran presenten grandàries mitjanes per damunt de les 8 ha per explotació, molt per damunt de les dels més afavorits per les pràctiques agràries, com a conseqüència de la major importància dels prats.

Quadre 3.
Grandària i parcel·lació per propietats (1965) i explotacions (1962)

	Propietats			Explotacions						
	Núm.	Grandària		Parcel·lació		Grandària			Parcel·lació	
		Has	Mitj.	Parcel.	Mitj.	Núm.	Has	Mitj.	Parcel.	Mitj.
Arres	87	108,63	1,25	700	8,0	28	100	3,57	428	15,3
Arròs e Vila	108	142,55	1,32	983	9,1	25	71	2,84	183	7,3
Arties	166	233,50	1,41	1294	7,8	66	182	2,76	668	10,1
Bagergue	74	195,78	2,65	713	9,6	16	147	9,19	305	19,1
Bausen	74	166,49	2,25	797	10,8	43	144	3,35	804	18,7
Bellán	109	161,37	1,48	969	8,9	33	90	2,73	259	7,8
es Bòrdes	136	184,81	1,36	1075	7,9	65	271	4,17	719	11,1
Bossòst	317	372,28	1,17	1399	4,4	98	334	3,41	668	6,8
Canejan	137	234,02	1,71	1015	7,4	57	282	4,95	440	7,7
Escunhau	117	215,70	1,84	876	7,5	54	149	2,76	463	8,6
Gausac	129	123,39	0,96	695	5,4	25	68	2,72	189	7,6
Gessa	104	119,81	1,15	653	6,3	23	132	5,74	382	16,6
Les	193	292,25	1,51	1147	5,9	54	279	5,17	520	9,6
Salardú	215	631,58	2,94	1220	5,7	45	400	8,89	765	17,0
Tredòs	63	104,46	1,66	385	6,1	29	234	8,07	511	17,6
Vielha	204	298,86	1,47	1269	6,2	51	161	3,16	414	8,1
Vilac	81	126,65	1,56	545	6,7	15	45	3,00	90	6,0
Vilamòs	97	145,84	1,50	910	9,4	32	134	4,19	469	14,7
Baish Aran	1041	1504,1	1,44	7043	6,8	377	1544	4,10	4048	10,7
Miei Aran	748	1068,5	1,43	5337	7,1	203	584	2,88	1598	7,9
Naut Aran	622	1284,9	2,07	4265	6,9	179	1095	6,12	2631	14,7
Total	2411	3857,57	1,60	16645	6,9	759	3223	4,25	8277	10,9

Font: López Palomeque i Majoral, 1982. Elaboració pròpia.

empreses familiars que tenen una menor disponibilitat de terres⁵⁶. El punt àlgit es registra entre el 1972 i el 1982, en què es passa de 645 a 324 explotacions, produint-se després una certa estabilització. Aquesta davallada de l'activitat agrària (que els censos no permeten mesurar quant al total de la superfície conreada), es tradueix també en un descens quant al nombre de parcel·les explotades: de les 8.277 que s'aprofitaven al 1962 es passa en vint anys a 3.175, afectant sobretot als pobles de major altitud del Baish i del Naut Aran (on arriben a abandonar-se fins a vuit de cada deu parcel·les de conreu).

Al marge dels efectes que ha comportat el declivi recent de l'activitat agrària, l'estructura social de l'agricultura aranesa en els dos darrers segles es caracteritza per un

56. Tot i que en la segona meitat del XIX i als primers decennis del XX l'emigració va afectar fonamentalment als grups domèstics sense terres pròpies i als petits propietaris, segons Redclift s'hi afegeixen també posteriorment els benestants que haurien marxat a Tolosa o a Barcelona per exercir professions liberals: "Después de la partida de la mayor parte de las familias más acomodadas hubo en Gema [Vilac] una cierta redistribución de las tierras y, en parte como consecuencia de ello, el pueblo muestra un notable grado de igualdad en cuanto a la cantidad de tierras y propiedades que posee cada familia" (1974:202).

elevat nombre d'explotacions familiars de poca grandària⁵⁷. La distribució del sòl, sense ser igualitària, dóna lloc a una societat en la qual les diferències patrimonials hi són presents però no arriben a ser excessivament pronunciades, un univers de petits propietaris relativament homogeni⁵⁸.

Els usos del sòl agrari

Els condicionants climàtics i del relleu expliquen que les terres conreades hagin tingut des d'antic molt poca extensió a la vall, enfront de l'espai ocupat pel bosc i les pastures de muntanya⁵⁹. De fet, com es desprèn de l'anàlisi de la propietat, l'abast territorial de les finques particulars pot considerar-se com al límit històric que ha tingut l'agricultura a la comarca⁶⁰. A banda dels prats, al 1950 la superfície de conreu no arribava a l'1% del total (840 ha) i encara va reduir-se en una quarta part als trenta anys següents (640 ha al 1980). Actualment, les terres llaurades no depassen el 0,1% de la superfície de la vall, amb valors encara més baixos en els pobles de major altitud⁶¹. En l'evolució recent de l'agricultura aranesa, no obstant, el tret més significatiu és la utilització d'antigues terres dedicades al conreu de cereals i patates com a prats o per l'obtenció de farratges i, ja que no se sotmeten a treballs continuats de reimplantació, el sòl aprofitat realment difereix en relació als còmputos administratius.

La història de l'agricultura aranesa en aquests dos últims segles pot sintetitzar-se com al pas d'una producció orientada a l'autoconsum a l'abandonament general de l'activitat agrària en el marc d'una vinculació estreta amb el mercat. La utilització agrària del territori és un reflex directe d'aquest procés. Fins als primers decennis d'aquest segle, l'autoconsum requeria una diversificació productiva incentivada, a més, per la necessitat d'obtenir un excedent ramader amb el qual poder accedir als articles deficitaris i pels constrenyiments ambientals en adoptar una producció agrària netament comercial. Com a unitats d'explotació, les famílies pageses havien de tenir un accés

57. Com assenyala Solé i Sabaritz, "la propietat agrícola està força dividida [...]; potser en tota la vall no trobaríem una dotzena de pagesos sense terres pròpies [...]. La gran propietat no existeix" (1964:43).

58. En paraules de Redclift (referint-se als anys seixanta), "aunque existen diferencias en la cantidad de tierras que se poseen, éstas no son tan substanciales como para crear un diferencial importante entre las familias" (1974:202).

59. L'escassetat de sòls conreables, juntament amb el creixement demogràfic, explica l'aglomeració que hi ha entre les finques de diferents propietaris. La necessitat funcional d'accedir a determinats paratges va resoldre's habitualment amb servituds de pas que afectaven a algunes parcel·les: "Tenies el [dret] de passar una cavalleria, a carga. Però [amb] els carros no et deixaven passar. Es que hi havia molta gent als pobles i, mira, un pam de terreno era un pam" [ABS].

60. Sanllehy (1981:58) dedueix, a partir de les respostes al cadastre del 1717, que a principis del XVIII el sòl agrícola ocuparia entre el 6,8% (Les) i el 2,9% (Gessa) de la superfície dels termes. L'abast dels conreus és un element difícil d'avaluar fins ben contemporàniament, mercès als censos agraris (tot i la poca fiabilitat d'aquest registre i els seus problemes per consignar una agricultura com l'aranesa). Els amillaraments més antics conservats, de finals del XIX, igualment com els cadastres posteriors, no donen compte de l'ús del sòl en un moment determinat sinó de la seva aptitud. Cal, per això, aproximar-se a aquest indicador a partir d'altres fonts poc favorables a un tractament quantitatiu.

61. Segons els censos agraris, la superfície llaurada hauria passat de les 309 ha que ocupava al 1972 fins a 72 ha al 1989.

directe als espais productius necessaris per l'obtenció d'articles per l'alimentació humana (cereals, tubèrcles, llegums i hortalisses, fonamentalment) i animal (herba, farratges i també cereals)⁶². Especialment, els sòls adequats a aquests usos no es troben concentrats en un sol sector sinó que estan distribuïts sobre un territori diferenciat⁶³.

La viabilitat d'una explotació agrària depenia de la disponibilitat d'unes porcions mínimes de tres menes de sòls: un hort (pel conreu d'hortalisses i d'alguns fruiters, de regadiu, situat a poca distància de la residència per afavorir una atenció continuada), terres de conreu (generalment de secà, pel cultiu de cereals i patates, podent estar a major distància de la residència però, preferiblement, en espais poc pendents per facilitar els treballs amb animals) i prats (de regadiu o de secà, reservant-se els trossos més pendents i enlairats, sovint sobre el pendent mateix de la muntanya)⁶⁴. Mentre que de les característiques i la grandària de les terres i els prats en depenia la capacitat productiva de cada explotació i les condicions de la seva major dedicació al camp, l'hort constituïa (i encara avui) un complement inclús per aquells que tenien una activitat econòmica diferent de l'agrària com a principal font d'ingressos.

El desenvolupament dels transports havia d'oferir, a partir del segon terç d'aquest segle, unes condicions més favorables a l'especialització productiva. La patata de llavor i, sobretot, la producció ramadera (en articles derivats com la llet o la pròpia reproducció del bestiar per vendre'l com a carn) farien adoptar aleshores un nou patró de conreus en detriment, sobretot, dels cereals per l'alimentació humana donada la seva baixa productivitat en les condicions agronòmiques de la vall⁶⁵. Aquest punt d'inflexió havia de durar, no obstant això, pocs anys. L'especialització ramadera romandrà encara fins avui, però ja com a un sector marginal dins de l'economia comarcal, abastant sectors de la població activa que abandonen en arribar a la vellesa i sense que es produeixi un relleu generacional.

Les referències per estudiar l'evolució en l'aprofitament del sòl agrari al XIX són escasses. Segons les informacions de Madoz (1985) per mitjans de segle, la proporció entre les terres dedicades a conreus i a prats devien variar localment. Així, enfront del predomini dels prats a Escunhau o a Arties (90 jornals de terra per 125 de prat), la proporció a Betren era inversa (150 i 50, respectivament). En tot cas, entorn d'aquesta època va produir-se un canvi important en l'ús del sòl en benefici de la ramaderia que va

62. "Tot hom tenia la seua propietat. Sinó no hi havia res a fer" [FAB].

63. "Els prats, a la muntanya. A baix [a la ribera] tot era parterres, per sembrar patates, panís, gra, ordí, segle i totes aquestes coses" [SCL].

64. "Cada casa té un bon prat, un bon prat d'herba i un bon camp de conreu. Normalment hi havia això, que ningú venia, que ningú conreava i que ningú parcel·lava. I després [hi havia] allò que es podia comprar" [ABV].

65. Segoris Solé i Sabaris (1964:42), la patata i els farratges ja constituïen a principis dels seixanta els conreus dominants, mentre que el poc gra que es conreava estava destinat únicament als animals.

agreujar el manteniment de la població amb les males collites i el tancament de la frontera, precipitant un èxode massiu fora de la vall⁶⁶.

El cas de Vilamòs pot servir per il·lustrar també l'evolució seguida per l'aprofitament del sòl agrari aranès. L'aptitud de la superfície amillarada es repartia al 1881 en 58 ha dedicades als cereals de secà, 49 ha de prats i poc més d'una hectàrea d'horts. Una propietat mitjana estaria constituïda per 0,6 ha de terra de conreu repartides en unes sis parcel·les (la finca més gran tenia 2,6 ha i la de més parcel·les fins a 16), 0,7 ha de prat en dues o tres parcel·les (amb un terratinent de 5 ha dividides en set trossos), i un hort de dimensions molt reduïdes (la mitjana és de 0,01 per propietari)⁶⁷. El registre del 1944 no permet, pel contrari, diferenciar entre els prats i els terrenys dedicats a horts. El total de la superfície particular augmentava en unes poques hectàrees, degut sobretot als prats els quals depassen en aquest moment l'extensió ocupada pels cereals de secà (69 ha enfront de 54 ha). La concentració del sòl i la progressiva transformació d'antics camps de conreu en prats dóna com a resultat que una finca mitjana passi a tenir unes 0,8 ha de conreu de secà (la més gran amb 7 ha) i 1,2 ha entre prats de dall i horts (amb 6,8 ha la propietat de majors dimensions)⁶⁸. En un altre moment, les finques més grans són les que tenen també una extensió major de prats que de cereals, el que sembla mostrar les seves condicions més favorables a la producció ramadera un cop cobertes les necessitats de consum.

A nivell comarcal només es tenen dades sobre l'aprofitament dels sòls, i encara aproximatives, des de mitjans d'aquest segle. El cadastre de rústica dels anys cinquanta consignava per la vall un total de 819 ha de terra campà (un 21% de la superfície particular), 3.010 ha de prats (un 78%) i 20 ha de fruiters i horta (0,5%), amb una proporció encara més favorable als prats als pobles del Naut Aran. El procés d'especialització en la producció d'herba i farratges va provocar una reducció de l'espai dedicat als conreus tant en termes absoluts com relatius. Així, al 1980 hi havia 616 ha de terra campà (13,5%), 3.937 de prats (86,2) i 13 de fruiters i horta (0,3%)⁶⁹.

66. Segons Moga-Pont, en la crisi demogràfica de la segona meitat del XIX "també va contribuir i motiva lo haver fet de moltes terres prats. Les mencionades necessitats se trobaven en l'època en què hi havia major número d'habitants i gent en lo poble [Gessa] des de feia molts segles. Fent una bona collita encara no era suficient pel seu sosteniment" (1936:197).

67. Si bé aquest patró s'acompleix, amb major o menor mesura, en poc més de la meitat dels casos (havent-hi terratinents sense prats o sense horts propis), les explotacions podien aplegar terres de titulars diferents, pertanyents en una sola unitat familiar o a través d'arrendaments o cessions de propietaris absents. Sent això igualment vàlid per l'amillament del 1944, la reducció en el nombre de finques va suposar una certa racionalització d'aquestes: les que no tenen prats o terres de conreus són excepcionals, tot i que una cinquena part dels titulars resideix en aquest moment en un altre municipi.

68. La grandària de les propietats té, no obstant, una distribució desigual al llarg de la comarca en funció de les condicions agrícoles locals. Segons Solé i Sabarís, referint-se a mitjans de segle, "una propietat mitjana no suposa més de mitja dotzena de jornals de secà i un parell de regadius a la part més bona de la vall i un nombre doble o triple en les zones de terres més pobres" (1964:43).

69. Més encara que els registres disponibles per l'estudi de les explotacions i de la propietat, les dades publicades sobre els usos del sòl agrícola presenten mancances que impedeixen una comparació sistemàtica. Majoral i López Palomeque (1983:15-24) han discutit amb prou amplitud aquest problema en la seva diagnosi sobre l'agricultura aranesa. Només a tall d'exemple, l'estadística

Quadre 4.
Usos del sòl a Vilamòs (1881-1944)

1881	Cereals de secà				Prats				Horts			
	Has	%	Prop	%	Has	%	Prop	%	Has	%	Prop	%
0 a 0.2	2,29	4,0	20	20,8	1,93	4,0	11	17,7	1,12	100,0	94	100,0
0.2 a 0.4	5,82	10,1	19	19,8	5,33	11,0	15	24,2	0,00	0,0	0	0,0
0.4 a 0.8	18,27	31,6	30	31,3	13,96	28,8	21	33,9	0,00	0,0	0	0,0
0.8 a 1.2	18,16	31,4	19	19,8	4,80	9,9	5	8,1	0,00	0,0	0	0,0
1.2 a 1.6	5,69	9,8	4	4,2	5,75	11,9	4	6,5	0,00	0,0	0	0,0
1.6 a 2	5,04	8,7	3	3,1	1,95	4,0	1	1,6	0,00	0,0	0	0,0
2 a 3	2,62	4,5	1	1,0	9,70	20,0	4	6,5	0,00	0,0	0	0,0
3 a 4	0,00	0,0	0	0,0	0,00	0,0	0	0,0	0,00	0,0	0	0,0
+ de 4	0,00	0,0	0	0,0	5,10	10,5	1	1,6	0,00	0,0	0	0,0
Total	57,89		96		48,52		62		1,12		94	

1944	Cereals de secà				Prats, horts i arbrat			
	Has	%	Prop	%	Has	%	Prop	%
0 a 0.2	1,67	3,1	14	21,2	1,79	2,6	15	20,3
0.2 a 0.4	1,81	3,3	6	9,1	2,54	3,7	8	10,8
0.4 a 0.8	11,18	20,6	19	28,8	13,53	19,5	23	31,1
0.8 a 1.2	14,65	27,0	15	22,7	6,69	9,6	8	10,8
1.2 a 1.6	5,14	9,5	4	6,1	11,85	17,1	8	10,8
1.6 a 2	8,82	16,2	5	7,6	8,60	12,4	5	6,8
2 a 3	4,03	7,4	2	3,0	12,19	17,6	5	6,8
3 a 4	0,00	0,0	0	0,0	0,00	0,0	0	0,0
+ de 4	7,06	13,0	1	1,5	12,16	17,5	2	2,7
Total	54,36		66		69,35		74	

Font: Amillaments corresponents. Elaboració pròpia.

La grandària de les explotacions i l'ús dels sòls constitueixen indicadors només relatius de l'estructura social agrària en un entorn tan heterogeni. La qualitat de les terres depèn sobretot de la seva ubicació per factors com l'altitud, el pendent, l'exposició al sol, la proximitat de l'aigua de reg, la composició dels sòls i la distància en relació amb el lloc de residència i a la resta de propietats⁷⁰. La dispersió espacial de les parcel·les que

publicada pel CIDC (1977) difereix enormement de les dades emprades al text (que provenen del darrer cadastre i del Ministeri d'Agricultura i que han estat treballades per López Palomeque i Majoral, 1982:103). Segons aquest informe, l'any 1973 hi havia 1.091 ha de conreu i 4.457 ha de prats. La confusió entre pastius i prats de dall i entre aquests i els conreus farratgers sembla estar darrera de la disparitat d'aquestes xifres.

70. Com observa Young a finals del XVIII, "un jornal de prat de regadiu [...] val 800 lliures [...]. Les terres de conreu més baixes valen de 500 a 600 lliures. El preu baixa a mesura que el terreny s'eleva. Les terres més altes només valen 100 lliures" (1970:49).

componen cada finca dóna lloc, per això, a una multitud de situacions patrimonials que és difícil de sistematitzar⁷¹.

Grandària de les finques i volum de bestiar

El predomini de la producció mixta a la vall fins la implantació dels actuals sectors d'activitat confereix a la propietat del bestiar un valor important en la diferenciació social. Enfront de la superfície i la qualitat de les terres de conreu, les quals determinaven la capacitat d'autoconsum dels grups domèstics, el volum i la composició del bestiar condicionaven el grau de dedicació d'aquests a l'activitat agrària i mostra les diferències entre explotacions d'una forma encara més evident⁷². Les característiques del bestiar en propietat poden considerar-se com a un reflex directe de la posició social per la seva dependència respecte a factors tant estructurals com conjunturals.

Cada grup domèstic tenia capacitat per mantenir una quantitat específica d'animals en funció de la grandària i de la qualitat de les seves terres⁷³. La necessitat de reservar un espai conreable suficient pels productes orientats al consum limitava forçosament l'extensió dedicada a l'herba⁷⁴. Això explica que la introducció de productes agrícoles d'importació facilités la conversió esmentada dels antics conreus en prats. La qualitat de les parcel·les, en relació sobretot amb l'exposició al sol, les facilitats pel regadiu i el pendent, comportava rendiments del treball i dels sòls igualment diferents. L'adopció d'un patró ramader consistent en estabular el bestiar durant l'hivern requeria, també, disposar d'unes instal·lacions suficients com per albergar-hi tot el bestiar propi. Encara que, en termes generals, cada explotació solia disposar de bordes adequades a la seva capacitat productiva (amb pallers per magatzemar-hi l'herba que podia dallar-se als seus prats i estables per guardar-hi els animals que podia mantenir), la

71. En la versió d'un informant, aquesta diversitat de situacions atenuaria, en certa mesura, les diferències que es desprenen de la grandària de la propietat: si les parcel·les de cada propietari estessin agrupades en un sol sector, "llavors un hauria tingut tot lo bo i l'altre tot lo dolent. Així hi ha de tot: hi ha de bo i de dolent" (MSU).

72. El volum de bestiar és un criteri recurrent per indicar la posició social dels grups domèstics. Així, en la seva *Memòria de casa Lobató, Moga-Porrú* diu: "En aquell temps [1819] casa Bronica era una de les cases bones de Bagargue: tenien 6 matxos, 6 o 7 vaques i bestiar de llana corresponent". I també: "La casa Tana [al 1812] era una de les millors d'Artes: tenien 6 matxos o 8 i 10 o 12 vaques, [junt amb] lo corresponent bestiar de llana" (1929:62 i 84).

73. La quantitat de bestiar de cada explotació "dependia del pasto que podien agafar en la seva propietat [...]. Hi ha cases que la propietat la tenen petita i d'altres [...] que tenien molt de bestiar perquè tenen bona propietat, tenen bones finques" (MCV).

74. Segons un informant, l'extensió de prats necessària per mantenir el bestiar a l'hivern era de "tres o posser quatre jornals per vaca. I encara taxada, no donar-les massa [...]. Les ovelles ja no menjaven tant, perquè [...] deuen que cada vaca menjava per set ovelles. Per vaca podies tenir set ovelles" (SCL). No obstant consignar-se a l'amillament de Vilamòs del 1944 el bestiar de cada propietari, la correlació entre la grandària dels prats i la composició de les granxes només podria establir-se amb una reconstrucció minuciosa de les explotacions existents. El darrer cens agrari, malgrat que refereix a un moment de baixa pressió pel sòl agrari, ratifica la relació entre la superfície explotada i el volum de bestiar. Les explotacions amb vaques de menys d'una hectàrea tenen una mitjana de 4,7 caps, enfront dels 28,7 de les més grans de 20 ha. Pel que fa als ovins, aquelles que tenen d'una a 5 ha disposen de 35 caps de mitjana i les de més de 20 tenen 354 ovelles per explotació.

grandària d'aquestes impedia poder assumir canvis eventuals en relació amb el volum de bestiar.

Igualment, la liquiditat monetària de cada explotació condicionava el fet de poder renovar el bestiar i, sobretot, de poder dedicar-se a la cria de les espècies més rendibles⁷⁵. Tot i que els bovins i els ovins (com els animals orientats al consum domèstic) es criaven generalment a les pròpies explotacions, calia tenir-ne en el nombre i les edats necessaris per poder-los reproduir i incrementar⁷⁶. La ramaderia de cavalls i mules, pel contrari, era una activitat netament comercial i orientada a la cria: els animals passaven un temps curt a la vall, després d'haver estat comprats, i se'ls tornava a vendre un cop s'havien fet créixer i engreixat⁷⁷. De la mateixa manera com la disponibilitat de diners, les característiques de la força de treball de cada explotació (la composició del grup domèstic quant a la seva grandària i a l'edat dels seus membres) podien fer canviar eventualment la grandària de les granges⁷⁸. La dependència de la ramaderia aranesa en relació amb el mercat, finalment, podia provocar també variacions a curt termini en els beneficis de cada explotació per canvis en la demanda⁷⁹.

A través de la pastura estival, les muntanyes comunals oferien un recurs necessari però no suficient per l'adopció de la ramaderia. El lliure accés als pastius comunals, amb això, beneficiava a cada grup domèstic en funció de les seves pròpies possibilitats de mantenir el bestiar durant els mesos en què el fred impedia la pastura. Tot i ser sensible a les modificacions conjunturals, doncs, la composició del bestiar de cada explotació tradueix la diferenciació existent entre les cases. L'anàlisi dels registres ramaders de Bausen, Vilamòs i es Bòrdes, més enllà de l'evolució general de la ramaderia a la comarca

75. La possibilitat de comprar herba feia que el volum de bestiar no depengués només de la capacitat productiva dels prats propis: "Per què n'hi ha que els faltava pasto? Perquè ells tenien més quartos i es carregaven més d'animals [...]. Si venia una primavera bona, amb la seva herba ja feien. Si venia dolenta, tenien els quartets i podien comprar-se un paller i posar-hi els animals allí un o dos mesos. Al què li sobrava pasto, per què li sobrava? Perquè no tenia quartos per comprar els animals i tenia més temps d'aplegar més pasto, o eren més gent per treballar" (RET). La falta de diners limitava aquesta pràctica a només alguns grups domèstics: "Papa, si veia que no n'hi havia prou (d'herba) ja venia el bestiar a la tardor [...]. Ell tenia a la quadra el bestiar que hi podia tindre i prou. Tenia bestiar conforme a l'herba que hi havia, perquè els pastos eren molt cars" (ALE).

76. A banda que no tots els parts eren reeixits, les vaques no podien criar abans dels 3 anys i no podien tenir, ben alimentades, més d'una cria l'any: "La misèria també la sentien elles" (RET).

77. Basant-se en Young i Zamora, Sanllehy creu que aquesta activitat degué iniciar-se a mitjan segle XVIII i va anar en augment al XIX. Madoz indica que era una pràctica de "las gentes más acomodadas del valle" (1985:65). A principis del XX, Soler i Santaló la qualifica de "la principal font d'ingressos" comarcal (1906:34). Després del seu auge amb la postguerra, la ramaderia d'equins va anar de baixa com a conseqüència de la mecanització dels treballs agraris (Solé i Sabarís, 1964:36-38).

78. La composició del bestiar d'una explotació depenia de si "la gent de la casa era apta o no apta per una cosa o per l'altra. Si hi havia gent jove, pues interessava més el lanar, i si hi havia gent d'edat, pues era millor vaques, perquè ja l'avi de la casa s'anava entretenant guardant les vaques [...]. Les ovelles les engegaven, estaven abandonades tot el dia i aleshores un jove hi anava i en un moment les anava a buscar. I un vell no ho podia fer" (BSC).

79. Segons un informant, a més de prats suficients calia "tenir vista pel negoci: tindre eqües quan el bestiar cavallar valia diners, treure-se-les quan no en valia, tindre llet quan la llet es pagava, deixar la llet i fer ovelles i corders..." (ABV).

i de les aptituds diferents de cada poble, permet completar el quadre de l'estructura social agrària apuntat en relació amb la propietat del sòl⁸⁰.

Entre el 1894 i el 1955, el nombre d'explotacions ramaderes a Bausen passava de 75 a 29, al mateix temps que el volum de bestiar reduït a ovins disminuïa a la meitat (de 2.915 a 1.592 unitats)⁸¹. La meitat dels propietaris tenien al primer any solament una de cada cinc unitats, a la vegada que una quarta part d'aquestes estava a mans de només sis titulars d'explotació⁸². L'evolució seguida en el curs de la primera meitat de segle, sobretot des dels anys trenta, sembla afectar als extrems de l'escala social de la mateixa manera, donant lloc a una agudització de les diferències existents: les propietats mitjanes creixen porcentualment, mentre que les tres úniques explotacions que poden considerar-se com a grans disposaven d'una tercera part de tot el bestiar.

Les dades de Vilamòs mostren una distribució igualment desigual. Entre el 1943 i el 1957, una de cada tres explotacions tenia menys de 30 unitats reduïdes a ovins, enfront de la quarta part del total que estava a mans de només tres ramaders (d'entre els 39 consignats als registres), amb una explotació que tenia fins a 219 unitats. El quadre resultant de la propietat a es Bòrdes l'any 1924 reproduceix, finalment, les mateixes proporcions entre grups socials que a Vilamòs, tot i comptar amb el doble d'explotacions.

El cas de Bausen permet una anàlisi més detallada de la propietat del bestiar. L'any 1912, poc abans de les transformacions que introduiran les obres viàries i hidroelèctriques, hi havia en aquest poble un total de 84 explotacions. Una cinquena part del total de grups domèstics no es dedicava pròpiament a la ramaderia, limitant-se a tenir alguna cabra i un porc. Els ramaders més petits, una tercera part, a més de mantenir aquests mateixos animals pel seu consum, tenien sobretot ovelles (entre 15 i 45), un animal de càrrega i, en algun cas, uns quants bovins (entre 2 i 6). Les granges dels mitjans propietaris estaven diversificades en els mateixos termes, diferenciant-se

80. Per aquesta anàlisi es disposa de diferents registres administratius conservats als arxius municipals. Els *Recuentos de la ganaderia existente* són molt poc fiables però poden considerar-se com a indicatius de l'estructura de la propietat i de la seva evolució: com a cens fiscal format pels propis ajuntaments, sovint no recull els canvis produïts en cada explotació d'un any per altre (malgrat que, en tractar-se d'animals vius, aquests es morien, reproduïen, se'n comprava, venia o sacrificava continuament). Pel contrari, el *Registro especial de ganaderia* i les llibretes de cada propietari es portaven d'una forma escrupolosa (servien pel control del contraban i el seu desajustament amb la propietat real era rigorosament multat a través de les inspeccions de la guàrdia civil), però només permeten un seguiment a curt termini.

81. La manca d'un criteri estàndard per comptabilitzar el bestiar de diferents espècies m'ha fet adoptar una valoració pròpia. Les unitats ramaderes que s'empren més sovint tenen en compte només el consum farratger de cada espècie i està establert per la ramaderia establada. Els preus al mercat, igualment, han fet variar molt la valoració de cada mena de bestiar en un període de temps tan llarg com aquí es considera. El criteri emprat, plausible en el marc específic de l'Aran, atorga al cavall i mulatí el valor de 10 unitats ramaderes (U.R.), 6 pel boví, 4 pels ases i un per l'oví i el cabrum. Cal tenir en compte que, no considerant el sexe i l'edat dels animals, es perd part d'allò que poden ser diferències significatives.

82. Les dades disponibles pel segle passat són molt fragmentàries però apunten igualment a una diferenciació en la propietat del bestiar. Al 1865, la casa Lobató disposava d'una desena part dels animals que es repartien els 31 veïns de Gessa: 6 mules (de 66), 6 ases (de 7), 20 vaques (de 253), 27 ovelles (de 385) i una sola cabra (d'un total de 29) (Moga-Pont, 1936:238).

Quadre 5.
Propietat del bestiar a Bausen (1894-1955)

		1894		1901		1905		1913		1929		1943		1950		1955	
		Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%
0-10	Expl.	9	12,0	11	15,7	10	14,1	11	16,2	11	16,2	9	21,4	4	11,8	3	10,3
	UR	26	0,9	67	3,0	41	1,8	41	1,8	35	1,6	44	2,6	21	1,3	18	1,1
11-30	Expl.	29	38,7	32	45,7	35	49,3	29	42,6	30	44,1	10	23,8	9	26,5	6	20,7
	UR	568	19,4	573	25,7	631	28,3	527	23,8	563	25,3	177	10,5	195	12,3	142	8,9
31-50	Expl.	17	22,7	16	22,9	16	22,5	16	23,5	15	22,1	11	26,2	10	29,4	6	20,7
	UR	689	23,6	667	29,9	672	30,2	641	28,9	615	27,6	473	28,2	400	25,3	255	16,0
51-90	Expl.	14	18,7	8	11,4	7	9,9	9	13,2	9	13,2	9	21,4	7	20,6	11	37,9
	UR	921	31,6	568	25,5	506	22,7	626	28,2	629	28,3	616	36,7	475	30,0	729	45,8
91-130	Expl.	4	5,3	2	2,9	2	2,8	1	1,5	1	1,5	2	4,8	2	5,9	0	0,0
	UR	406	13,9	219	9,8	231	10,4	99	4,5	99	4,4	196	11,7	210	13,3	0	0,0
+130	Expl.	2	2,7	1	1,4	1	1,4	2	2,9	2	2,9	1	2,4	2	5,9	3	10,3
	UR	307	10,5	135	6,1	145	6,5	284	12,8	284	12,8	174	10,4	281	17,8	448	28,1
Total	Expl.	75		70		71		68		68		42		34		29	
	UR	2915		2229		2226		2218		2225		1680		1582		1582	

Font: Recuento de la Canadería Existente. Elaboració pròpia.

únicament quant al nombre d'animals de cada mena: entre 20 i 75 ovelles i fins a 11 vaques. Els bovins constituïen l'única força de treball suplementària al camp pel què, més enllà de la parella necessària per llaurar, la resta es mantenia i reproduïa per la seva venda com a carn. La categoria següent la conformaven aquells que tenien un nombre encara major de vacum (fins a 14) i d'ovins (fins a 98), tot mantenint la mateixa quantitat d'ases i porcs i fins a 10 cabres pel consum familiar de llet i carn. La principal diferència entre les sis explotacions majors i aquestes residia, finalment, en el bestiar de peu rodó: totes tenien alguna mula o cavall, encara que ningú passava dels tres caps⁸³.

La diferenciació social que mostra la propietat del bestiar, amb això, refereix sobretot a la quantitat d'animals de cada espècie (sobretot d'aquelles que es crien o recrien per la venda) però la seva distribució per explotacions tradueix un patró ramader comú. Tots els grups domèstics mantenien un nombre fix d'animals pel seu propi consum alhora que la diversificació de les granges era també general. Al marge dels animals de tir i pel treball, el bestiar major i, sobretot, el cavallam i el mulatí constituïen l'activitat preferida per les explotacions amb una capacitat major, sense arribar a adoptar, no obstant, una total especialització productiva.

83. Era la inversió que requeria i no el cost de la manutenció allò que impedia a² ramaders modestos tenir aquesta mena de bestiar: "Eren els que tenien els quartos per poder comprar aquests animals per criar. [Nosaltres] no podiem comprar una equa perquè valia molts quartos. [El petit] s'havia de mantindre amb les quatre vaquetes, amb el raquet per treballar... Més que més, animals vells" [RET].

L'abandonament de l'activitat agrària i l'envelliment de la població pagesa han modificat completament el quadre de les actuals explotacions. Al marge dels canvis motivats per la mecanització (amb la desvaloració dels animals de treball) i el tancament de les lleteries, el desplaçament de la població activa envers els serveis dificulta les readaptacions amb què les explotacions havien respost històricament als canvis del mercat. L'anterior diversificació pecuària ha donat pas a una creixent especialització, sobretot en bovins per carn però també, en els últims anys, en ovins.

La mitjana de les explotacions amb vacum que hi havia al 1981 se situava en 7,5 vaques, amb un 80% que en tenia menys de 10 i només sis entre 20 i 35 caps⁸⁴. Aquest mateix any, enfront de les 230 explotacions amb vaques, d'un total de 267, només n'hi havia 48 que tenien ovelles, amb una mitjana de 58,6 caps (una tercera part de les quals en tenia menys de 25). Igualment, un 60% de les 64 explotacions amb equins tenien solament un o dos animals i només n'hi havia comptabilitzades quinze amb cabres, generalment com a una activitat addicional⁸⁵. En qualsevol cas, la progressiva especialització en la ramaderia, iniciada a mitjans del XIX en detriment dels antics conreus, ja només afecta a un nombre molt reduït de grups domèstics i el bestiar en propietat ha deixat de constituir, com la terra, una mesura de la diferenciació⁸⁶.

3.3. ACCÉS ALS RECURSOS I RELACIONS DE PRODUCCIÓ

La distribució de la propietat de la terra i del bestiar, com a factors econòmics estratègics, palesa la diferenciació existent entre les cases mentre que l'activitat agro-ramadera va ser la predominant a la vall. Les diferències patrimonials i en la capacitat productiva condicionaven comportaments diferents dins l'univers social aranès. No és només que els grups domèstics s'enfrontin a alternatives econòmiques diferents (en aspectes com el grau d'especialització productiva o la necessitat d'una complementació amb ingressos de fora de la pròpia explotació), sinó que els seus comportaments en relació amb la transmissió del patrimoni, les formes residencials o la posició en les institucions veïnals responen també a una diversitat de situacions. Es per això que,

84. Les dades procedeixen d'un cens d'explotacions elaborat per Majoral i López Palomeque (1983:55-66). Segons aquests autors, els pobles del Naut Aran tenen al 1981 més vaques per explotació i els del Bash Aran un major nombre d'explotacions amb bovins (1982:134).

85. El darrer cens agrari (1989) no permet conèixer la distribució del bestiar per explotacions però constata un canvi de tendència en la ramaderia comarcal a la passada dècada: amb un total de 260 explotacions censades, les que tenen bovins es reduïren a 104 i tenen 983 caps (177 explotacions i 1.592 caps al 1982), alhora que les d'ovins augmenten a 70 explotacions amb 4.657 caps (45 i 2.922 set anys abans), la qual cosa suposa un descens global del 20% (en unitats ramaderes convencionals).

86. "[Avui] ve més el jornal que la propietat, perquè la propietat no rendeix gasre" [ECA].

malgrat l'organització comunal, la societat aranesa d'aquests dos últims segles no pot analitzar-se com a un univers igualitari i harmònic.

L'estructura social que resulta de la distribució dels mitjans de producció, però, no es caracteritza tampoc per una polaritat molt pronunciada. L'operativitat de la gestió en comú de part dels recursos de l'entorn, l'autoconsum i l'exigüitat general dels patrimonis familiars contribuïen a atenuar les diferències socials, a impedir que derivessin en unes relacions conflictuals que posessin en perill la reproducció social o, com a mínim, havien de generar una ideologia que encobris la diferenciació existent.

No tots els grups domèstics pagesos tenien com a propis les terres i el bestiar necessaris pel seu sosteniment. Al marge de dedicar part dels seus efectius laborals en d'altres activitats, també podien accedir als mitjans de producció necessaris a canvi de pagar una renda a aquells que tenien una extensió de terreny major de la que podien explotar pel seu compte. L'abast limitat de l'arrendament i de la parceria, però, mostra el predomini de la conducció directa i l'absència de terratinents exclusivament rendistes. Igualment, no tots els pagesos tenien garantit un ajustament permanent entre els requeriments de les seves explotacions i la seva pròpia capacitat laboral. El patrimoni i la disponibilitat de capital diferenciava aquells que podien contractar treball addicional dels que necessitaven vendre'n per completar els seus ingressos. La percepció d'aquest ordenament per part dels seus actors, finalment, tradueix una ideologia que contribueix a reforçar els lligams entre els grups domèstics per l'explotació dels recursos, en un entorn que no és favorable a un aprofitament organitzat només a escala familiar.

Les formes no dominicals d'accés als recursos

La propietat particular constitueix el règim de tinença predominant de l'agricultura aranesa. Les *Respuestas generales* al cadastre del 1717 fan suposar que la conducció directa de les finques per part dels seus propietaris tenia ja aleshores una extensió quasi general, mentre que els treballadors agraris per compte aliena representaven una part molt petita de la població⁸⁷. A finals del XVIII, les respostes a l'interrogatori de Zamora confirmen que "*las tierras y prados estan devididos entre los labradores de este Valle; se trabaja muy pocos por arrendamiento*" (citats per Sanllehy, 1981:61), coincidint tots els pobles en afirmar l'absència de grans propietaris i el conreu directe de cada família de les seves

87. Sanllehy (1981:60) afirma que la majoria dels veïns apareixen consignats al cadastre del 1717 com a pagesos (17 pagesos per 21 veïns a Vilamós, 15 de 20 a Vilac). Segons aquest recompte, enfront dels 54 jornaleros hi havia 511 homes, del que l'autora esmentada en dedueix que un 90,4% dels censats eren cultivadors directes. Si hem de fer cas als registres de l'època, no obstant, per explicar les dades del cens de Floridablanca (1787) caldria tenir en compte els criteris emprats per definir cada categoria socio-laboral, sobretot per la importància que té en aquest context la complementació d'activitats. Així, el corregiment de la Val d'Aran tenia un total de 574 labradores i 587 jornaleros (a banda de 100 criats, 99 artesans i funcionaris, clergues i estudiants) (Lluç, 1981).

pròpies finques⁸⁸. A principis del nostre segle, finalment, Soler i Santaló subratlla el mateix tret: "*Aquests camps de secà són l'única propietat particular de la vall, i respecte de la manera de tenir aquestes terres, cal fer constar que les rabasses són molt rares a la vall*" (1906:29).

Les relacions socials en l'activitat agro-ramadera s'establien en funció de les diferències patrimonials i no entre propietaris i no propietaris⁸⁹. La fragmentació dels patrimonis (mobles i immobles) i l'existència d'un elevat nombre de terratinents convertien la societat aranesa en una població relativament homogènia de petits propietaris. L'explotació indirecta de terres i bestiar ha estat, almenys en els dos últims segles, molt poc significativa i quasi sempre com a una forma de complementar el producte de les finques pròpies.

L'arrendament de terres ha tingut una presència poc significativa a la vall. En un context caracteritzat per la pressió demogràfica, la necessitat d'obtenir els productes necessaris pel propi consum i l'escassetat dels sòls aptes pel cultiu obligaven a treballar parcel·les sovint allunyades, de poca grandària i de baixa productivitat⁹⁰. Les terres i els prats disponibles, aquells que podien circular per mitjà de l'arrendament o de la venda, es reduïen a les finques d'aquells propietaris que havien acabat abandonant les seves explotacions i emigrat d'una manera definitiva⁹¹.

Els arrendaments seran més habituals a partir de l'aparició d'altres alternatives econòmiques a la comarca, ja entrat aquest segle, i amb l'increment de l'emigració. Els censos agraris indiquen, però, una disminució del lloguer de terres en els últims trenta anys, paral·lela a la davallada de l'activitat agro-pecuària. Les 424 ha en arrendament censades al 1962 van augmentar lleugerament al 1972 (480 ha) per acabar minvant de forma dràstica en l'últim còmput efectuat (213 ha al 1989). Segons els dos darrers registres, una cinquena part de les explotacions existents es beneficia avui de la conducció indirecta, amb una superfície agrària útil que no depassa el 0,6% del total comarcal.

Les dades censals, no obstant, són també poc fiables en aquest terreny. L'abandonament de les antigues explotacions ha fet créixer la pressió que hi havia pel sòl agrari des del segle XVIII fins als primers decennis de l'actual, deixant a disposició d'aquells que volen augmentar la superfície de la seva explotació inclús bones parcel·les

88. Young, contemporani a Zamora, fa la mateixa apreciació: referint-se a la multitud de nuclis poblats, observa que "*aquest gran poblament és degut a la gran divisió de la propietat i als recursos provinents dels pasturatges i dels boscos*" (1970:52).

89. "*Poc o molt, casa i terra en tenia tothom*" [DBB]. "*Cada un se treballava lo seu*" [MSU].

90. Contrastant amb el paisatge agrari actual, Young, en el seu recorregut cap al Port dera Bonaigua, deia fa dos segles que "*tota la Vall d' Aran es .en conrada; és estreta, però el conreu s'enfila per les muntanyes situades a la nostra esquerra*" (1970:48).

91. "*Si sortia un tros [de terra] que no la treballaven, aviat hi saltava la gent [i l'arrendaven]. I llavors te'l treballaves tu. Arreplegaves una mica d'herba més i si hi podies tenir quatre o cinc ovelles més o una vaca més, hi havia algo de producció*" [XNA].

de regadiu situades al fons de la vall⁹². Amb la desaparició de l'agricultura orientada al consum i el descens de la ramaderia, les explotacions que es mantenen concentren ara els seus esforços en les parcel·les de majors condicions agràries (en relació sobretot amb l'accessibilitat i les facilitats de mecanització), deixant inclús de treballar-ne de pròpies per portar-ne d'altres terratinents⁹³. Amb això, els actuals contractes d'arrendament solen ser verbals i, establint-se sovint més per evitar que la brossa envaeixi els camps que no amb una finalitat lucrativa, es fan a compte d'una petita quantitat de diners o productes⁹⁴.

Quadre 6.
Règims de tinença de la terra (1962-1989)

	Censat		Propietat			Arrendament		Parceria		Altres	
	Has.	Has.	%	Has.	%	Has.	%	Has.	%	Has.	%
1962											
Baish Aran	15691	15428	98,3	223	1,4	6	0,0	34	0,2		
Miei Aran	20871	20793	99,6	76	0,4	2	0,0	0	0,0		
Naut Aran	31409	31264	99,5	125	0,4	7	0,0	7	0,0		
Total Aran	67971	67485	99,3	424	0,6	15	0,0	41	0,1		
1972											
Baish Aran	15070	12367	82,1	269	1,8	10	0,1	2424	16,1		
Miei Aran	19392	19230	99,2	116	0,6	11	0,1	35	0,2		
Naut Aran	29819	29710	99,6	95	0,3	10	0,0	4	0,0		
Total Aran	64281	61307	95,4	480	0,7	31	0,0	2463	3,8		
1982											
Baish Aran	15385	13636	88,6	176	1,1	0	0,0	1573	10,2		
Miei Aran	21215	21155	99,7	60	0,3	0	0,0	0	0,0		
Naut Aran	25437	25405	99,9	31	0,1	0	0,0	0	0,0		
Total Aran	62037	60196	97,0	267	0,4	0	0,0	1573	2,5		
1989											
Baish Aran	13629	13538	99,3	82	0,6	0	0,0	9	0,1		
Miei Aran	20437	20345	99,5	79	0,4	0	0,0	13	0,1		
Naut Aran	25537	25462	99,7	52	0,2	0	0,0	23	0,1		
Total Aran	59603	59345	99,6	213	0,4	0	0,0	45	0,1		

Font: Censos agraris corresponents. Elaboració pròpia.

92. Segons Prat i Feixa (1991:154), el sòl rústic es cotitza a un preu elevat (comparant-lo amb les comarques catalanes dels Pirineus), malgrat que no hi ha competència per l'adquisició de terres per la seva utilització agrària. El planejament urbanístic vigent pot haver contribuït a reduir els interessos especulatius sorgits amb el creixement turístic i urbà però no ha aconseguit eliminar-los: "[La gent] està venent de cara al turisme, que és el que realment pot pagar el que s'està pagant [...]. De cara a una explotació agrària mai es pagarien les que s'està pagant" [JCE].

93. "A segades n'arrendes una de bona i en deixes una de teua [que és] dolenta. Dic bona i dolenta en el sentit de treballar-la. Perquè hi ha unes finques que et permet treballar-les a màquina i d'altres que no [...] per la pendent, o perquè és petita" [PLG].

94. "Ho hem deixat a uns que l'estan treballant perquè fa pena de veure els camps abandonats" [FAB].

La parceria ha sigut una forma d'explotació encara menys habitual en l'agricultura aranesa i sembla haver respost sempre a circumstàncies molt específiques. A la segona meitat del XIX, per exemple, una família de Vilamòs explotava amb parcers unes parcel·les que havia rebut en herència a Bossòst per poder dedicar-se directament a les terres i el bestiar que tenia al poble. Dues cases més de Pujòlo havien optat per aquesta forma d'explotació indirecta com a una solució prèvia a la venda de la seva hisenda a causa de l'emigració⁹⁵. No fa massa anys, dues famílies de Betren es feien treballar també les seves terres amb masovers a causa del seu canvi d'activitat. Altre cop, com en l'arrendament, cal explicar la poca presència de la parceria a partir dels condicionants que té l'agricultura a la comarca: la grandària reduïda de les finques, la carença de terres disponibles i la baixa productivitat⁹⁶. Els censos agraris només comptabilitzen parceries en quatre pobles als anys 1962 i 1972 (amb 15 i 31 ha en total, respectivament), desapareixent després d'una manera definitiva.

Enfront dels contractes de conreu, la *gasalha* era una forma d'explotació indirecta del bestiar més freqüent. La *gasalha* s'estipulava entre un propietari de bestiar i un altre pagès que, a canvi d'alimentar-lo i cuidar-se'n, obtenia una participació en els guanys que produís la seva venda i la de les cries (generalment la meitat, però la part s'estipulava en formalitzar l'acord), "*essent per l'amo de l'herba la llet, els fems i moltes voltes tota la llana quan se tracta de bestiar que'n té*" (Brocà, 1907:337)⁹⁷. Aquesta parceria, a més, permetia beneficiar-se dels animals pel treball agrícola. El tracte es feia generalment abans de l'hivern, quan s'estabulava el bestiar, i quedava tancat amb la venda de l'animal a la fira. Tot i que podia ser el parcer qui negociés directament la venda amb els tractants, havia de consultar el preu amb el propietari. En cas de mort o d'accident de l'animal, el *gasalhair* havia de pagar-ne la meitat del seu valor a l'amo⁹⁸. Aquesta forma de parceria s'establia sempre entre cases de diferent posició econòmica i posa de relleu alhora que no totes tenien una mateixa disponibilitat de capital per dedicar-se a la ramaderia i que la

95. Referint-se a la crisi de mitjans del XIX, Moga-Pont escriu: "*La principal causa que va contribuir a l'estat implorable i necessitat dels pobres va ser haver venut los de Portolà i Capderan la gran hisenda que tenien en Gessa a la classe mitjana la que se treballaven ells mateixos. Abans la tenien a mitjes amb los pobres i les donava pel seu sosteniment. Los de Portolà solament venien a buscar un any arrib altre cent quarteres de gra del que els tocava*" (1936:196).

96. "*Hi havia un minifundi tan marcat que ni les masoveries hi cabien. Perquè les masoveries és un mal sistema d'explotació de la finca [...]. Si una família no podia viure [amb la seva sola propietat], dues menys. I aleshores que feien? Ho abandonaven [...]. Si abans una família vivia malament, aquella mateixa família més una renda pel propietari era impossible*" [MMB].

97. Maigrat que Soler i Santaló (1906:35) i Condó (1915:11) la defineixen com a un "*contracte pel qual l'amo posa el bestiar a mig guany i a mitja pèrdua amb els pastors*", com diu Coromines "*avui es tracta d'un tracte bastant individual entre dues famílies: quan una no dona a l'abast a comprar una vaca o proporcionar-se altre animal, pren a gasalha l'animal d'un altre, amb dret i obligació de mantenir-lo i cuidar-se'n, anant a mig guany i a mitja pèrdua amb el propietari*" (1990:473).

98. A la *Memòria de casa Lobató* s'esmenten diferents tractes que la casa tenia establerts en *gasalha*. L'any 1919 reber: un hort d'un testament en el que hi constava: "*Dejo a José Moga y Pont el huerto de Dejos por lo que le delto. Però me devia molt més que no valia l'hort, de dos vaques posades a gasalla, les quals se moriren, i un recibo*" (Moga-Pont, 1929:183).

cabana dels ramaders més forts no depenia únicament dels seus prats⁹⁹. El tracte de *gasalha* es feia generalment per les vaques i de manera més excepcional amb ovelles i mules, sent en aquest darrer cas "*tan sols al terç de ganancies o major valor*" (Brocà, 1907:337)¹⁰⁰.

El treball agrari: sociabilitat i relacions de producció

El grup domèstic és qui aportava de manera preferent el treball necessari per l'explotació de les pròpies finques. No obstant això, dues situacions diferents podien reclamar la participació d'altres individus. D'una banda, quan el volum i la qualitat de la mà d'obra familiar s'ajustava a les necessitats habituals de l'explotació però no en els moments de majors requeriments o en circumstàncies determinades del curs domèstic (com la mort o la malaltia d'algun dels seus efectius). De fet, totes les explotacions domèstiques estaven exposades a aquesta mena d'eventualitats. L'altre cas, en relació amb el mateix desajustament entre requeriments de treball i efectius per atendre'ls, es relaciona amb la diferenciació socio-econòmica i respon a causes estructurals. Les explotacions més grans requerien més treball del que podia aportar la casa propietària i havien de contractar treballadors per fer front a la seva insuficiència. Mentre en el primer cas es tracta de relacions horitzontals i s'estableixen en base a la reciprocitat, en el segon caldria parlar de relacions jeràrquiques i estan regides per l'intercanvi mercantil.

L'activitat agro-ramadera no presenta a l'Aran les condicions que fan de l'intercanvi de treball en reciprocitat una pràctica instituïda i habitual en d'altres societats pageses. A banda de la pastura estival, la resta d'actuacions no requereixen una despesa elevada de força de treball, són coincidents en el temps per totes les explotacions o no són urgents. Amb això, i pel que recull la memòria oral, la reciprocitat simètrica i formal en el treball no sembla haver estat massa freqüent¹⁰¹.

Malgrat la referència a què es realitzaven intercanvis de treball en torna-jornal, el relat dels informants reproduceix la tènue línia que separa aquesta relació amb la reciprocitat generalitzada. De fet, les formes emprades i la pròpia concepció ideològica

99. "N'hi havia que no tenien quartos, tenien dues vaques i en podien mantenir tres. Tenien una mica d'herba de sobres, i encara que tinguessin que treballar a mitges una vaca o dos, les agafaven. Igual n'hi cuidaven quatre que tres" [JBV]. Coromines (1990:473) recull l'expressió "estar engasalhat" com a forma figurada d'estar entrampat o endeutat, la qual expressa el contingut d'aquesta mena de parceria.

100. Una forma similar de parceria pels ovins s'anomenava *cigarniu* segons un informant de Canejan o *guberniu* o *xoberniu* segons Moga-Pont. Com indica aquest autor, al 1889 casa Lobató tenia 247 caps de bestiar de llana (entre ovelles i corders) dels quals en mantenien 32 directament i la resta estava "*posat a governiu*" en explotacions de Garòs, Arties i Sorpe (1929:150). Com recull Coromines, *xuernar* era una modalitat de parceria que s'establia pels ovins consistent en "*fer-los passar l'hivern [...] confiant-los a algú perquè els alimentis i se'n cuidis durant els mesos que no es poden dur al pasturatge, pagant-ls un tant per cap*" (1990:516).

101. Segons Redclift, a Vilac devia ser una forma de treball més comuna abans de la segona meitat d'aquest segle: "*Es probable que los vecinos cooperasen en muchas de las actividades asociadas a los campos. El trabajo manual en los campos, especialmente durante la cosecha, era realizado por grupos de vecinos que trabajaban por turno las tierras de los demás. Algunas otras actividades, tales como separar el grano de la paja, eran cumplidas por varios grupos de vecinos*" (1974:204).

amb què es perceben els intercanvis recíprocs de prestacions semblen assimilar-los al tracte propi de les relacions familiars. D'una banda el treball era concebut pels participants com a una ajuda sense major valor¹⁰². La proximitat s'expressava i es reforçava, a més, a través de la comensabilitat: aquell que rebia l'ajuda havia de proporcionar el menjar del dia als què hi participaven. D'altra banda, la comptabilització dels dies donats i rebuts es feia d'una manera no explícita¹⁰³. Finalment, la sociabilitat que implicava la relació impedia efectuar una sol·licitud formal de col·laboració¹⁰⁴. L'ajuda mútua entre el veïnat en moments eventuals de desgràcia (sobretot quan aquesta afectava al cap de casa) servia alhora de garantia davant de circumstàncies a les quals tothom podia haver de fer front i d'element cohesionador de la comunitat local, important per la necessitat de l'organització comunal de bona part de l'activitat pastoral¹⁰⁵.

En qualsevol cas, dallar l'herba dels prats particulars, per la feina que implicava, constituïa el moment principal que donava lloc a intercanvis recíprocs¹⁰⁶. La poca circulació de moneda no posava a l'abast de tothom la possibilitat de contractar dalladors però, en coincidir per totes les explotacions les mateixes necessitats de treball addicional, la reciprocitat no podia garantir una solució permanent a la insuficiència laboral del grup domèstic¹⁰⁷. La collita dels cereals o les patates, la marca del bestiar, la matança del porc o la construcció d'una quadra podien constituir també, eventualment, ocasions per aquesta mena d'intercanvis¹⁰⁸. La resta de treballs que conformaven el cicle anual d'activitats podien ser ja generalment atesos pels propis membres del grup domèstic.

La contractació remunerada de treball suplementari es centrava també en la recollida de l'herba. Un cop acabades les feines en la pròpia explotació, alguns homes i

102. Als ulls dels informants, és la familiaritat i no l'avantatge utilitari allò que regia la relació: "Estaves a una finca dallant, baixaves les dalladors que havien acabat més aviat i deuen: 'Val, fins la nit no farem res a casa!', i hi ficaven i li donaven un cop de mà. Era més familiar abans la gent" [JBV].

103. Els dies de treball no es comptaven "però ja ho saben" [JGB] i "ja se'n recordaven" [SCL]. "A vegades [es dallava] per un que t'havia donat un cop de mà i veies que estava una mica apurat, pues hi anaves i li tornaves aquest cop de mà, aquella ajuda que s'havia donat per endavant" [JBV].

104. "Si anaven a cercar, l'obligació era de pagar. Sinó, s'oferien" [BSC].

105. "Hi anaven per anar-los a ajudar, perquè ja era prou desgràcia d'estar maiats" [TCA]. Per una anàlisi en profunditat de les ocasions en què es produïen intercanvis recíprocs de béns i prestacions en relació amb la lògica social del veïnatge, veure Bonnain, 1981.

106. "Per anar a segar s'ajuntaven quatre o cinc dalladors. N'hi ha molts que anaven a jornal i d'altres pues: 'avui aniré per tu, demà [vindràs per mi]'" [JGB].

107. "En aquest temps [a l'estiu] totes les cases tenien prou feno a casa seva. I anar-se a ajudar no era el costum" [TCA]. "I tampoc no hi podies comptar massa amb allò" [FAB].

108. Segons un informant d'Arròs, "això deuen ser costums dels pobles, perquè aquí dalt a Tredós [...] quan van a collir trumfes igual són dotze en una terra. I avui cullen les de l'un i demà cullen les de l'altre. Aquí no. Aquí cadascú hi va solet [...] i si hi cal ajuda de res, pagar" [TCA].

nois joves es feien llogar a jornal com a *dalhaircs* per d'altres propietaris¹⁰⁹. La feina solia limitar-se a la sega de l'herba i, un cop estesa al prat, la família propietària s'encarregava ja de girar-la perquè s'assequés i de portar-la fins al paller. A banda del pagament en moneda, el dallador també tenia dret a la manutenció durant el dia de treball¹¹⁰. Les explotacions que disposaven de finques extenses (o que tenien una major disponibilitat de diners) eren les úniques que podien contractar dalladors¹¹¹. Pel contrari, el treball a jornal era un recurs dels grups domèstics amb menys recursos, els quals obtenien, d'aquesta manera, un complement en metàl·lic a la seva insuficiència productiva. Els dalladors podien procedir del mateix poble (de cases que tenien efectius sobrants) o d'altres pobles amb els quals no coincidia el calendari agrícola.

Els dalladors s'integraven formant un mateix grup de treball amb els membres de l'explotació contractant, generalment sota la direcció del cap de casa. No hi havia colles estables sinó que calia contractar-los individualment passant per les seves cases. La relació contractual que s'establia era puntual i durava només el què es trigava en segar els prats.

Solament les explotacions més fortes de la vall tenien gent llogada d'una manera continuada¹¹². Les tasques dels mossos i les criades se centraven en els treballs del camp i no es limitaven al servei domèstic, adoptant la mateixa divisió sexual del treball que regia a l'interior del grup domèstic. Com a un dels màxims exponents d'una posició socio-econòmica elevada, molt poques cases de la vall podien disposar de mossos, però això no els lliurava de participar activament l'explotació ni, a cons, d'haver d'agafar jornalers per dallar els prats. Els contractes eren generalment verbals, d'un any de durada, i es fixaven a compte d'un sou mensual o anual, corrent la manutenció i l'allotjament a càrrec del propietari. Les fires de tardor (igualmente com passava amb els pastors) era una de les ocasions més habituals per contractar mossos. Aquests eren quasi sempre individus joves i solters de fora de la comarca (del Pallars, la Ribagorça o, ja en aquest segle, inclús gallecs, castellans o andalusos).

La diferenciació social en l'univers comunal

L'estructura social aranesa en el curs dels dos darrers segles sembla situar-se en un punt difós entre l'homogenitat i la diferenciació. La memòria oral es refereix sovint al passat

109. A Vielha "n'hi havia molts que tenien l'herba per aquí baix [als prats de la ribera del Nere], i quan arribava Sant Jaume llavors ja tenien acabada l'herba. Llavors, al mes d'agost, se n'anaven a jornal, per anar arreu per l'un, demà per l'altre. I en baixava dels pobles" [JBV].

110. Una altra modalitat contractual més excepcional era el treball a preu fet: s'estipulava un preu per dallar un prat determinat, corrent la manutenció a càrrec del dallador.

111. "Els petits, cadascú se feia lo seu. Els què tenien més bestiar i tenien [més prats] pues llogaven per dallar" [MSU].

112. "La finca que tenien els hi permetia viure tota la família i encara més: no els hi permetia sinó que els hi exigia tindre gent llogada. Tenien sempre gent fixa [. . .]. Menjaven aquí, dormien aquí i els tenien per treballar" [PLG].

com a un entorn social de relacions harmòniques¹¹³. Per la seva banda, la importància territorial i estratègica de la propietat col·lectiva a la comarca dificulta despendre's del llast d'algunes interpretacions esteses a finals del segle passat que associaven l'organització comunal amb unes estructures socials igualitàries.

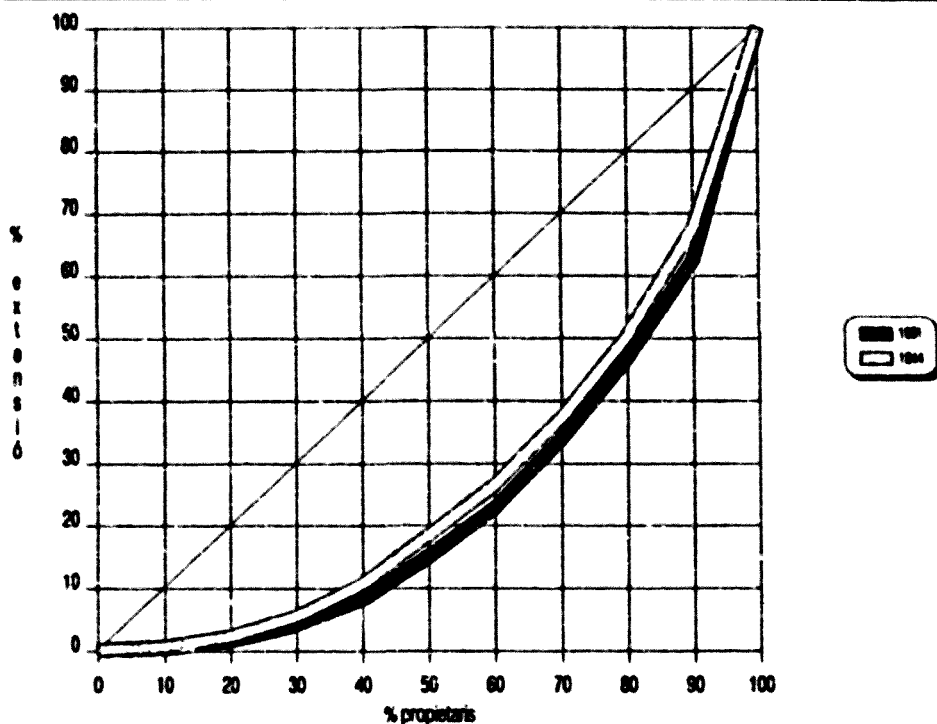
La persistència d'ambdós discursos demana una contrastació amb el context a que fan referència i no permet una simple desqualificació. En un i altre cas la lectura es construeix per oposició amb d'altres situacions on la diferenciació esdevé el referent social més significatiu. Els informants parlen, així, d'uns pobles en què, enfront d'allò que ha comportat el desenvolupament del capitalisme a la comarca, la sociabilitat entre els grups domèstics era molt intensa i se sostenia sobre la base d'una relativa igualtat davant dels constreyniments productius i de les eventualitats dels cursos domèstics¹¹⁴. La interdependència dels actors socials esdevenia una conseqüència de l'aprofitament dels recursos en una vall poc favorable per l'agricultura i amb un marge estret d'alternatives econòmiques. Pel contrari, l'escenari des del qual parlen, a banda de no despendre's de la lògica anterior i d'haver-se implantat d'una forma brusca (sovint en el curs d'una mateixa generació), ha donat lloc a un increment de les diferències. El procés d'industrialització i urbanització i l'extensió de les relacions mercantils al camp, igualment, formarien el substrat d'un discurs romàntic i idealitzador de les comunitats locals.

Una anàlisi rigurosa, malgrat la deficient base estadística disponible, impedeix mantenir aquesta lectura idealitzadora del passat. L'accés als recursos era diferenciat: no tothom podia explotar terres, prats i bestiar en la mateixa quantitat i aquests elements eren els mitjans de producció principals en l'activitat agro-ramadera. Qualsevol grup domèstic pagès havia de disposar d'un domini útil d'aquests recursos, però, en la pràctica, no tots el tenien de la mateixa manera. En la pràctica social, aquesta estructura donarà lloc a una diversitat de comportaments que ha d'explicar-se per les diferències patrimonials. Les formes d'explotació indirecta i l'accés al treball addicional manifesten algunes conseqüències d'aquesta diferenciació, però també ho fan les pràctiques hereditàries, les formes de residència o la intervenció individual i familiar en l'organització política i econòmica local.

113. "No hi havia ni grans propietaris ni gent molt rica i tots eren pagesos, tots eren iguals [...]. Potser és un record que jo vull tindre, però jo recordo a la meua època de nano a Vielha com una època en què no s'observaven, o jo no observava, diferències socials. Es a dir, jo recordo a la ribera [...] que anaven quaranta famílies, pujàvem tots al dematí [...] i esmortzàvem tots junts, a lo millor deu o dotze junts, i per dinar a lo millor ens apuntàvem set o vuit o deu cases en un lloc determinat [...] i compartíem les ccses i al marxar ens ajudàvem" [ABV].

114. "S'ajudaven molt. [P'o només en moments de necessitat]. En plan d'amistat, en plan de veïns s'ajudaven també. De vegades un acabava més aviat que l'altre i amb un parell de dies anaven i s'ajudaven. Era una cosa que no ho tenien com a favors, ho tenien er: un plan com de família" [RET].

Gràfica H.
Concentració de la propietat a Vilamòs (1881-1944)

Font: Amillaments corresponents. Elaboració pròpia.

Des d'un punt de vista comparatiu, però, les diferències de patrimoni a l'Aran en el passat recent no poden considerar-se com a molt pronunciades. Fins a la davallada de l'activitat agrària, els grups domèstics pagesos podrien incloure's en tres categories socio-econòmiques diferents. Els pagesos més pobres tenien en propietat extensions insuficients de terres i prats i un poder adquisitiu baix en relació amb la inversió requerida per la ramaderia, pel què havien de completar els seus ingressos explotant d'altres parcel·les en arrendament o prenent bestiar com a parcers (a banda de treballar eventualment per d'altres, de dedicar part del seu esforç en activitats no agrícoles o d'emigrar als mesos d'hivern). Els propietaris mitjans no estaven exempts de la complementaritat d'activitats, però disposaven d'un patrimoni més ajustat a les seves necessitats familiars. Els majors terratinents, finalment, es diferenciarien de la resta per una dedicació exclusiva a l'explotació de les seves pròpies finques i els seus animals. En aquest sentit, podien contractar força de treball en els moments de més feina o deixar algunes terres i bestiar en arrendament o parceria, però no disposaven de les condicions necessàries per esdevenir rendistes o per evitar haver de treballar en l'explotació directa de les seves finques¹¹⁵.

115. "[Dels majors propietaris] no n'hi havia [...] que tinguéssim masovers. Tots s'ocupaven de casa seva" [TCA]. Igualment, un altre informant diu que a casa seva necessitaven cada any gent per dallar: "Com hi havia gent que no tenia tanta feina com nosaltres... Ara, lo demés no. Lo demés sempre ens ho feiem nosaltres, de casa" [ALE].

Igualment com passa amb la continuïtat històrica de la propietat comunal de boscos i pastures, la relativa homogenitat socio-econòmica (o, com a mínim, la manca d'una estructura pol.laritzada) constitueix un ordenament social que es relaciona amb l'adaptació a l'entorn. Soulet, en referir-se a la propietat particular al Pirineu francès, apunta a una conclusió que resulta plausible també pel cas de l'Aran: l'existència d'un elevat nombre de propietaris i la fragmentació de la propietat "*contribueixen a donar als països pirinencs la imatge d'una societat relativament homogènia, una imatge que estímem més pròxima a la realitat a mesura que avancem de la plana cap a les valls altes*" (1987:92)¹¹⁶. Si, en efecte, la diferenciació decreix amb l'altitud, les raons d'aquesta distribució geogràfica cal buscar-les en l'organització social de l'adaptació.

En el marc de l'activitat agro-ramadera, l'accés a la terra necessària pel sosteniment del bestiar i de la força de treball era l'únic mitjà que podia garantir la subsistència del grup domèstic. La manca de sòls agrícoles reduïa la capacitat demogràfica de la vall, pel què l'emigració esdevenia un regulador important del creixement de la població i afavoria una certa homeostasi. La migradesa general dels patrimonis i la baixa productivitat limitaven la circulació de terres i les formes d'explotació indirecta. A la vegada, la ramaderia només era operativa a partir d'una organització del treball superior al grup domèstic. La propietat comunal de les muntanyes no seria, però, l'únic component del sistema adaptatiu. L'estructura social no podia estar en contradicció amb la necessitat del treball col·lectiu o, almenys, no podia ser més pronunciada d'allò que fos capaç d'encobrir una ideologia de la sociabilitat i de l'igualitarisme. Els mitjans de producció existents no eren tampoc susceptibles de generar una renda suficient com per sostenir uns grups socials al marge de l'explotació directa dels seus patrimonis¹¹⁷. Les formes instituïdes d'accés als recursos i l'estructura social resultant, en definitiva, cal analitzar-les en el marc de la pràctica històrica però constitueixen, com el sistema productiu mateix, dimensions socials de l'adaptació a l'entorn.

116. Les apreciacions d'alguns informants recolzen aquest mateix argument. Segons un que havia residit durant anys a la Cerdanya, "*aquí està més repartit que allà [la propietat]. Allí hi havia qui tenia molt de bestiar i n'hi havia que no en tenia gens. [A l'Aran] de bestiar en tenia tothom. N'hi havia pocs que no en tinguessin*" [DBB]. Un altre diu que no hi havia masoveries "*perquè no hi ha hagut propietats grans per tenir masovers [...]. Això de la masoveria ja has de passar a la varda del Pallars*" [RET].

117. Tot i que referint-se a un moment en què es registra un augment del cost dels jornals per la penetració de les relacions capitalistes de treball a la comarca, segons Moga-Pont, "*La propietat que necessàriament ha de ser treballada per ells no reporta lo suficient al propietari per sufragar los creixents gastos que incomprendiblement són necessaris i indispensables pel sosteniment de la casa*". I també: "*Solament los que ells mateixos se cultiven i treballen les seves finques són los que podran sortir-ne i hasta augmentar los seus interessos [...]. hevent-se lo propietari [de] limitar a tenir jornaleros sino en cas imprescindible i necessari*" (1936: 126-129).

ESPAI DOMÈSTIC I FORMES DE RESIDÈNCIA

Els historiadors i els antropòlegs han coincidit a subratllar la importància de la casa com a una institució fonamental en les societats pirinenques. L'adscripció a una casa constitueix, encara avui, un element clau per la identificació personal i permet situar cada persona en relació amb una residència, una propietat i, fins i tot, una adscripció ideològica. En aquest sentit, la història d'un individu i de la seva casa semblen confondre's: a través de les generacions, el nom de la casa es manté i la totalitat dels seus membres i descendents són coneguts com a pertanyents a aquesta. En el marc de la comunitat local agro-ramadera, la casa era igualment la base de l'organització econòmica i política, i el poble, més que el resultat d'un poblament concentrat, constituïa un sistema articulat de cases.

Com assenyala Le Roy Ladurie referint-se al Montailou (Ariège) del segle XIV, sota la denominació de casa s'hi aplega un "*centre a la vegada afectiu, carnal, residencial i patrimonial*" (1981:53). A l'Aran, com a la resta de valls pirinenques, la casa és entesa com a un conjunt integrat per diferents elements: un grup de persones coresidents (una família), una organització econòmica conjunta, i un patrimoni material (un habitatge, unes instal·lacions i unes terres) i immaterial (una posició política i una reputació moral identificades amb el nom de la casa) que es transmet de generació en generació.

Malgrat les múltiples dimensions que té la casa en l'escenari social, el grup d'individus que comparteixen un espai comú de residència i el propi edifici d'habitació esdevenen els seus dos referents més immediats i, alhora, aquells que romanen associats més permanentment al terme *casa*, tot i els canvis que ha tingut aquesta en les seves funcions com a institució¹. L'espai edificat, destinat a habitatge i complement indispensable de l'explotació agrària, i el grup domèstic, que assumeix funcions

1. Als Pirineus, l'edifici de residència constitueix un element important de la casa com a institució social i és el factor central de l'herència, amb un rol determinant en el manteniment del llinatge i la salvaguarda de la integritat dels béns familiars (Guibal, 1987:77-78). Segons Bestard, "*les obligacions engendrades entorn de la residència es troben sobretot en contextes culturals en els quals la casa es converteix en un focus d'expectatives i negociacions en virtut d'una identitat durable com a una 'casa de família'. La residència adquireix un fort contingut simbòlic com a referència de la identitat personal. És el punt d'ancoratge de la família*" (s.d.:8).

econòmiques (com a unitat de producció i de consum), socials (en la identificació, la socialització i la cura dels individus no productius) i jurídic-polítiques (en la reproducció social i la gestió de part dels recursos), són elements d'anàlisi pertinents en un context on concentren un conjunt tan intens de continguts.

4.1. HABITAR I TREBALLAR: LA CASA COM A CONSTRUCCIÓ SOCIAL

Cada societat (i en cada moment històric) ha fet front d'una manera diferent als imperatius del clima i a la necessitat d'abrigar-se de la intempèrie. Les solucions adoptades pel què fa a la forma de les construccions, els materials emprats i els llocs d'emplaçament no són, però, respostes mecàniques als condicionants de l'entorn: els edificis han d'acomplir determinades funcions pràctiques, alhora que expressen, a través de la seva materialitat, concepcions diverses dels seus usuaris, dels promotors o constructors, de l'entorn cultural en el qual tenen lloc.

Com a construcció cultural, els edificis palesen una intensa socialització de l'espai. Així, més enllà de ser un producte dels coneixements tècnics i dels materials emprats, l'estructura de les construccions reflecteix les formes d'organització social (Bestard, 1987:10). La composició del grup domèstic, les seves activitats econòmiques, la seva integració amb la resta de la comunitat local tenen una traducció material en la disposició de les habitacions. Els edificis, d'altra banda, no són objectes immutables sinó que estan sotmesos a modificacions constants. Els canvis en les relacions domèstiques, les activitats productives, els conceptes relatius a la privacitat o al confort, es plasmen en l'ordenament de l'espai construït i en l'arranjament de les estances, de manera que la dissecció d'un edifici informa de l'evolució soferta pels seus usuaris i les necessitats canviants d'aquests (Royer, 1981:226). L'arquitectura ofereix, en definitiva, un conjunt d'elements significatius que conformen un codi senzill de desxifrar (Cuisenier, 1984:11).

Materials, procediments i disposicions arquitectòniques

La geografia humana s'ha destacat llargament per atribuir a l'entorn físic un caràcter causal en les formes de l'arquitectura rural. Des d'aquesta perspectiva, la similitud en les construccions d'una regió es deuria a l'adopció d'una mateixa resposta davant de les característiques del sòl i del relleu, dels materials disponibles i, per damunt de tot, del clima. Els trets de l'entorn que suposen veritables constrenyiments, però, expliquen només una part de la diversitat arquitectònica. Els assajos d'elaborar tipologies per una regió donada així com la multitud de models existents en un espectre limitat de zones climàtiques evidencien la dificultat d'atribuir aquesta diversitat a un sol factor explicatiu.

En tant que fenomen cultural, l'arquitectura està més condicionada per l'ús social que per l'entorn físic. Les construccions s'adeqüen al medi en tant que instruments materials de l'adaptació, pel què les funcions a què es destinen (com a habitació d'un g.up d'individus i suport de les seves activitats econòmiques i socials) són les què expliquen, en darrera instància, la seva concreció plàstica (els materials, les formes, les disposicions). Com a una variable dependent d'aquesta determinació ambiental, la literatura sobre l'*arquitectura popular* ha atorgat també habitualment un gran pes a les tècniques constructives en la resolució formal dels edificis². Els materials i els procediments poden actuar com a modificadors o limitadors però les solucions adoptades venen fixades pels usos a què es destinen els edificis i per les concepcions existents entorn d'aquests.

A l'Aran, els edificis anteriors a la recent transformació urbana no es limitaven a ser una mera utilització de les primeres matèries a l'abast ni eren quasi mai bastits amb l'única intervenció dels seus usuaris. Les dificultats pels transports i la proximitat i l'abundància de materials constructius adequats a les condicions climàtiques poden explicar l'ús general de la pedra, la fusta i la pissarra però no les seves aplicacions específiques (cf. Calame, 1988). Malgrat que els propis usuaris poguessin participar-hi, les obres solien estar dirigides per mestres d'obra i la intervenció d'especialistes era imprescindible en moments determinats de la construcció (com l'aixecament dels murs realitzat per *pareders* o el bastiment de l'estructura de la coberta, la *charpanta*, fet per *hustèrs*)³.

La pedra ha estat el principal material emprat en els murs exteriors i les parets mestres dels edificis aranesos. Sent abundant arreu de la vall, les seves qualitats tèrmiques, de resistència al pes i d'estabilitat davant de la intempèrie feien que aquest material fós insubstituïble. El paredat era el sistema més comú per bastir els murs, usant-se pedres irregulars unides amb una argamassa de terra i aigua. Els murs són característicament molt amples (de 50 a 100 cms) per tal de garantir una major solidesa i afavorir l'aïllament tèrmic de les construccions. A les parets exteriors la fusta s'utilitzava només com a un material complementari. Aquelles que van sobre un voladís, la part superior dels *penalèrs* (les façanes més altes) i el fons dels balcons, sobretot als edificis no destinats a habitatge, podien fer-se amb aquest material per abaratir el cost de l'obra i per facilitar la ventilació. La fusta, pel contrari, s'usava sempre per tancar les obertures

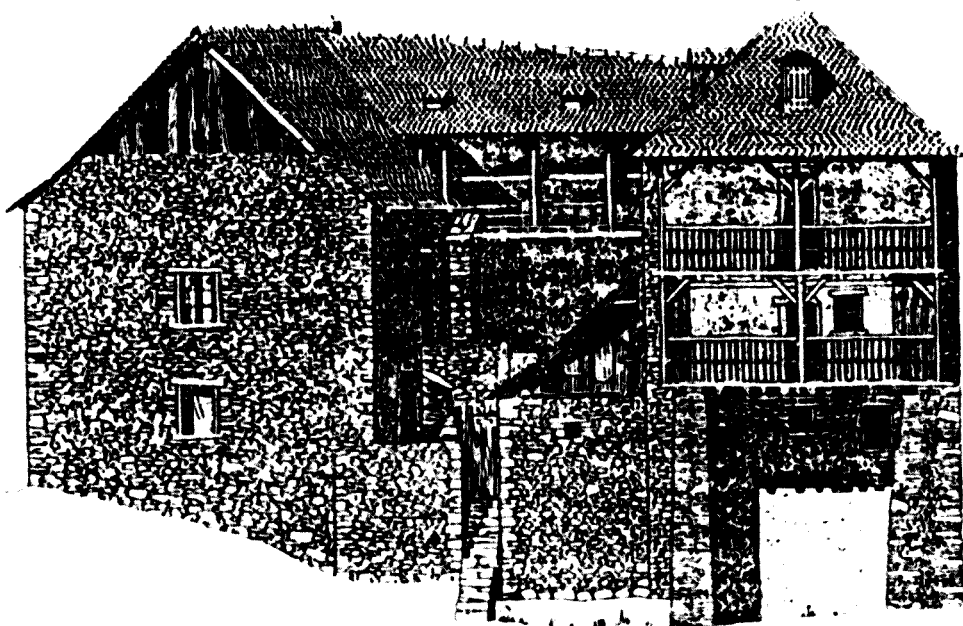
2. Torres Balbás, en un treball pioner en l'elaboració d'un corpus de les construccions rurals al nostre país, defensava aquest posicionament: "L'*arquitectura popular* [...] constitueix [...] una pura creació del medi. En les seves obres no queda res al caprici o a l'atzar: s'edifiquen amb els recursos del país, segons procediments seculars, sense cap influència exòtica" (1930:149).

3. Aquesta constatació trenca amb entendre l'anomenada *arquitectura popular* com a una arquitectura sense arquitecte. Els models d'una regió no són sempre el producte d'un ajustament a les necessitats de la població (ni aquestes invariables), motivat per una transmissió oral de les tècniques de generació en generació. Com a resultat d'un coneixement i d'una dedicació de treball específics, els models constructius han circulat d'un lloc a un altre i canviat per causes exògenes molt més del què s'ha considerat sovint.

de les façanes i de la teulada, en l'envigat, en l'estructura de la coberta i, sovint, també com a suport dels pisos i per dividir els espais interiors.

Dibuix A.

Casa Escalèr, Bausen (façana sud)

La forta inclinació de les teulades (entre el 80 i el 110%) és un dels trets que més distingeixen les construccions araneses de les del Pirineu mediterrani i permet afavorir una evacuació ràpida de l'aigua i la neu. El tipus bàsic de coberta és de dos vessants (o *pales*), disposats al llarg de les façanes més llargues (els *goteraus*), però sovint n'hi ha un o dos més, perpendiculars als principals, que no arriben fins la base (anomenats *tresaiçgues* o *tresvents*). Durant el segle passat va generalitzar-se l'ús de les *lòses* de pissarra a les cobertes (primer als habitatges i després a la resta d'edificis), però fins llavors la palla de sègol havia estat el material més comú⁴. Malgrat les qualitats de la palla com a aïllant i el seu menor cost, els freqüents incendis van provocar aquest canvi⁵, de manera que a

4. En passar per Tredòs al 1788, Zamora escriu referint-se a les cases: "*Muchas de ellas están cubiertas con paja de centeno, larga y en mucha cantidad, por lo cual son frecuentes los incendios. Y habrá 18 años que este pueblo fue enteramente reducido a cenizas, lo que hace año y medio acaba de experimentar el pueblo de [en blanc]. Y no ha mucho que sucedió lo mismo a la capital de Viella. Esto hace ver la necesidad de prohibir esta especie de cubiertas, mayormente habiendo a la mitad del Valle una cantera abundante de pizarra de muy buena calidad, y otras en otros parajes del Valle y de la parte de Francia que linda con el mismo*" (1973:191).

5. L'Ajuntament de Bausen va acordar el 1871 la prohibició de construir edificis amb la coberta de palla, com es feia habitualment, a causa dels incendis. Tot i així, un parell d'anys més tard, un veí demanava permís per cobrir una borda amb aquest material, perquè "*le era preciso cubrirla de paja intrinsecamente a consecuencia de no poder adquirirse de pizarra para cubrirla*".

principis de segle els *losats* de llicorella havien ja substituït quasi totalment els antics *tèts de palha* (Rocafort, 1909:891)⁶.

La doble funcionalitat de la casa rural, alhora habitatge familiar i centre de producció, es materialitza a l'Aran en espais diferenciats. Totes les cases inclouen espais per la vida humana (la *casa*, l'habitatge). L'edifici de residència, a més de l'àmbit d'habitació, en presenta d'altres per magatzemar els productes agrícoles destinats al consum humà, petites eines, llenya i, a cops, per tenir animals de corral. En segon lloc, la casa ha de comptar amb espais específics per les activitats productives. Com a magatzem, aquests han de permetre conservar els productes pel consum animal i guardar les eines. Com a lloc de producció, han de possibilitar establir i atendre els animals de treball, els de cria i cria i els destinats al consum domèstic. Habitualment aquesta necessitat funcional la resol un mateix edifici, la *bòrda*, que permet l'estabulació del bestiar i la conservació de l'herba, tot i que d'altres construccions auxiliars poden accomplir funcions més específiques.

En general, els habitatges aranesos són de planta rectangular i de dimensions relativament petites: entre 7 i 15 m de llarg i entre 6 i 10 m d'ample. Quant a l'alçada, la major part té planta baixa i dos pisos (si es compta el de sota la coberta, l'*humarau*), tot i que hi ha cases amb només planta baixa i *humarau* i d'altres, sobretot a les poblacions més grans, de tres pisos⁷. Les bordes, per la seva banda, tenen una grandària superficial variable en relació directa amb la capacitat productiva de la casa i solen tenir dos pisos (la planta i un pis que aprofita l'espai sota la coberta) o, excepcionalment, tres.

L'articulació entre els espais d'habitació i els destinats a les activitats econòmiques constitueix el factor més pertinent per establir una tipologia de les construccions de la vall ja que no respon solament a un criteri formal sinó també funcional i social (cf. Cuisenier, 1991). L'observació etnogràfica permet distingir dos tipus bàsics de cases rurals de l'Aran, a partir dels quals se'n desprèn una multitud de variants. La diferència entre ambdós rau en si formen o no un conjunt delimitat dins del conjunt urbà, és a dir, si les diferents dependències de la casa (habitatge, estables, magatzems) constitueixen formalment una unitat separada. L'*auviatge* (*còto* o *aviau*)

L'Ajuntament va accedir a la demanda amb la condició "que para la primavera próxima que viene de 1874 cubra en dicha cuadra de pizarra".

6. La palla de sègol s'obtenia de la pròpia collita, amb la sola precaució de segar la planta arran de terra, i es batia manualment damunt d'una *escariadera* per evitar que es trenqués i per aprofitar al màxim la seva llargada. Per contra, la pissarra es treia de *losères* de propietat comunal que solien arrendar-se a particulars i es venia tallada a metres quadrats. Les més importants de la vall estaven a Varradós (Arròs), es Bòrdes i Bausen. Actualment, la major part de lloses s'importen de Galícia.

7. Els nomenclàtors registren un canvi en les formes constructives entre mitjan el XIX i mitjan el XX en relació amb l'alçada dels edificis. Al 1860 hi havia un total de 2.518 edificis a la comarca, dels quals un 79% tenien tres pisos (els d'una sola planta representaven el 6% i els de més de tres el 3%). Al 1930, el nombre d'edificis havia augmentat fins a 3.373 (1.806 dels quals eren habitatges i la resta estaven destinats a altres usos), registrant-se sobretot un increment de les construccions més baixes: les d'una planta eren el 10% del total, les de dues el 46% i les de tres el 41%.

constitueix el model cultural de referència en relació amb la disposició arquitectònica de la casa. Amb l'habitatge i els edificis pel treball formant un conjunt integrat entorn d'un pati i amb una porta d'accés des de l'exterior, la casa mostrava la seva unitat enfront de la resta de la comunitat local. L'*auviatge* tancat, amb l'habitatge i les bordes, els individus i el bestiar, simbolitzava i materialitzava aquesta totalitat que és la casa com a unitat social i econòmica⁸. No totes les cases, però, podien adoptar aquesta solució formal que permet una articulació òptima entre els diferents espais. Entre aquelles que no formen un conjunt diferenciat, la distància entre els diferents espais dóna lloc a nombroses combinacions: habitatge i espai productiu en un mateix immoble; habitatge i bordes juntes, però sense formar un *auviatge*; habitatge i bordes separades en llocs diferents del poble.

Igualment com la disposició dels seus edificis, la configuració de les façanes expressa la imatge de la casa davant de la comunitat local. Tot i que el poblament aranès és concentrat, els pobles solen estar configurats per edificis que tenen les seves parets separades de la resta⁹, excepte en les poblacions que estan assentades en una plana (com Arties, Vielha, Betren, Bossòst o Les). Les façanes constituïen un domini estètic en el qual hi intervenien diferents elements arquitecturals com a codis expressius de la posició social (Bromberger, 1988:9). Aquelles que s'orientaven al carrer eren l'aparador públic d'una casa pel què el seu estat de conservació, els materials emprats i els elements ornamentals que incorporava havien de respondre al model cultural associat amb la seva posició.

L'ús de la pedra o de tècniques mixtes (combinant pedra i fusta) són un primer indicador de la diferenciació social en les façanes: el cost de la construcció en pedra i la seva major durabilitat relacionava les cases de major posició amb aquest material¹⁰. La preferència per la disposició simètrica de les obertures, reforçada sovint per elements decoratius, és un model estètic predominant en l'arquitectura gascona. La porta d'entrada rebia una especial consideració formal, com a lloc de transició entre l'exterior i l'àmbit de la privacitat domèstica¹¹. Els carreus de marbre tallat, les motlures i les figures gravades en les fulles de la porta, o l'ús del vidre constituïen un element distintiu

8. Com diu Rapoport (1972:112), aquest tancament és indicatiu del comportament de la casa com a mecanisme social, en proporcionar una major seguretat per la seva defensa simbòlica i real.

9. Quan les façanes estan encarades a d'altres edificis, les construccions solen estar separades per un espai estret. L'amplada d'aquest espai (el *carrís*) que permet que l'aigua de la coberta s'escorri al propi solar, està regulada pel dret consuetudinari: un pam i mig aranès (35,7 cms) a tot el llarg de la façana *goterau* (Bertran i Musitu, 1901:86; Comet, 1929:152).

10. Segons Calame (1987), la utilització de materials de llarga durabilitat va associat a una concepció de la casa segons la qual aquesta, com a representació simbòlica i material, roman al llarg del temps i del pas de les generacions.

11. En la porta d'algunes cases s'hi posava elements protectors dels individus i els animals (creus fetes amb llaure: o capelletes amb la imatge d'un sant). La seva ubicació indica un límit simbòlic entre l'espai públic, hostil als membres de la casa, i l'espai privat, conegut i en el qual aquests se senten protegits.

de les cases de major posició, enfront dels materials més pobres que eren habituals a la resta i als edificis dedicats a la producció.

L'arrebossat i pintat de la façana principal caracteritzava els habitatges enfront de les instal·lacions productives, les quals es deixaven sempre en pedra vista. L'acabat més freqüent era la pintura sobre arrebossat, si bé les cases més senzilles solien arrebossar-se només amb sorra i calç o es pintaven directament sobre la pedra. Els motius pintats solien combinar formes geomètriques, colors, motius vegetals o imitar elements constructius (com ara carreus de pedra o columnes). La decoració exterior pretenia crear una imatge de solidesa i durabilitat a la construcció. De la mateixa manera, les inscripcions amb el nom del constructor o de la pròpia casa, els escuts i les dates (de construcció o reforma) gravades en una llinda indiquen també el model cultural de referència. En mostrar públicament l'antiguitat de l'edifici, s'assenyalava la de la pròpia casa i s'atorgava a aquesta un major prestigi. La inscripció de noms simbolitzava la continuïtat de les relacions domèstiques, unes relacions que estaven sancionades per la seva antiguitat (Bidart i Collomb, 1984:24).

La casa com a instrument per la producció

Com a eina o instrument productiu (Demangeon, 1947), a més d'habitatge familiar, la casa rural mostra a través dels seus equipaments l'organització del procés de producció. De fet, l'espai productiu és un dels indicadors que millor defineixen la posició econòmica de cada casa. Disposar d'un bon magatzem o d'una borda espaiosa podia encarir notablement les obres de construcció però implicava també una major capacitat productiva. Igualment, la disposició espacial de les instal·lacions, en relació tant amb l'habitatge com amb els recursos, condicionava l'aprofitament del treball i el control estratègic de la producció. El propi espai de residència no era independent de les funcions agràries i havia d'observar les necessitats de força de treball que l'explotació domèstica requeria i podia suportar.

A banda de servir d'aixopluc d'algunes activitats (com filar o desgranar el panís) i de tenir àmbits específics per la transformació dels aliments (com la cuina o el forn), el propi habitatge acomplia a l'Aran una funció econòmica important com a magatzem dels productes pel consum familiar. Algunes cases disposaven d'un rebost o d'altres llocs específics per conservar productes com el vi, els formatges, les patates i aquells aliments que podien alterar-se amb els canvis tèrmics (*cerèr* o *cava*, *clòt des trubes*). L'*humarau* era, però, el principal espai reservat a magatzem a l'interior de l'habitatge, el lloc on es guardava el gra, es deixava secar el blat de moro i s'hi desaven mobles en mal estat i eines d'ús poc freqüent. A diferència d'altres regions en què la producció cerealística era

més important¹², a l'Aran no eren les dimensions dels *humeraus* aquelles que condicionaven la capacitat de les explotacions sinó les de les seves bordes. En aquest sentit, la casa aranesa està fortament condicionada per la pràctica d'una ramaderia de semiestabulació: tenir el bestiar tancat bona part de l'any suposava haver de disposar d'unes instal·lacions suficients tant pels animals com per magatzemar l'herba necessària per alimentar-los durant l'hivern.

La borda inclou els dos principals espais productius construïts: un per a tancar el bestiar a cobert (l'estable) i un altre destinat a emmagatzemar l'herba (el *palhèr*). La integració d'aquests espais en un sol edifici resulta de la necessitat de facilitar, durant l'hivern, els treballs de manteniment dels animals. Les bordes adopten sempre una mateixa estructura i solament es diferencien entre si per la seva grandària i alçada. La quadra se situa a la planta baixa, ocupant la totalitat de la superfície i, quan ha d'allotjar animals de diferents espècies, pot estar dividida amb murs o amb tanques de fusta. L'especialització de les bordes esdevé també un indicador de la posició social: no totes les cases tenien la necessitat i la capacitat de disposar de bordes adaptades formalment a cada mena de bestiar. La doble funcionalitat de les bordes feia necessari l'accés diferenciat a cada un dels espais, pel què sempre tenen dues o més portes cap a l'exterior.

La grandària de les bordes, però, no era un factor independent sinó que havia d'ajustar-se a la capacitat productiva de cada explotació¹³. Disposar d'uns pallers adequats a l'herba i als farratges dallats als prats i camps de conreu i d'unes quadres suficients pels animals que podia mantenir-se esdevenia una necessitat en l'economia agro-ramadera¹⁴. Per això, maigrat que al llarg de l'any els treballs es desenvolupessin en una multitud de llocs diferents, les bordes eren el principal espai productiu i constituïen el símbol de la capacitat econòmica d'una casa¹⁵.

La disposició espacial de les instal·lacions productives podia afavorir o dificultar un aprofitament intensiu dels recursos i de la capacitat laboral de les explotacions. La distància entre l'habitatge i les bordes on s'estabulava el bestiar durant l'hivern condicionava directament les tasques d'atenció dels animals, sobretot als pobles de major

12. En el cas de les masies, Terradas (1984:193) afirma que la superfície de tota la casa estava determinada per les golfes, segons allò que es considerava necessari per guardar-hi el gra que es produïa i calia pel sosteniment de l'explotació. La diferència entre aquestes i les cases pirinenques ha estat també assenyalada per Llobet (1986:253) a Andorra.

13. La grandària de les instal·lacions podia esdevenir, no obstant, un impediment davant de la possibilitat d'augmentar el volum de bestiar: "[El límit de bestiar que podia tenir-se] venia donat per l'herba que podies recollir i per les quadres de què disposaves [...]. Si tenies una quadra on t'hi cabia un determinat bestiar, no n'hi podies posar més" [ABV].

14. La quantitat de bestiar de cada explotació estava en funció de la seva producció d'herba i de la capacitat de les instal·lacions. Com assenyalava gràficament un informant referint-se al bestiar i l'herba que cabia en les bordes, "és que no en podies posar més a baix que a dalt. Aquí, si n'arreglaves [d'herba] per 20 o 25 [caps] n'has de tindre 15 o 14, perquè són uns mesos d'hivern!" [ABS].

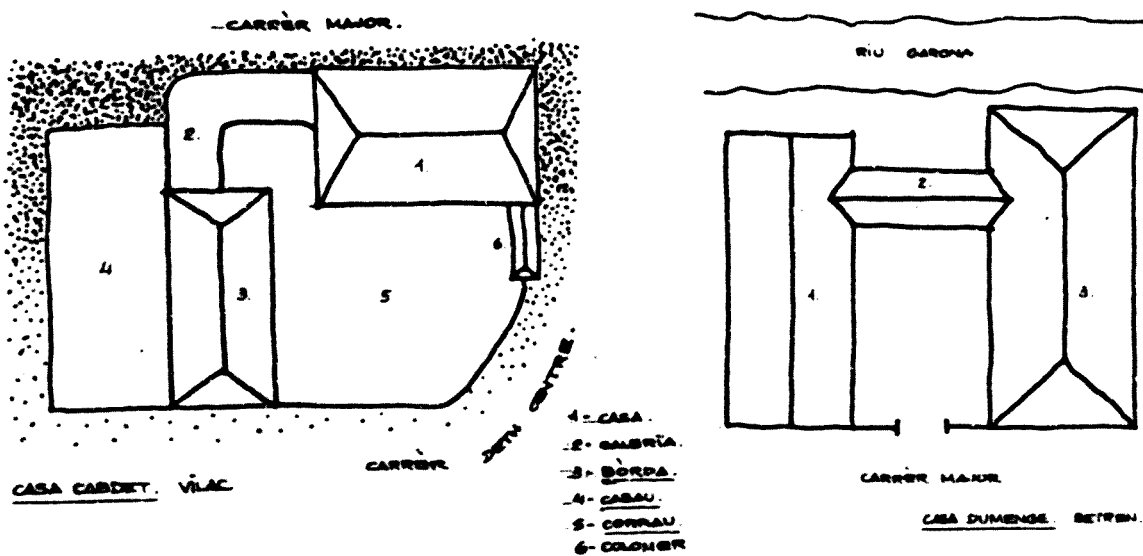
15. La capacitat de les instal·lacions condicionava també el tipus de bestiar que podia mantenir-se: "A lo millor no tenien més que una quadra a dalt a la muntanya i tenien només que el just per les vaques. Llavors no podien tenir ovelles. N'hi havia que tenien quadres més grans, a la muntanya, i llavors tenien vaques i ovelles" [SC].

altitud i els menys insolats. Mentre que les ovelles i cabres podien sortir a pasturar durant el dia quan la neu o la pluja no ho impedièn, al bestiar major calia facilitar-li tot el menjar necessari des de l'arribada de l'hivern i fins que el gel no es fonia. En general, els animals estabulats exigien una cura continuada: havien de menjar tres o quatre vegades (per les ovelles i cabres podia estalviar-se un àpat diari) i beure dos cops al dia, a més d'haver d'apartar-los o treure'ls periòdicament per poder netejar l'estança, amuntegant els fems per poder-los usar després com a adob.

Es per això també que, al marge de constituir l'expressió arquitectònica de la casa com a entitat social i simbòlica, l'*auviatge* ha actuat com a un autèntic prototipus de la casa aranesa. L'estructura bàsica de l'*auviatge* consisteix en un pati (*corrau*) delimitat per les diferents dependències de la casa (fonamentalment l'habitatge i una o més bordes) o per un mur de pedra, i al qual s'accedeix des del carrer a través d'un portal (*portau*). Dins del pati hi ha també les construccions destinades als animals pel consum (*garièr* i *pocingles*) i, a cops, una galeria (*galeria*) i un troç de terreny pel conreu d'hortalisses (*uart* o *casau*) i fruiters (*vergèr*). Tanmateix, aquest model adopta solucions formals diferents en funció del nombre d'edificis, el relleu i l'orientació. Tot passant el portal es deixa l'àmbit extern a la casa, l'espai públic, i s'accedeix al corral, un espai que es considera com a semiprivat. El pati no és simplement un lloc de pas: és la peça central del conjunt, aquella que ordena els edificis i els disposa en una lògica arquitectònica. A més d'actuar com a distribuïdor, el corral, és també un espai productiu: el lloc on es trosseja la llenya, on es es fixen els arreu a les cavalleries, on córre l'aviram i dormen els gossos, constituint un àmbit multifuncional en l'activitat de l'explotació.

Diagrames B.

Disposició dels elements arquitectònics als auviatges

Els *auviatges* permetien una organització idònia de la producció agrària. Amb les bordes prop de l'habitatge resultava molt més simple tenir cura dels animals. L'*auviatge* es corresponia habitualment amb les cases que tenien una posició socio-econòmica elevada, propietàries de quantitats relativament importants de bestiar, ja que aquestes eren les que podien aconseguir més fàcilment una major proximitat entre l'espai productiu i el de residència. No obstant això, hi ha moltes variants d'*auviatges* en funció del nombre de bordes i les dimensions dels edificis que els integraven i, d'altra banda, no totes les cases amb una posició elevada podien adoptar aquesta forma, bé pels canvis soferts al llarg de la seva història o bé pel condicionament del terreny.

Entre les cases que no prenen la forma d'*auviatge*, l'articulació entre l'habitatge i la borda permet distingir tipus diferents. En primer lloc, n'hi ha que integren espais destinats a la vida humana i a estabre en nivells diferents d'un mateix edifici. Habitualment, l'espai ocupat pels animals (*cerèr* o *bordeta*) està situat sota la planta de l'edifici i té una entrada independent aprofitant el desnivell. Aquesta disposició, en edificis baixos i de reduïdes dimensions, sol indicar una baixa posició socio-econòmica, encara que no exclou que es tingués també una borda a part. Una segona variant la constitueixen aquelles cases en les quals l'habitatge i la borda estan de costat, bé sigui en construccions separades o en un sol edifici (sota una mateixa coberta). Generalment hi ha un pas que permetia comunicar l'espai de residència i el de producció, evitant haver de sortir fora per atendre els animals¹⁶. El darrer tipus pren una forma totalment oposada a l'*auviatge*: l'habitatge i la borda ocupen edificis diferents i allunyats per una distància variable entre si (des dels casos en què estan al mateix carrer fins aquelles cases que tenen les seves bordes a les afores del poble o només als prats).

El règim a què se sotmetia el bestiar aranès, però, no compaginava solament la pastura estival a l'alta muntanya amb l'estabulació hivernal al poble, sinó que seguia un itinerari que incloïa també l'estada als prats de la muntanya mitjana a la primavera i a la tardor. Un cop que baixaven a primers de setembre de les pastures alpines, els animals deixaven els ramats comunals i quedaven als prats particulars i baixaven al poble quan començava a nevar. Passat l'hivern, a finals de febrer o primers de març, el bestiar ja començava a sortir dels estables per pasturar als camps en guaret o als prats. Fins que no es tornava a organitzar el ramat en començar l'estiu, cada casa havia de guardar-se els seus propis animals i fer-los sortir diàriament. A la primavera, quan la neu començava a fondre's, el bestiar d'alguns pobles tornava a la muntanya mitjana fins que no pujava de nou als comunals.

16. Aquest pas és freqüent sobretot en les cases dels pobles alts (com Tredòs, Arres de Sus o Vilamòs) on la neu hi roman més temps. Tot i la seva importància funcional, l'existència d'aquesta comunicació suposa una concepció cultural que no separa de forma marcada l'espai destinat a les persones i el destinat a les bèsties. Com afirma Segalen (1980), la societat pagesa estava impregnada d'una relació quotidiana amb els animals, i compartir un mateix edifici no era percebut de forma negativa.

Per estabular el bestiar que podia aprofitar les darreres herbes i els rostolls dels prats particulars, prop d'aquests hi havia també d'altres bordes (anomenades *bòrdes horanes*). Aquestes no servien només per magatzemar-hi l'herba a mesura que s'anava dallant sinó també per tancar-hi els animals¹⁷. Un cop que els treballs deixaven de ser urgents, l'herba es traguava en cavalleries o en trineus fins als palls del poble. Quan el bestiar era a les *bòrdes horanes* s'hi quedava algú membre de la casa vigilant-lo, baixant al poble setmanalment per proveir-se. A mitjans de segle, però, ja quasi ningú no hi passava la nit i van abandonar-se les bordes menys accessibles.

En molts casos, les *bòrdes horanes* eren utilitzades com a habitatges temporals. La sega de l'herba, que concentrava bona part de la dedicació estival, requeria d'un estada continuada als prats mentre duraven els treballs¹⁸. Es per això que la diferència formal més important amb les bordes del poble és que aquestes tenen una part destinada a la residència. A cops, l'habitatge és a l'interior mateix de la borda (en un racó de l'estable o del paller), i té un forat perpendicular al mur per la sortida del fum. En d'altres casos, l'espai de residència constitueix un afegit a la borda o forma un petit edifici independent¹⁹. Amb el temps, alguns agrupaments de bordes van esdevenir nuclis de població permanents: es Bòrdes (format al XVIII a partir dels habitatges temporals de Benòs i Begòs), era Bordeta (que depèn del comú de Vilamòs) o els caserius de Canejan (entre els quals hi ha Bordius)²⁰.

L'espai domèstic: valors i relacions

A banda de la seva dimensió instrumental en la producció, la casa com a residència s'adapta també a les necessitats dels seus habitants (la dinàmica familiar i els seus valors), pel què esdevé un lloc d'observació privilegiat. L'estructura, dimensions i forma del

17. La localització de les bordes de cada poble permet una anàlisi en termes de la complementarietat ecològica en l'aprofitament de l'espai. Segons Solé i Sabaris (1964:39-40), Betren enviava el bestiar a les bordes de Montgarri; Salardú a la vall de Tredòs; Gausac, Aubèrt i es Bòrdes, a l'Artaga de Lin; Arròs, a la vall de Varradòs. Bagergue i Vilamòs les tenen a prop i els homes anaven i venien cada dia, així com ho feien els de Les, malgrat tenir-les entre 1.200 i 1.500 m d'altitud.

18. Referint-se a l'any 1927, Moga-Pont diu: "Feu temps que estàvem projectant de fer una caseta prop de la borda del prat Guarné fent-se indispensable i necessària per poder-la habitar la temporada de la recollecció de les herbes" (1929). La disposició de les bordes en relació amb els prats, d'altra banda, condicionava els treballs: "Les quadres sempre són al costat dels prats. O a la part de baix, o a la part de dalt. Abans treballaven malament. Les quadres, si el prat està dret així, a lo millor la quadra te la frenen aquí dalt. Allevontes tenies de pujar l'herba d'aquí cap dalt. En ves de fer'l avall, la herba baixava... [...]. Lo únic que per abomar. Per abomar llavors n'avençaven més, perquè els fems ja baixaven més" [SCL].

19. Les cabanes i d'altres construccions auxiliars en les zones pastorals (*orris*, *comades*), eren de propietat comunal i formen part d'un ordre diferent de consideracions, malgrat el seu interès arquitectònic (fins aquest segle eren bastades pels mateixos pastors i ramaders sense l'ajuda d'especialistes, emprant materials propers i tècniques constructives poc complexes) (Buisan, 1991; Rivals, 1981).

20. L'existència d'habitatges temporals dispersos en alguns termes estava condicionada per la necessitat d'accedir als prats dalladors. La situació dels pobles del Bash Aran en cotes relativament baixes (Les, Bossòst, Bausen, Canejan) obligava a desplaçar-se fins a indrets de major altitud per tal d'aconseguir l'herba per l'hivern. La durada de les tasques de recollecció aconsellava viure eventualment prop dels prats. La possibilitat d'habitar a l'hivern a menor altitud (un cop la feina s'havia acabat), feia que aquests assentaments fossin dispersos i temporals.

grup domèstic condicionen la forma i disposició de les habitacions, alhora que aquestes manifesten els canvis en la composició familiar. Les maneres d'habitar l'espai domèstic són, així, cristallitzacions de l'organització d'una societat (Bromberger, 1988:10; Collomb i Guidal, 1983:171). La distribució i el grau d'especialització dels espais interiors permeten distingir dos tipus d'habitatges a l'Aran que no només responen a models arquitectònics diferents, sinó també a formes diferents d'entendre la vida familiar i de percebre l'espai domèstic i la privacitat.

Els habitatges sense especialització de l'espai havien estat freqüents arreu dels Pirineus fins al segle passat (Garcés, Gavín i Satué, 1988; Naval, 1988; Rabanos, 1990). Segons Violant (1985), aquest és un tipus de casa propi de l'expansió del poblament cap a la muntanya mitjana. Amb la permanència dels assentaments i el desenvolupament econòmic del XVIII, aquestes construccions van anar-se substituïnt per edificis amb una especialització espacial més gran i un nombre major de pisos, persistint només entre els grups socials sense capacitat per adoptar el nou model arquitectònic²¹.

Aquests habitatges, en la seva major part, són d'una sola planta (si bé n'hi ha també amb planta i pis) i sovint tenen un petit estable sota l'edifici aprofitant el pendent. Les façanes solen ser molt simples, amb poques obertures i sense decoració. La planta baixa és l'àmbit principal de la casa i està ocupada per una única estança en la qual s'hi realitzaven totes les activitats domèstiques. L'accés a la sala des del carrer és directe o bé es realitza a través d'una petita entrada tancada amb envans de fusta i portes. La llar de foc sol estar en un recó de l'estança, amb el forn al costat de la xemeneia. L'aigüera (*poladèr*) està adossada a un dels murs i desaigua directament a l'exterior. Damunt de l'aigüera s'hi posava el *vaisherèr*, amb els plats col·locats de cara a la sala i amb armaris pels estris de cuina. Els llits es disposaven als racons de la sala, normalment a la banda oposada d'allí on es cuinava i menjava, delimitant amb armaris i cortines un espai tancat. La taula, cadires, bancs i escons, armaris i prestatges completaven el mobiliari. Quan hi ha un pis, aquest solia emprar-se com a dormitori comú (sense envans), havent de passar-s'hi per accedir a l'*humarau*.

Els habitatges amb especialització de l'espai no només es diferenciaven dels anteriors des d'un punt de vista arquitectònic sinó també quant a la valoració de la privacitat, adoptant una estructura comuna al conjunt de la Gasconha. En aquests, cada activitat domèstica tendeix a tenir el seu espai específic: la preparació del menjar (*codina*), l'elaboració del pa (*pastador*), l'emmagatzematge (*recodina*, *cerèr*, *còva*, *humarau*), menjar (*minjador*), dormir (*crambes*), la distribució (*entrada* o *nèira*), per guardar la llenya (*lenhèr*), etc., constituint el grau d'especialització un indicador de la

21 Els caserius de Canejan testimonien aquest procés en conservar la forma d'habitatges temporals malgrat haver esdevingut nucli d'habitació permanent. De fet, l'estructura de la *bòrda borana* és molt similar a aquesta mena de cases.

posició social de la casa. L'entrada sol estar situada a l'eix de simetria de l'edifici i serveix com a distribuïdor, donant pas a les estances de la planta i a les escales que puguen al primer pis. L'ús de codines de riu formant dibuixos geomètrics al terra mostra un tractament més acurat de l'entrada com al lloc exposat a l'exterior, enfront del de la resta d'estances, que està fet amb taulons. De la mateixa manera, les parets que separen l'entrada solen ser murs de paredat, mentre que les restants són envans de fusta.

A la planta és on habitualment hi ha la *codina*, la *recodina* i els espais per magatzemar els aliments i les eines així com els dormitoris pels mossos i criades quan n'hi ha. La cuina servia per a cuinar i menjar i, alhora, com a lloc per estar i per rebre visites, pel què contenia amb el mobiliari i els elements constructius necessaris per aquestes funcions (llar de foc, forn, *poladèr*, *vaisherèr*, *pastèra*, taula i cadires, armaris i prestatgeries) (Violant, 1981:202-203). En les cases més grans, el rebost, el lloc per preparar el ranxo dels porcs, el *pastador*, la cuina i el menjador tenen espais específics. L'accés a cada nivell de l'escala sol estar tancat per una porta. En arribar al primer pis s'entra a una sala-distribuïdor que dóna a un passadís o té les portes de les habitacions al seu entorn. Totes les estances del pis s'utilitzaven habitualment com a dormitoris, tot i que a cops hi ha un menjador, una sala d'estar o la cuina. Les habitacions poden ser individuals, de matrimoni o inclús més grans. Alguns dormitoris i menjadors tenien també una llar de foc. L'*humarau* sol ser d'unes dimensions més grans que a les cases sense especialització i a cops està dividit en dues estances o té un darrer pis que es destina a colomar.

L'inventari de béns d'una casa de Bossòst redactat al 1823 pot il·lustrar quins eren els mobles i el parament d'un habitatge al segle passat²². Tot i que la casa a què fa referència tenia una quantitat important de terres en propietat, el seu mobiliari era força reduït. En total, el document menciona cinc llits, dotze cadires, una taula rodona i dues de quadrades, un bressol, dues arqués, un armari gran pintat, un bagul gran, una calaixera i dos brasers. D'utensilis de cuina n'hi havia uns quants més: una paella, una olla de coure i una de metall, una olla mitjana, un sedàs per passar farina, un *guardacarn*, una xocolatera gran d'aram i una petita de terra, un colador, dues ampolles grans i cinc de petites, un cullerot de ferro, una pastera, una manteguera i un *cóm* per fer formatges. Per la llar de foc hi havia unes pinces de ferro, unes graelles, dos cremalls de ferro, uns molls (per agafar les brasses) i dos ferros per tenir la llenya aixecada. Pel menjar, la casa comptava amb 20 culleres, 25 plats, sis parells de forquilles, sis parells de culleres de llautó, quatre plates, una taça de plata i sis platets "*dels bastos*".

22. Els inventaris eren una pràctica habitual, sobretot quan, després de la mort d'una persona, els seus béns havien de ser heretats o bé passaven a l'usdefruit del vidu o la vídua. Una comitiva formada pels interessats, el notari o jutge i un escriptor, prenia nota de tots els mobles, eines i objectes que es trobaven l'interior de l'habitatge, estança per estança. Malgrat les seves llacunes, aquests documents ofereixen una preciosa descripció etnogràfica de l'interior de les cases (Colliomp, 1978).